

ДЖОН
КЕНЕТ
ГЕЛБРЕЙТ

"Геніальний злет

здорового глузду"

— Нью-Йоркер

СУСПІЛЬСТВО
блага

Пора гуманності

**THE
GOOD
SOCIETY.**

John Kenneth Galbraith

THE
GOOD
SOCIETY

The Humane Agenda

HOUGHTON MIFFLIN COMPANY

Boston • New York

1996

Джон Кенет Гелбрейт

СУСПІЛЬСТВО БЛАГА

Пора гуманності

Видавничий дім «Скарби»

Київ

2003

Чи бути в Україні суспільству блага?

Шановні читачі!

Ви тримаєте в руках книгу Джона Кенета Гелбрейта «Суспільство блага» (The Good Society).

У цьому децю незвичайному творі йдеться не про Україну. Проте він здається мені дуже промовистим для розуміння сучасної ситуації в нашій країні. Автор пропонує свої відповіді на болючі питання, що протягом останнього десятиріччя поставали перед українським суспільством.

Виповнюється 12 років Незалежності України. Весь цей період наша держава прожила під знаком реформ, або, принаймні, під гаслами і закликами до них. Багато чого змінилося у нашому житті. Проте дедалі частіше виникає питання – чому нікого не тішать здійснені перетворення? Чому ми віддаляємося від омріяного фундаторами української незалежності ідеалу? Чому наші люди незадоволені своїм життям, зневірилися, втратили відчуття впевненості у власному майбутньому та майбутньому своїх дітей?

Стає очевидним – ми збудували не ту країну, яку хотіли. Ми збудували, як сказав би Джон Кенет Гелбрейт, погане, неправильне суспільство.

Книга допоможе нам відповісти на прості і разом з тим визначальні питання – чому так сталося? чи можна було цього уникнути? як зараз виправляти становище? На сторінках книги я знайшов багато спільного з власним баченням українських реалій сьогодення.

Одна з істотних причин наших негараздів полягає у бракові системного бачення перспектив розвитку країни, насамперед у людей, котрі нею керують. Нинішня влада не змогла запропонувати чіткої і гармонійної системи організації суспільного життя, яка б дозволила створити підґрунтя для процвітання України, її розвитку як цивілізованої європейської держави.

«Ручне керування», в режимі якого перебуває Україна, призвело до того, що держава втратила свої потенційні можливості у всіх стратегічних напрямках розвитку. Не перший рік пустопорожні промови прикривають тупцювання на місці. Не створено виваженої інноваційної моделі розвитку суспільства. Ми йдемо дорогою в нікуди. Кожен, хто ознайомиться з роздумами Гелбрейта, знайде достатньо підтверджень цьому.

З багатьма положеннями дослідника можна сперечатися, пропонувати інші рішення. Але сильний бік цієї праці – системний підхід, комплексний аналіз чинників, які визначають формування стабільного, демократичного, соціально зорієнтованого суспільства.

«Суспільство блага» – книга для всіх, хто переймається питаннями стратегічного розвитку нашої країни, кому небайдуже майбутнє України, в якому кожна людина зможе відчути себе щасливою, потрібною та захищеною.

Віктор Ющенко
народний депутат України,
голова Наглядової ради
Міжнародного Фонду «Україна-3000»,
Листопад 2003

ПОДЯКИ

Насамперед я хочу подякувати Deutsche Evangelische Kirche – щопіврічному зібранню Німецької Євангельської Церкви, що на початку літа 1993 р. скликало багато тисяч людей у Мюнхен та запросило мене виступити з доповіддю про суспільство блага. Саме це дало поштовх моїм міркуванням, та робота над цією темою, до якої я повертався протягом наступних двох років, як тільки дозволяли інші обов'язки, активізувалася (про це буде нижче) після останніх політичних подій та змін у Сполучених Штатах Америки та в інших країнах.

Словосполучення «*Суспільство блага*» (The Good Society) вже використовували як назву в різноманітних працях, зокрема, це зробив Валтер Ліпман у своїй монографії 1937 р. (втім, це зовсім не допомогло їй стати популярною). Я не претендую на показну оригінальність. Словосполучення «*Суспільство блага*» просто найбільш ясно дає зрозуміти мої наміри в цій роботі.

Як завжди, я вдячний своїм гарвардським колегам, з якими обговорював ці питання, та своєму синові Джеймсу Гелбрейту, професорові Техаського університету, що надав мені доступ до свого чудового комп'ютерного банку даних. Андреа Вільямс, мій друг та співробітниця упродовж тридцяти семи років, застосувала, як вже не

раз було, своє редакторське вміння, свій чудовий гумор та незмінну терплячу наполегливість, треновану десятиріччями, для того, щоб моя англійська не викликала неспокою чи співчуття у критиків. Щиро дякую, Андреа. Брук Палмер, мій дуже ефективний помічник з адміністративної роботи, тактовно та вправно відбивав чи брав на себе настирливі претензії на мій час, завдяки цьому я мав змогу писати, та й думати. Особлива подяка моему видавництву, Гоктон Міфлін Компані (Houghton Mifflin Company), з яким я дружньо співпрацював упродовж майже половини сторіччя. Рідко трапляється, що автор та видавництво працюють у згоді так довго.

Нарешті, та аж ніяк не в останню чергу, Кетрін Отвотер Гелбрейт була, як і зазвичай, моею коханою та напороцуд толерантною помічницею під час написання цієї книги. І я не дивуюся, що моє натхнення мало початок у Мюнхені, бо саме там і вона, тоді ще аспірантка, зробила важливу частину своєї наукової кар'єри. Завжди, з того самого ясного дня осені 1937 року, вона спостерігає за всіма моїми починаннями з терпінням, захоченням та сердечною толерантністю. Саме Кіті моя подяка та моя любов.

Джон Кенет Гелбрейт
Кембрідж, Масачусетс,
Листопад 1995

Зміст

1. Суспільство блага	11
2. Ширший погляд	16
3. Епоха практичних рішень	24
4. Підвалини суспільства	33
5. Економіка задля блага	43
6. Інфляція	52
7. Дефіцит	59
8. Розподіл прибутку і влади	68
9. Вирішальна роль освіти	77
10. Регулювання: основні принципи	85
11. Довкілля	92
12. Міграція	98
13. Автономна влада військових	106
14. Бюрократичний синдром	112
15. Зовнішня політика: економічний та соціальний вимір	118
16. Бідність на планеті I: історія формування ...	129
17. Бідність на планеті II: що повинно робити суспільство блага	137
18. Політичний контекст	145
Алфавітний покажчик	151

Сісел та Діреку Бок

Суспільство блага

СЕРЕД ВЕЛИКИХ КРАЇН світу жодна не вдавалася до такої інтроспекції, як Сполучені Штати. І дня не минає без глибокодумного зауваження – у пресі, по радіо чи по телебаченню, у статті чи книзі, натхненно-риторичного і часом переконливого, – про те, що у суспільстві не так, і що можна покращити. Хіба трохи менше цим стурбовані в інших індустріальних країнах – Британії, Канаді, Франції, Німеччині, та й будь-де у Європі, а також у Японії. Ніхто не скаже, що це порожні розмови; такі пошуки набагато кращі й інформативніші, ніж оманливе припущення, що все гаразд. Перш ніж зрозуміти, що – правильно, треба зрозуміти, що – неправильно.

Проте є інша, менш популярна точка зору. Вона полягає у тому, що треба дослідити і визначити, що, дуже конкретно, можна назвати правильним. Яким саме має бути суспільство блага? До чого, визначеного настільки чітко, наскільки це можливо, ми повинні прагнути? Як реально можна зменшити жажливу прірву між багатими і нужденними, існування якої очевидне? Який внесок у вирішення цього питання може зробити економічна політика? А як щодо громадських послуг, яким

чином можна забезпечити більш справедливе та ефективне їх надання? Як захистити довкілля зараз і в майбутньому? А як щодо імміграції, міграції та мігрантів? А щодо військових сил? У чому полягає відповідальність та якими мають бути дії суспільства блага стосовно торгових партнерів та сусідів у світі, що дедалі більше інтернаціоналізується, а також стосовно бідної частини населення планети? Відповідальність за процвітання економіки та суспільства має загальний, транснаціональний характер. Люди – це люди, де б вони не жили. Не можна бути байдужим до чиїхось страждань від голоду, чиїхось негараздів та хвороб лише тому, що знедолені живуть по іншій бік кордону. Це очевидна річ, хоча жодну з прописних істин не ігнорують так послідовно і, принагідно, не лають так завзято, як цю.

Сказати, що було б правильно – ось мета цієї книги. З самого початку зрозуміло, що постане складна проблема, оскільки маємо провести межу, накреслити лінію між ідеальним та досяжним. І завдання, і результат можуть не бути політично популярними, особливо за такої форми державного устрою, за якої, маю зазначити, багаті зараз панують і в суспільстві, і в політиці. Визначити та обстоювати досяжне суспільство блага, цілком можливо, доведеться меншості, але це краще, ніж нічого. Хай би зверхники поступилися принаймні чимось на загальне благо. У кожному разі суспільство не поліпшити, поки не буде чіткого тлумачення суті досяжного суспільства блага.

Те, що тут визначено, про що тут написано, – досяжне, а не ідеальне. Вигадувати ідеальне суспільство у ми-

нулому було привабливим заняттям; упродовж століть вчені робили такі спроби, і серед них було чимало великих філософів. Це теж свого роду абстракція. Легко передбачити закид, що такі цілі є «геть утопічними». Реальний світ має обмеження, нав'язані людською природою, історією та глибоко вкоріненим способом людського мислення. Ще існують конституційні обмеження, а також інші давно встановлені юридичні процедури, так само як і контрольованість, притаманна багатопартійності. Існує чітка інституційна структура економіки – корпорації та інші торгово-промислові підприємства, великі і малі, та пов'язані з цим обмеження. У всіх індустріальних країнах спостерігаємо помітну схильність до економіки споживання – ставлення до споживчих товарів та послуг як до головного джерела задоволення та насолоди, а також як найбільш видимого показника досягнень суспільства. Дедалі зростає потреба у прибутковості виробництва. Досить парадоксальним є те, що в сучасній економіці виробництво потрібне скорше для працевлаштування, ніж для надання товарів та послуг.

Щоб створити хоч якесь корисне визначення суспільства блага, потрібно брати до уваги інституційну структуру та особливості людської природи, що є сталими, незмінними. Вони проводять межу між утопічним та досяжним, між справді нереальним та можливим за певних умов.

Визначення меж досяжного – це найскладніша проблема, яку має розв'язати цей нарис. І чи не найбільш суперечлива. Назвати певну вкрай необхідну дію немож-

ливою з політичних або суспільних міркувань – перша (а часом і єдина) лінія захисту від небажаних змін.

Ця книга розповідає про суспільство блага як досягне суспільство. Автор погоджується з тим, що деякі перешкоди, які стоять на шляху до такого суспільства, міцні та непорушні, і тому з ними доведеться миритися. Але існують також цілі поза компромісами. У суспільстві блага всі його громадяни повинні мати особисту свободу, базовий рівень достатку, расову й етнічну рівність та можливість досягти гідного рівня життя. Ніщо, треба визнати, так сильно не позбавляє особистої свободи, як цілковите безгрошів'я. Не краще й коли грошей надто мало. Якщо згадати роки комунізму, то важко сказати напевно, чи хтось самохіть поміняв би обмежену свободу мешканця Східного Берліну на нестатки найбідніших жителів Південного Бронксу в Нью-Йорку. Разом з тим, ніщо так не надихає на суспільно корисні діяння, як перспектива грошової винагороди, що дає задоволення від простого володіння грошима не меншою мірою, ніж можливість купувати товари. І це також суспільство блага має визнати: такі мотивації є провідними.

Існують рушійні сили, десь у глибині людської природи, котрі треба сприймати як належне, але існують і обмеження, з якими суспільство блага не може і не повинно миритися. Зміни в інтересах суспільства часто відхиляють через очевидний егоїзм. Нині заможні здебільшого чинять опір діям держави, спрямованим на задоволення інтересів бідних, зважаючи на загрозу підвищення податків або неможливості виконання обіцянки зни-

зити їх рівень. Саме з цим не може миритися суспільство блага. Позірно непереборною перешкодою у цьому випадку фактично виступає політична позиція, що підтримує і захищає ті умови, котрі потребують коректив. Коли заявляють, що якась ідея «хороша, але політично нездійсненна», треба розуміти, що це звична схема захисту ворожих для суспільства інтересів.

Упривілейоване становище – сама його природа це диктує – висуває власне політичне виправдання свого існування і, часто, таку економічну та суспільну доктрину, що найкраще його підтримує. Ніхто не хоче вірити, що його особистий добробут суперечить потребам більшої частини громадськості. Винайдення переконливої чи, принаймні, більш-менш переконливої ідеології для захисту особистих інтересів – природна лінія поведінки. Армія старанних і талановитих спеціалістів готова до такої роботи. І сила такої ідеології зростає в міру того, як збільшується кількість упривілейованих. Далі я обстоюватиму необхідність протистояти цій поширеній тенденції. Мета – кинути їй виклик усюди, де вона суперечить, як це часто трапляється, важливішим і нагальнішим потребам громадськості.

Ширший погляд

У книзі, опублікованій кілька років тому*, я звертав увагу читачів на той факт, що у багатих країнах світу, а особливо у Сполучених Штатах, утворилася нова політична діалектика. Колись було: роботодавець – проти робітника, капіталіст, великий чи менший, – проти робочих мас, а останні були у різних взаєминах із землевласниками, селянством та, в США, з незалежними фермерами. Завжди були зусилля створити загальноприйнятні умови – система в цілому працювала для всіх, домінантна роль конституційної демократії стояла на захисті свобод та забезпечувала досить мирне вирішення внутрішніх суперечок; усе робили з найкращих міркувань.

Проте у всіх авторитетних зразках економічної і політичної думки було закладено конфлікт. Він сформував хід розвитку сучасної політики у Сполучених Штатах, Західній Європі та Японії. З одного боку були ліберали, як їх називали у Сполучених Штатах, або соціалісти та соціал-демократи, як називали їх у інших країнах; з іншого боку – ті, що захищали або визнавали інтереси підприєм-

* *The Culture of Contentment* (Boston: Houghton Mifflin, 1992)

ців – консерватори. Було багато прикладів у практичній політиці, коли одна сторона неохоче, але робила поступки іншій. Вирішення ширших проблем – миру і війни, релігійної терпимості, етнічної та расової рівності – нав'язували. У Сполучених Штатах наявність великої частки сільського населення допомагала пом'якшувати конфлікт. Проте завжди існувала базисна, первинна дихотомія: капітал проти робочого класу. Це явище, знову ж таки, мали на увазі в усіх політичних обговореннях і діях.

Тепер уже час про нього забути. Ця стара дихотомія залишилася у свідомості громадськості, як наслідок її довгої та яскравої історії. Але у сучасній економіці та політиці усіх економічно розвинених країн наявний зовсім інший розподіл. Нині є, з одного боку, багаті, цілком забезпечені та ті, що до цього стремлять, і, з іншого, – менш удавні в економічному плані та бідні, а разом з ними чимала кількість тих, хто, виявляючи громадську активність або співчуття, намагаються виступати на їх захист або зробити світ співчутливішим. Таким є на сьогодні політичний і економічний розподіл.

Багаті та заможні – зараз численніша і більш різно-рідна група, ніж колишній клас капіталістів, крім того, вони мають чіткіше сформовані політичні погляди (великі капіталісти нерідко почасти приховували свої інтереси та роль у суспільстві). Цього не скажеш про бідняків великих міст, обслугову, непрацевдатних та безробітних. А також про тих, хто потерпає від залишкових явищ расової, статевої чи вікової дискримінації, або тих, хто є недавніми і часто нелегальними іммігрантами. Усі вони переважно не мають політичного голосу, хіба що у

забезпеченіших групах виявиться немало справді небайдужих, готових їх підтримувати і обстоювати.

Ось схема сучасної політичної діалектики. Це нерівне протистояння: багаті та забезпечені мають вплив і гроші. І вони голосують. Бідних та «стурбованих» багато, але, на жаль, значна кількість бідних не голосує. Демократія є, проте великою мірою це демократія багатих.

Характерною рисою для розрізнення цих двох угруповань є також, як відомо, ставлення до держави. Для бідних дії держави можуть здійснювати вирішальний вплив на їхній добробут, а для деяких – навіть на існування. Для багатих і забезпечених держава лише тягар, крім випадків, коли в разі військових видатків, соціального забезпечення та порятунку збанкрутілих фінансових установ вона служить їхнім індивідуальним інтересам. От тоді вона перестає бути обтяжливою і перетворюється на суспільну необхідність, суспільне благо – а не тоді, коли служить інтересам бідних.

Вибори до Конгресу та органів штатів восени 1994 року завдали могутнього удару політичному праву у Сполучених Штатах. Головним питанням була саме щойно згадана роль держави та її цінність з огляду на вже зазначені моменти. Перемога не була такою значною в кількісному розумінні, як про неї часом казали. Менш ніж половина тих, хто мав право голосувати, пішли на вибори; більшість вибраних отримали перемогу, маючи навіть менше, ніж чверть можливих голосів. Робота над цією книгою почалася задовго до виборів, і їх результати остаточно переконали автора в доцільності

завдання, яке він перед собою поставив: якнайчіткіше визначити мету не для багатіїв, а для всіх.

Зараз така мета, може видатися, поза тими межами досяжного, про які йшлося раніше. Можна не сумніватися, що ті, хто визначає політику з позірної практичних міркувань, саме так думають і так кажуть. Проте вже з'явилася тенденція до протилежного. Давайте не будемо за вгадками приховувати реальність: у Сполучених Штатах певна впливова частина засобів масової інформації за істину видає популярну наразі політичну позицію.

Це – ігнорування набагато глибшої істини і неспроможність оцінювати дію найфундаментальніших, самовизначальних рушійних сил історії, значніших, ніж перебіг поточних подій. Ліберали пишаються тим, що саме вони формують суспільний розпорядок, консерватори свято переконані, що роблять це вони; а фактично, його формують глибинні історичні тенденції. До цих тенденцій треба просто пристосуватися, і ліберали, соціал-демократи та ті, кого називають соціалістами у розвинених країнах, традиційно були ініціаторами або рушіями цього пристосування. Як наслідок, саме їм приписували заслуги запровадження найбільших змін; деякі, точніше більшість з них, здобули завдяки цьому довіру, а консерватори залюбки звертали на них всю відповідальність і вину. Але насправді саме історія є провідним чинником. Навіть найкоротший огляд головних обставин легко доводить це положення.

До перших десятиліть ХХ століття Сполучені Штати були переважно сільською країною. Аж до Великої деп-

ресії близько половини всіх найманих працівників було зайнято в сільському господарстві. Ще більше було залучено до дрібної торгівлі, обслуговування та інших невеликих підприємств. За такого соціально-економічного контексту не було нагальної потреби в соціальному забезпеченні, нововведенні нашого часу, що породило стільки значних змін у суспільстві, адже тоді наступне покоління дбало про попереднє. Також можна було продати ферму або свій малий бізнес, і так забезпечити собі звичний рівень життя протягом порівняно нетривалого відпочинку. Саме довша тривалість життя, що її забезпечила сучасна медицина, і, більшою мірою, розвиток промисловості та зростання кількості зайнятих у містах зумовили необхідність створення соціального забезпечення, а не дії лібералів чи соціалістів.

І саме урбанізація та індустріальний розвиток зробили безробіття проблемою. У традиційному сільському господарстві її не існувало; на фермах та у сфері обслуговування на селі завжди було що робити (у Сполучених Штатах в роки Депресії праця на фермі або проживання в селі були свого роду порятунком для кількох мільйонів міських робітників). У зв'язку з промисловим розвитком та урбанізацією допомога безробітним стала необхідною.

Сучасна система медичного страхування – також наслідок історії. До відносно недавнього часу обмеженими були і знання у галузі медицини, і можливості одужати. Місцевий лікар мало що міг запропонувати; смерть була ранньою, неминучою та недорогою. Саме бурхливий розвиток та вдосконалення методів лікуван-

ня і проведення хірургічних операцій зробили страхування здоров'я не лише бажаним, а й необхідним. Це було головним мотиваційним чинником. Смерть вже перестала бути автоматичним прогнозом для людей бідних або із середнім достатком.

За невисокого рівня життя давніших і відносно недавніх часів вимоги до безпечності та якості продуктів були незначними. Покупець міг адекватно оцінити елементарну їжу, одяг і житло; додаткова інформація була зайвою. До недавнього часу сільське господарство та не дуже розвинута промисловість, а також засоби збуту та постачальники виробленого майже не завдавали шкоди довкіллю. А тепер, із розвитком та ускладненням економіки, і споживачі, і довкілля потребують захисту.

Ось іще. Бідні у Сполучених Штатах, хоча всі напевно знали про їх деградацію та нестатки, мало впадали в око. Ферми та плантації сільськогосподарського Півдня приховували злидні численних чорношкірих – майже неосвічених і безправних. Багато білих бідняків мешкали усамітнено в низинах та на узгір'ях Аппалачів. Бідність не була проблемою, оскільки сприймали її як щось далеке, вона не колола очі. Тільки коли економічні, політичні та суспільні зміни привели нужденних до міст, їхній добробут став справою громадськості, бо бідні зараз живуть поруч із порівняно багатими, різко контрастуючи з ними.

Вплив історії поширюється і на зовнішню політику. До того, як Сполучені Штати стали світовою державою, Державний департамент був маленьким, затишним анк-

лавом освічених джентльменів, які займалися рутинною роботою, що не мала особливих наслідків. Саме після перетворення Сполучених Штатів на головного гравця світової арени та розвалу колоніальної системи, що призвів до незгод і конфліктів у бідних країнах, постання проблеми економічної допомоги та, нерідко, необхідності втручання для відновлення миру і стабільності, зовнішня політика стала головною справою.

Звідси й помилка: спільна думка лібералів і консерваторів у Сполучених Штатах полягає в тому, що саме ліберали перетворили державу на велику, повсюдну силу. Обидва угруповання хотіли б вважати, що саме політичні рішення і дії здійснюють регулятивний вплив. У цьому коріниться думка консерваторів про те, що соціальну й економічну політику можна різко змінити. Цю точку зору підтримували не лише у Сполучених Штатах, а й у Франції, Канаді та, протягом тривалого періоду, у Великобританії, де подібні погляди були поширені або поширені й досі серед торі.

Хід історії, справді надійне джерело змін, не повернеш назад. Новообраний Конгрес, що взявся до виконання своїх обов'язків на початку 1995 року і представляв волю консерваторів, висловив намір демонтувати більшу частину системи соціального забезпечення, сучасного апарату регулювання, та значно зменшити роль держави взагалі. Це була широкорозрекламована загальна обіцянка. Далі було створено відповідні закони – наступ на конкретні функції і систему регулювання. Але на час, коли я пишу ці рядки, ті закони стають все менш і менш популярними; ми ще раз спостерігаємо

вже звичний конфлікт між загальною теорією та конкретними діями. Незважаючи на зрежисовані «досягнення», система соціального забезпечення та її головні програми виживуть. Історія таки здійснює потужний вплив.

Пропозиції щодо громадських та політичних дій, подані у цій книзі, узгоджено зі вказаними чинниками регулювання, і, відповідно до них, треба ще багато чого налагодити і багато чого зробити. І треба краще пристосовуватися до історичних тенденцій, така гнучкість сприятиме покращенню життєвого рівня тих, хто найбільше цього потребує. Саме про це йтиметься далі. Є два запитання, що вимагають відповіді. Яка природа суспільства блага у ширших історичних межах? Як майбутнє можна зробити безпечнішим і кращим для всіх?

Епоха практичних рішень

Нині, як і в давнину, економіку визначає ідеологія. Існує лібералізм, соціалізм або капіталізм; ми називаємо того або іншого діяча лібералом, соціалістом або прихильником вільного підприємництва. Одні виступають за державну власність, інші, особливо останнім часом, – за приватизацію. Це регулятивні правила, за якими ми живемо.

Сьогодні це найбільш хибний і найзавзятіше критикований підхід. У сучасній економічній і політичній системі ідеологічна ідентифікація являє собою втечу від необхідності розмірковувати над тим або іншим питанням, заміну конкретного рішення у конкретному випадку загальним і банальним шаблоном. Максимальна спрощеність реалій сьогодення доводить цю точку зору.

Мета економіки задля блага очевидна: це ефективне виробництво товарів, надання послуг та розподіл прибутку від них за соціально прийнятною та економічно доцільною схемою. Не викликає сумнівів, що сучасна ринкова економіка в економічно розвинених країнах виробляє споживчі товари та послуги високої якості і в надмірних обсягах. Вона не тільки продукує їжу, одяг,

меблі, автомобілі, але й формує потреби в цих продуктах. Суверенітет споживача – це ідея, яку традиційна економічна наука плекає чи не найбільше; і прикро, що на цей суверенітет зазіхають саме ті, хто покликаний задовольняти споживача. Ніщо не доводить це твердження так очевидно, як сучасні рекламні кампанії. Економісти, що непохитно дотримуються традиційних поглядів, просто не дивляться телевизор.

Отже, це повністю заперечує ту думку, що вироблення товарів і послуг, цей бурхливий процес, мала б забрати під контроль держава. Виявлення за допомогою телебачення та інших сучасних засобів масової комунікації очевидного достатку та розмаю матеріальних благ у країнах Заходу було одним із чинників, що зруйнували соціалістичні режими у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі. Повільність та незграбність, з якою вони постачали своїм громадянам товари та послуги у належній кількості, бажаних стилів та моделей, що весь час змінюються, істотно вплинули на занепад цих систем. Щодо соціалізму, то державна власність у економіці розмаїття споживчих товарів межує з чимось нереальним, так само нереально запевнити у перевагах соціалізму виробників промислової техніки та обладнання – засобів виробництва, що створюють це розмаїття для споживача.

Однак більший інтерес для громадськості становив собою аргумент, який традиційно наводили на користь соціалізму. Цьому аргументу, центральним моментом якого було питання влади, і досі надають важливого зна-

чення в окремих нішах суспільної думки. Приватна власність на капітал і засоби виробництва, масові найми працівників, і, відповідно, значна можливість впливати на них, отриманий у результаті особистий достаток та тісний зв'язок із державою – це свого часу означало величезну владу. І не може бути сумнівів щодо цього. Маркс і Енгельс у *«Маніфесті комуністичної партії»* зазначили без особливого перебільшення, що «виконавча влада сучасної держави – не більше, ніж комітет для впорядкування повсякденних справ усієї буржуазії».

Немає сумніву в тому, що владу тримають у руках власники капіталу. Але в сучасних величезних компаніях власність і управління зазвичай уже не поєднані. Великі капіталісти-підприємці, котрі і володіли, і управляли водночас – Вандербілт, Рокфелер, Морган, Гаріман у Сполучених Штатах та їхні колеги в інших країнах – залишилися у минулому. На їхньому місці зараз масивна, часто негнучка корпоративна бюрократія та фінансово зацікавлені, але нездатні впливати на прийняття рішень власники акцій. Влада монополій – експлуатація споживача за допомогою цін, не обмежених конкуренцією, що свого часу стала об'єктом антимонопольного законодавства у Сполучених Штатах, – відійшла на другий план під тиском міжнародної конкуренції та бурхливого технологічного розвитку. Сьогоднішні висоти та економічний вплив назавтра вже стануть застарілими. Колишні побоювання з приводу могутності корпорацій змінилися на стурбованість через застій та некомпетентність у них. Ті зусилля, які керівництво корпорації раніше витратило на експлуатацію робітників та споживача

чів, зараз спрямовують на досягнення, підтримання та підвищення власного становища в корпорації та, насамперед, власної винагороди. Можливість максимізувати особисту вигоду, цю загально визнану мотивацію до праці, може виникати і виникає для тих, хто вправно очолює фірму.

Це все не означає, що прояв політичної влади капіталу – можливість здійснювати вплив на державу і суспільство в цілому – відійшов у небуття. Підприємницькі організації – великі й малі, окремо і гуртом у масштабах галузей, – все ще досить ефективно відстоюють свої економічні інтереси в межах сучасної системи державного устрою. Але зараз вони – частина набагато більшої спільноти, що виникла саме завдяки економічному прогресу і вже здобула політичний голос та вплив.

Колись, окрім капіталістів, були лише землевласники, селянство і пролетаріат. Останні два класи перебували у підлеглому становищі й мовчали. Зараз є ще вчені, і студенти разом з ними, журналісти, телеведучі, юристи та медики, і багато інших спеціалістів. Усі вони претендують на вплив. І голос підприємців зараз – лише один із багатьох. Ті, що хотіли б виокремити його, щоб довести переваги системи суспільної власності, вже давно стали надбанням історії. Та й досвід тих країн, де державна власність була політикою протягом вісімдесяти років, – Радянського Союзу, східноєвропейських країн та Китаю – не дає підстав вважати, що подібна система дозволяє розширити громадські свободи. Швидше навпаки. А отже, головний аргумент на користь соціалізму розтанув, це стало загально визнаним фактом. Соціалістичні

партії існують і досі, але жодна з них уже не виступає за впровадження державної власності у її традиційній та повній формі. Четвертий пункт програми Лейбористської партії Великобританії, у якому висловлено підтримку подібної політики, довго вважали романтичним відлунням минулого; тепер його офіційно викреслили з програми партії.

Якщо соціалізм вже не можна вважати основною регулятивною структурою для суспільства блага, чи, принаймні, прийнятної суспільства, то таким не є й капіталізм у його класичній формі. Важливим є факт, що, в міру розширення і зростання сучасної економіки, все більша і більша відповідальність лягає на державу. Перш за все, існують деякі види послуг, які приватна економіка за своєю природою не надає, і які з економічним розвитком призводять до утворення диспропорції між рівнями забезпечення у приватному і громадському секторах, яка постійно зростає та стає дедалі дражливішою. Телепередачі, на створення яких ідуть величезні кошти, показують дітям, котрі відвідують погані державні школи. Будинки в респектабельних кварталах міста гарні та чисті, а вулиці та тротуари перед ними залишаються брудними. У книгарнях – величезний вибір найрізноманітніших книг, а в бібліотеках їх не знайдеш. Та про це пізніше.

Існує також широке коло державних функцій, від яких залежить ефективність роботи приватного сектора економіки. І значення їх зростає з розвитком господарства. Для розвитку торгівлі треба будувати нові доро-

ги; збільшується рівень споживання – зростає кількість відходів, які треба переробляти; щоб збільшити кількість авіаперевезень, треба будувати нові аеропорти, обладнувати їх складним устаткуванням для гарантії безпеки польотів, залучати персонал.

Зі збільшенням рівня економічної активності важливими стають також питання поліпшення захисту громадян та підприємництва. До виникнення автомобільних шляхів та автомобілів не було потреби у дорожній поліції. Розширення асортименту продуктів харчування призвело до зростання стурбованості наслідками їх споживання – насамперед усіх хвилює вміст жирів та ризик ожиріння. Тепер треба вказувати склад продукту, регулювати вміст добавок та запобігати ризику забруднення. В умовах підвищення життєвого рівня, коли люди можуть отримувати більше задоволення від життя, вони бережуть своє життя та здоров'я і прагнуть захистити себе від того, що колись вважали нормальним ризиком людського існування. З розвитком економіки соціальні заходи та державне регулювання стають дедалі важливішими, хоча соціалізм у його класичному вигляді втрачає своє значення.

Ще один факт на користь того, що сучасна економіка не може функціонувати нормально і стабільно без втручання держави. У періоди надмірної і руйнівної біржової гри, важких і тривалих криз та депресій тощо точаться дискусії довкола того, яких саме заходів треба вжити, але мало хто сумнівається, що цим повинна займатися держава. Будь-який президент або прем'єр-міністр знає, що під час виборів його будуть прискіпливо

питати про стан справ у економіці, і не кожному вдається витримати такий екзамєн.

Після того, як ідея всеохопного соціалізму зникла і втратила свій статус прийнятної або ефективної ідеології, виникла протилежна доктрина, що, правда, не набула такого поширення. Ім'я їй приватизація – повне повернення державних підприємств та функцій до приватного сектору і ринкової економіки. Приватизація як загальнообов'язкова норма так само недоречна, як і всеохопний соціалізм. Існує величезна сфера господарчої діяльності, у якій роль ринку не повинна підлягати і не підлягає сумніву; так само існує велика сфера діяльності, що розширюється в міру зростання добробуту, де послуги або функції держави необхідні, або принаймні важливі для суспільства. Таким чином, приватизація як головний напрям державної політики нічим не краща за соціалізм. В обох випадках головна мета ідеології – звільнити від необхідності думати. У суспільстві блага для вирішення таких питань існує одне основне правило: рішення у конкретному випадку треба приймати відповідно до соціальних та економічних умов. Ми живемо не в епоху доктрин, а в епоху практичних рішень.

Звісно, у сучасній соціальній та економічній системах є певні тенденції, що справді мають вплив на політику держави та вимагають певних заходів з її боку. Ринкова економіка сьогодення, що так ефективно забезпечує виробництво споживчих товарів та послуг, має на меті відносно швидке отримання прибутку; це і

е мірило її успіху. Вона неохоче вкладає кошти в довготривалі проекти, або і взагалі не вкладає. Вона не буде витратити гроші на те, щоб запобігти появі небажаних наслідків виробництва або споживання продукції, а це означає, що ринкова економіка не бере на себе відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю. Про це я нагадаю пізніше.

Показовими є також інші приклади державних інвестицій у проекти, що виходять за часові межі діяльності приватних фірм. Сучасна реактивна авіація – значною мірою продукт дослідницької та конструкторської діяльності у військовій галузі. Велику кількість відкриттів у галузі медицини здійснено завдяки дослідженням, які проводили за підтримки держави; вони були б неможливі в умовах обмежень у часі та витратах, у яких працюють приватні фірми та дослідники. В сучасну епоху найбільше вражає зростання продуктивності праці у сільському господарстві, що також головним чином було результатом участі держави: у Сполучених Штатах існує система громадських сільськогосподарських коледжів, федеральних або підпорядкованих уряду штату експериментальних станцій, а також послуг кредитування, що теж існують завдяки підтримці держави.

Економічний розвиток у Японії після Другої світової війни багато в чому завдячує державній підтримці дослідницької та інвестиційної діяльності, і це сприймали як цілком нормальне явище. Та й у інших країнах розвиток економіки залежить від державного фінансування автотрас, аеропортів, пошти та міських інфраструктур.

Отже, можемо зробити такий висновок. У дбайливому і розумному суспільстві політика та дії не підпорядковані ідеології або доктрині. Дії повинні ґрунтуватися на визначальних особливостях конкретного випадку. То якась особлива приемність – проголосити своє економічне і політичне кредо: «я – переконаний прибічник системи вільного підприємництва»; «я цілком підтримую соціальну роль держави», – але, повторюю, у таких висловлюваннях слід вбачати більше риторики, ніж обдуманості.

Усі ці міркування особливо актуальні в останні роки. Республіканська більшість, що прийшла до влади після виборів до Конгресу США 1994 року, складалася із прибічників надзвичайно жорсткої доктрини, яка отримала офіційну назву «Контракт з Америкою», і стала сучасним еквівалентом *«Маніфесту комуністичної партії»* – якщо не за змістом, то за духом. Спочатку вчинили всеохопну ідеологічну навалу, спрямовану проти певних головних функцій держави – оборони, соціального забезпечення, утримання виправних закладів, – не зачіпали, лишень, як завжди, численні пільги корпорацій. А вже потім почали замислюватися про конкретніше – про важливість і навіть необхідність громадських послуг та функцій, які вже було скасовано або дуже обмежено. А тепер, на час написання книги, починається відхід від панівної доктрини, з'являється можливість виробляти практичні судження. Так і має бути. Саме такі засоби забезпечать збереження соціальної стриманості і терпимості, а може, і самої демократії.

Підвалини суспільства

СУТНІСТЬ суспільства блага легко описати, якщо вдатися до загальних визначень. У суспільстві блага кожен його громадянин, незалежно від статі, расової чи етнічної належності, повинен мати право на гідне життя. Але треба враховувати неодмінну різницю у бажаннях та у кваліфікації. Індивіди мають різні фізичні та розумові можливості, інтереси та цілі, від цих відмінностей походять відмінності у досягненнях і грошовій винагороді. Так і має бути.

Але у суспільстві блага досягненню успіху не повинні заважати обставини, з якими можна дати раду. Усім треба надати можливість економічного розвитку, на цьому буде наголошено у наступному розділі. І, готуючи молодь до дорослого життя, слід подбати про її фізичний розвиток, привчити до дисципліни, та – це, без сумніву, найважливіше – дати освіту, що дозволить молодій людині побачити свої можливості і скористатися ними. Ніхто не має бути позбавлений таких речей тільки тому, що він народився не в тій сім'ї, чи через економічні обставини. Якщо батьки або сім'я не можуть дати це все, суспільство повинно забезпечити належний догляд та виховання кожному.

Роль економіки у суспільстві блага вирішальна; економічний детермінізм – безжална сила. Економічна система суспільства блага повинна працювати добре і на користь кожному. Тільки тоді можливості будуть збігатися з прагненнями, великими і малими.

Насамперед, суспільство блага мусить мати значне і стабільне зростання економіки – значне і стабільне зростання виробництва і зайнятості з року в рік. Це відповідає потребам і бажанням тих, хто прагне мати вищий рівень достатку. У принагідних обговореннях та формальній економічній науці підвищення рівня життя визнається за благо. І – це важливіше, це справді потрібно для суспільства – саме таке функціонування економіки є необхідною умовою для можливості працевлаштування та отримання статку від своєї праці. Для цього потрібно збільшувати кількість робочих місць та обсяги виробництва, тобто економіка має зростати. Стагнація економіки неприйнятна, і не можна вважати її нормальним станом суспільства блага, хоча їй потай віддають перевагу багато з тих громадян, котрі міцно стоять на ногах, для яких застій – краще, ніж ризик інфляції або державна стимуляція, що супроводжують або забезпечують сталий економічний розвиток.

Якщо є можливість заробити, то є і соціальна стабільність; економічна стагнація і нестатки призводять до небажаних суспільних наслідків. Коли люди не мають роботи, позбавлені можливості заробітку та надії, найпростішим для них способом втечі від жорстоких реалій є наркотики та насилля. Практичний прояв цього – злочинність і масові протести, їх супроводжують марні

спроби придушення. Зв'язок подібних явищ із нестатками незаперечний. У Сполучених Штатах передмістя та райони, де проживають забезпечені, порівняно тихі, те ж саме можна сказати і про інші розвинені країни. Саме у місцях, де процвітають злидні, постає насилля або його загроза. Здебільшого з цим не сперечаються; єдину відмінну точку зору представляють ті (і їх чимало), хто пов'язує цей безлад із расовими або етнічними мотивами, але тільки не з бідністю. Після масових заворушень у Каліфорнії навесні 1992 року мешканці Південно-центрального Лос-Анджелесу стали свідками, у певному антропологічному значенні, антисоціальної поведінки. Це не стосувалося багатіїв із Беверлі Гілз або Малібу.

Те ж саме спостерігаємо і на міжнародній арені. Саме бідняки Африки, Азії і Центральної Америки вбивають один одного; люди у розвинених країнах загалом мирно співіснують і вдома, і за кордоном. Саме економічні нестатки 1920-х і 1930-х років сприяли встановленню фашизму та внаслідок цього призвели до катастрофи в Італії та Німеччині. Якщо розглянути недавні часи, після падіння комунізму, то саме економічні негаразди та нестабільність породили політичний конфлікт і безлад у суспільстві в республіках колишнього Радянського Союзу.

Урок для сучасної американської політики та політичної системи зрозумілий. Злочинність та суспільні заворушення у великих містах нашої країни викликані бідністю та вадами класової структури. Поданий нижче аналіз цієї структури покаже, що вона ігнорує або принижує бідних. Серед сучасних методів вирішення цієї проблеми – втручання поліції, компактне розміщення

схильних до злочинності, дорогі та марні наступи на наркоторгівлю. Врешті-решт, є гуманний і, цілком можливо, дешевший спосіб розв'язати проблему – покласти край бідності, що призводить до безладу в суспільстві.

Таким чином, міцна і стабільна економіка та можливості, що їй вона надає, відіграють головну роль у суспільстві блага. Та є ще одна основна вимога. Навіть за найкращих умов існує певна кількість людей, що не є і не можуть бути учасниками економічних відносин. У суспільстві блага нікого не можна залишити на узбіччі без засобів до існування – приректи на голод, бездомність, недоступність медичної допомоги тощо. Цього не може собі дозволити дбайлива та розвинута економіка і політична система.

Щодо тих, хто не бере участі в економічному житті суспільства за віком, позиція суспільства блага вже давно є очевидною і не такою суперечливою. Гарантоване всеохопне пенсійне забезпечення для літніх людей запроваджено у всіх розвинених країнах. Ніхто з американських політиків, окрім ексцентричних, не виступає відкрито проти пенсій, які надає система соціального забезпечення.

Але треба надавати підтримку й іншим групам суспільства, котрі не мають джерела прибутку. Мати-одиначка, що виховує маленьких дітей, – саме той випадок (перспектива голоду для матері та її дітей ніколи не була стимулом до контролю народжуваності або обмеження статевих стосунків). Те ж саме можна сказати і про фізично або розумово відсталих, а також про інва-

лідів. Те саме стосується і тимчасово безробітних, тих, хто не має джерела прибутку протягом якогось часу. Всім, хто перебуває у такому становищі, треба надати базову допомогу, і так має бути. Суспільство не повинно вважати принизливим становище залежності – «отримання допомоги». Нужденні і без осуду суспільства мають від чого потерпати.

Найгостріше постає проблема тих, хто без жодних обмежень – вікових чи фізичних, маючи всі можливості, просто не бажають працювати; і таких теж завжди буде певна кількість. Вони – у стані конфлікту з найчастіше декларованими і найбільш примусовими у соціальному плані нормами поведінки – з трудовою етикою. Ніщо так не схвалюють, як трудову етику. Ніщо не вважають такою визначною рисою представників середнього класу, про яких відомо, що вони багато працюють, як їхню відданість трудовій етиці, і, як наслідок, їхнє небажання підтримувати неробство серед представників нижчого класу.

Та насправді, відмову від напруженої праці не завжди засуджують. У соціальній структурі бездіяльність не вважається соціально неприйнятною, якщо це бездіяльність представників вищого класу. Навпаки, коли йдеться про забезпечених та багатих, її навіть схвалюють і мають за особистісну та громадську чесноту. Торстейн Веблен, у безсмертному класичному творі *«Теорія забезпеченого класу»* (The Theory Of The Leisure Class), вбачав у свідомому неробстві престижне соціальне тавро багатих, так воно є і досі. Вважається, що інтелектуали, в тому числі й викладачі вищих навчальних закладів, потребують періодичного, а тоді й тривалого відпочинку від напруженої

розумової праці. Ми повинні толерантно ставитися до тих, хто обирає дозволя, бо воно має прояви на всіх рівнях сучасної економічної системи.

Суспільство блага не може дозволити, щоб хтось із його членів потерпав від голоду або не мав житла. Насамперед треба позбутися вимушеної незайнятості: має бути достатня кількість робочих місць та можливість отримувати прибуток для кожного. Вирішення цієї проблеми впирається головним чином у загальний стан економіки. Неприпустимо, щоб люди були вимушені звертатися по підтримку держави через брак робочих місць. Але навіть за умов адекватного забезпечення працевлаштування повинні існувати гарантії для кожного. З тим, що хтось не бажає працювати, треба змиритися. Неробство за суспільний кошт, звісно, ображає глибинні соціальні установки; тиск громадськості може і навіть має бути спрямовано на те, щоб залучити працездатних індивідів до лав трудівників, і, безперечно, дехто відчуватиме на собі цей тиск. Проте голод не може бути прийнятним заходом громадського впливу. Певні зловживання, які треба буде враховувати, неунікні в цій частині системи соціального забезпечення, і до цього слід ставитися толерантно.

Суспільство блага не прагне до рівності в економічному розумінні; така мета – нездійсненна, та й небажана для суспільства. Існують люди, для яких статок і багатство, а також їх публічна демонстрація чи особисте ними милування стали головною метою і способом задоволення; є й такі, кому це не потрібно. Для працівни-

ка з Уолл-стрит розмір прибутку є мірилом якості життя; а для поета або того, хто хоче ним стати – ні. Саме в тому, щоб такі відмінності у мотиваціях і винагороді сприймали як належне, і полягає сутність свободи.

З іншого боку, існують джерела прибутку, які суспільство блага не може захищати. Помітна риса сучасної економічної системи полягає в тому, що ця система забезпечує багато способів збагачення, які або є неприйнятними з точки зору суспільства, або завдають шкоди економіці. Знамениті прибутки давала раніше монополістична експлуатація. Останнім часом поширеним джерелом прибутку стало ошуканство в ощадно-позичкових асоціаціях. Деякі непогано заробляють і на незаконних операціях з цінними паперами на основі інформації про діяльність компаній-емітентів, а також спритники, що скуповують контрольні пакети акцій, зокрема – за рахунок кредитів, залишаючи компанії в боргах, під тягарем відповідальності перед кредиторами та власними працівниками. І, як уже зазначено, немалі прибутки може собі забезпечити президент корпорації, котрий, маючи міцні позиції та контролюючи всю раду директорів, максимізує власну винагороду відповідно до найдавнішої з мотивацій в економіці. Сюди ж можна зарахувати і прибуток від продажу продуктів, що вводять в оману споживача чи є небезпечними для нього, завдають шкоди здоров'ю чи довкіллю.

Суспільство блага повинно розрізняти соціально дозволені та корисні для нього способи збагачення, і збагачення за рахунок спільноти. Енергія та ініціативність індивіда, котрий присвячує себе досягненню часто примарної мети особистого збагачення, можуть бути корисними

для економіки. Але можуть і знайти вихід у методах, що завдають шкоди суспільству. Тому суспільство блага повинно брати на себе необхідне, важке та надзвичайно суперечливе завдання ефективного розмежування таких способів. Збільшення статку, про яке знають усі – це благо, чого не скажеш про незаконне використання конфіденційної інформації про стан компанії-емітента або поширення неправдивої інформації задля прибутку. Досвід злиття корпорацій зі значними борговими зобов'язаннями та особливо з облігаціями з високим ризиком показав, що ні до чого доброго це не приведе, так само багато шкоди завдавали різноманітні звабливі інвестиційні проекти. Немає, як я вже наголошував, універсальних правил – ні вільноринкові, ні капіталістичні, ні ліберальні, ні соціалістичні принципи нічого не вирішать. Знову ж таки постає необхідність створити світ, де б панували зважені міркування та дії, а не прихильність до провідної доктрини.

Ще щодо прибутку, який, по суті, можна назвати соціальною вимогою. У суспільстві блага держава відіграє і повинна відігравати значну роль, особливо для найбіднішої частини спільноти. Таку потребу треба задовольняти і платити за її задоволення відповідно до можливостей. Тут ідеться про головні принципи справедливості та корисності суспільства. Втрата додаткового прибутку не така відчутна для багатих, як для менш забезпечених. Прибуток також робить внесок у ефективне функціонування економіки. Люди бідні та середнього достатку витрачають те, що вони заробляють, чого не скажеш про багатих. Таким чином, прогресивне оподаткування виконує стабі-

лізаційну роль, гарантуючи, що отримане у формі прибутку повертається на ринок у формі попиту на вироблені товари. Було висловлено припущення, що прагнення підтримувати на певному рівні чистий прибуток спонукає багатих вдаватися до економічно продуктивних дій; однак, так можна зайти дуже далеко.

Оскільки економіка повинна надавати кожному можливість і долучатися до праці, і досягати результату відповідно до можливостей та потреб, існує дві вимоги. Економіка має бути достатньо стабільною; не можна дозволяти, щоб економічний спад або депресія обмежували можливість працевлаштування і професійних досягнень чи зводили нанівець зусилля тих, хто обдуманно та передбачливо заощаджує – на старість, на випадок хвороби або якийсь непередбачених обставин. Загрозою у цьому випадку виступає, звісно ж, інфляція – зменшення купівельної спроможності грошей, і, як наслідок, втрата заощаджень.

Впевненість у майбутньому зазвичай пов'язана зі сподіванням на повну або відносну стабільність цін. Є певна категорія людей, що перебувають під захистом індексації, тобто їхні прибутки зростають зі зростанням цін; більшість же не мають такої пільги. А отже, суспільство блага мусить мати на увазі сподівання на розумну стабільність цін. В економіці, що функціонує ефективно, таке поняття не може бути абсолютним; певне зростання цін є неминучим. Проте рівень його має залишатися у досить вузьких і передбачуваних межах. Суспільство блага не допустить того, що Джон Мейнорд Кейнс назвав евтаназією класу рантє.

Нарешті, суспільство блага має належно виявляти свою суть на міжнародному рівні. Держава має жити у мирному і взаємовигідному союзі зі своїми торговими партнерами у всьому світі. Вона повинна бути силою, спрямованою на забезпечення миру в світі і співпрацювати у цьому напрямі з іншими державами. Війна – найнещадніша з усіх трагедій людства, надто в епоху атомної зброї. Треба також визнавати та ефективно реагувати на потреби та сподівання менш забезпечених членів світової спільноти.

Ось так можна окреслити загальні риси суспільства блага у соціальному вимірі. Робоче місце та шанс поста-ти для кожного. Стабільне зростання економіки – щоб забезпечити повне працевлаштування. Освіта, якомога більша підтримка сім'ї та виховання, що мають забезпе-чити молоді зайнятість та заробіток у майбутньому. Спокій і лад у суспільстві – на батьківщині і за кордо-ном. Система гарантій для тих, хто не може чи не хоче забезпечити себе матеріально. Можливість чогось до-сягнути – відповідно до здібностей та бажань. Заборона збагачення за рахунок інших. Жодної загрози заощад-женням, які мають забезпечити підтримку та добробут у майбутньому, незважаючи на можливу інфляцію. Спів-робітництво і порозуміння у міжнародному вимірі.

Ці визначення – досить очевидні, навіть банальні, і, за певного винятку, цілком прийнятні, особливо для риторики сьогодення. Найбільше суперечок викликають дії, необхідні для досягнення цих цілей.

Економіка задля блага

НЕМАЄ серйозних сумнівів щодо економічного базису суспільства блага. Як не раз уже зазначено, можливість працевлаштування має бути надано всім членам суспільства, що бажають працювати. Це означає, що з приростом населення і зі збільшенням потуги має відбуватися стабільне економічне зростання, і разом з тим стабільне та постійне збільшення кількості працівників.

Центральна проблема, з якою суспільство блага мусять тут дати раду, – це болюча схильність сучасної економіки до періодів, іноді тривалих, спаду і застою, неминуче супроводжуваних ростом безробіття. Саме ці періодичні застої, а не енергійний безупинний ріст, є основною особливістю ринкової системи. Тому зараз існує постійне безробіття, навіть у періоди вираженого росту й добробуту.

Рідко яке явище стає предметом ретельніших досліджень, ніж явище флуктуацій економіки, які колись назвали економічним циклом. Сутність явища почасти ясна. Сучасна економіка вимагає постійного зростання купівельної спроможності – в економічних термінах, сукупного попиту, – що є достатнім для використання наявних

виробничих потужностей, стимулювання необхідного розширення і найму всіх охочих працювати. Колись визначена як робота найманців на заводі, робоча сила в наш час розширила діапазон занять – послуги, мистецтва, розваги, високі технології, освіта і багато чого іншого. Хоча неможливо уникнути певних труднощів з узгодженням спеціалізації та потреб, існує загальна зайнятість для робочої сили, що в будь-який час встановлює верхню межу на виробничі можливості економіки. Ріст сукупного попиту на товари та послуги повинен тримати економіку біля цієї межі. Коли ж це не вдається, наслідком стає періодичне чи тривале безробіття, що не збігається з цілями суспільства блага.

Ми мусимо визнати тенденцію циклічності сучасної економічної системи. Існують різноманітні причини цього, але найбільш очевидна й, певно, постійна причина – це спекулятивна загроза у кращі часи, що веде врешті-решт до скорочення інвестицій і споживчих витрат; таке скорочення потоку сукупного попиту має неминучі наслідки для виробництва й зайнятості. Випадки різних спекуляцій, що їх започаткували доведене до божевілля вирощування тюльпанів у Голландії у XVII ст. та велика Булька південних морів* у XVIII, у тій або іншій формі – торгівлі цінними паперами, нерухомим майном і облігаціями з високим ризиком, манії злиття і поглинання компаній у 1980-х роках із її кризовим нагромадженням боргів – є, повторюю, неминучою особливістю системи. Таке Сполучені Штати переживали з перших днів існування

* *the South Sea Bubble*

держави. Спад чи депресія й безробіття приходять неминуче. Краще розуміння, відповідне регулювання, здоровий глузд, можливо, допоможуть тримати під контролем підйом ділової активності, але у практичному плані увага повинна бути сконцентрована на пом'якшенні бід і труднощів, особливо безробіття, – результатів цієї базисної циклічної нестабільності економічного життя.

Стабілізація потоку сукупного попиту – життєво важливий чинник. Сукупний попит має три істотних компоненти: споживчі витрати, витрати на приватні інвестиції і, нарешті, державні витрати, що визначаються бюджетними операціями штату – це бюджетні витрати, що більші чи менші за податкові надходження. Економічний зміст сукупного попиту є очевидним.

Якщо потік купівельної спроможності (сукупного попиту) недостатній для підтримання високого рівня економічної активності і росту, то, зазвичай, вважається, що деякі легко доступні і дуже м'які заходи збережуть довіру споживача й бізнесу; це, у свою чергу, приведе до збільшення приватних інвестиційних витрат і до більших споживчих витрат. Заходи, яким часто надають перевагу, – це риторика, публічні та приватні заклики й прохання збалансувати федеральний бюджет, а також пропозиції щодо обмеження державного регулювання. Це, як показує досвід, не справляє особливого ефекту. Подібні заходи потрібні тільки тим, хто до них вдається.

З часом період спаду чи депресії – між ними немає ніякої формальної різниці, хоча деякі економісти намагалися знайти її – закінчується. Надмірності і неминучі втрати, що

були спричинені біржовою грою і є постійним символом добрих часів, стираються з пам'яті. Витрачання та інвестиції відновлюються. Період чекання досить болочий, особливо для найменш захищених в економічному плані індивідів. Тому суспільство блага повинно виробити ефективну технологію протидії цим періодам лиха й забезпечити стійкий, надійний ріст виробництва й зайнятості.

Існують три основні напрями коригувальних дій, що досягають цієї мети і збільшують потік сукупного попиту. По-перше, можна знизити податки, що дозволить споживачам більше витратити на особисте споживання. Як уже було заважено, на думку тих, хто виступає за зменшення податків, це також приведе до заохочення приватних і підприємницьких ініціатив та інвестицій, що в результаті спричинить подальший ріст сукупного попиту. Навряд чи хтось працює активніше, ніж приваблений перспективою збільшення прибутку багатий платник податків.

По-друге, можна зменшити процентні ставки рішенням центрального банку. Це заохочує бізнес і споживачів робити позичання, інвестиції або витрати, що веде до збільшення потоку сукупного попиту.

І по-третє, уряд може втручатися безпосередньо в цей потік через нові витрати, що перевищують податкові надходження – через навмисно прийнятий чи збільшений дефіцит. В результаті ці заходи (вжиті окремо чи в комбінації) дозволять зберігати сукупний попит на рівні, що змусить бізнес і уряд найняти всіх готових працювати.

Та, на жаль, ефективність цих заходів може бути різна. Існує також проблема інфляції. Крім того, помічено, що багато членів суспільства швидше згодяться на застій та

безробіття, ніж на такі заходи, що забезпечують економічний ріст і високу зайнятість або сприяють цьому.

Політика зміни процентних ставок (зазвичай її називають монетарною політикою) здобула найбільше схвалення істеблішменту як ефективний захід проти застою та безробіття; тому її слід розглянути першою. Необхідні повноваження має центральний банк; у Сполучених Штатах це Федеральний резервний банк. Особливою перевагою монетарної політики вважається те, що вона віддалена від тиску демократичного процесу; необхідні дії виконують відповідальні люди, у соціально гігієнічних умовах недотичності до звичайних політичних сварок, впливу або контролю.

Що стосується монетарних заходів, то існує якась особлива магія, що, здається, виявляється у діях осіб, тісно пов'язаних із фінансовими справами, – чаклунство, яке понад розуміння навіть найліпше поінформованого громадянина. Слід наголосити: здається, ніщо нині у товаристві не є ліпшою ознакою визначного інтелекту, як пов'язаність з великими грошима. Але безпосередній життєвий досвід заперечує цей міф.

Серйозний недолік монетарної політики полягає у тому, що вона може справляти незначний вплив (або і не мати жодного) на потік сукупного попиту. Як зазначено вище, вважається, що низькі процентні ставки працюють проти депресивних станів, заохочуючи споживчі позичання, витрати й бізнесові інвестиції. Останні пов'язані з низькою вартістю позик і, відтак, із кращими можливостями для отримання прибутку. Але у важкі часи з високим

безробіттям низькі процентні ставки не стимулюють споживчих витрат; депресивні обставини, включно з тими, що виникли внаслідок безробіття або неповної зайнятості, є провідним чинником. І на цей час, коли додаткові можливості бізнесу справді існують, і досвідчені, і нові фірми, можуть не бути зацікавлені через низькі процентні ставки позичати та інвестувати, й у такий спосіб робити внесок у потік прибутку, бо подальша перспектива надто невизначена. Існує також негативний ефект низьких ставок для тих, чия вигода полягає в отриманні процентного прибутку, що також зменшує їхній внесок у сукупний попит. Та це все не заважає вірити в монетарні акції як вирішальний економічний інструмент. У цьому випадку квазірелігійне переконання здобуває перемогу над досвідом, що йому суперечить.

Зниження податків також розглядають як спосіб підтримати сукупний попит у період спаду. Зі зниженими податками на прибуток або на споживання індивід матиме більше грошей у своєму розпорядженні, що також збільшуватиме потік попиту. До того ж, перспектива більшого прибутку, що залишається після виплати податків, стимулює ріст працевитості трудівника та інвестицій.

Тут знову дійсність не виправдовує сподівань; немає ніякої гарантії, що гроші, вивільнені зменшенням податків, буде інвестовано чи витрачено. У важкі часи люди й фірми, що одержали таку вигоду, можуть притримати свої гроші. Крім того, непокоїть факт, що ідею скорочення податків як протиотрути від економічного застою та безробіття підтримують насамперед ті, чий податковий тя-

гар було б у такий спосіб послаблено. Кажуть, що від росту особистого добробуту має збільшитися суспільний добробут. Насправді може діяти протилежний ефект оподаткування груп зі значними прибутками, тобто, податки стимулюватимуть витрати грошей, які інакше залишалися б невитраченими або неінвестованими. Скорочення податків може тільки сприяти тому, що Джон Мейнорд Кейнс у відомій фразі назвав зважанням на ліквідність. Бажання притримати гроші – готівку чи якийсь її еквівалент – не сприяє збільшенню сукупного попиту.

Як спосіб стимулювати попит під час економічного спаду або застою, залишається тільки пряме й активне втручання держави у справу збільшення зайнятості. В ідеальному світі такої потреби не виникло б. У реальному світі з періодичними тривалими застоями такому втручання просто немає жодної ефективної альтернативи.

Особливості правильних державних заходів проти спаду і депресії відомі. Звичайно, процентні ставки треба зменшити, якими б не були наслідки. Але єдиним справді доцільним актом з боку уряду буде створення робочих місць для тих, хто інакше не уникне безробіття. Для проведення цих заходів доведеться вдатися до позичань і змиритися з фактом, що дефіцит державного бюджету зросте. Дефіцит (до нього ще повернемося) не слід сприймати як перешкоду для ефективних дій держави, оскільки, стимулюючи економічну діяльність, він збільшує заробітки і податкові надходження. Вдосконалення суспільної інфраструктури – доріг, шкіл, аеропортів, житлового фонду – за допомогою праці нових найнятих робітників збільшує суспільне багатство

та прибуток. Державні позичання можуть певний час бути у фінансовому плані запорукою безпеки.

Коли економіка відновлюється і державні прибутки зростають, необхідна дисципліна, щоби поступово скасувати стимулювальні витрати. Податки треба утримати на тому самому рівні або збільшити, щоб протидіяти спекулятивним загрозам і, у крайньому разі, інфляційному тиску попиту на ринок.

Звісно, непросто впроваджувати цю програму дій. Громадська думка тепер відхиляє її, тому що вона ще поза колективним інтелектом сучасної держави. Та, на жаль, ми бачимо нові й нові підтвердження тому, що жодної ефективної альтернативи немає. Те, що відхиляють як важкоздійсненне та ідеологічно неактуальне, залишається єдиним способом запобігти періодам застою й безробіття, що постійно повторюються.

Взимку 1995 року новообрана республіканська більшість у Конгресі Сполучених Штатів, за певної підтримки демократів, проголосувала з перевагою в один чи два голоси подати на розгляд штатам конституційну поправку, що вимагає збалансованого бюджету завжди, крім воєнного часу. З економічної точки зору, це, мабуть, був би найбільш регресивний законодавчий акт останніх років з важкими наслідками. Він вимагав би збільшення податків і скорочення державних витрат, коли звичайний потік державних прибутків зменшується через економічний спад або депресію. І це дозволило б збільшити державні витрати і зменшити податки в кращі часи, посилюючи в такий спосіб загальні спекулятивні та інфля-

ційні тенденції. Важко вигадати щось краще для росту економічної нестабільності.

Ця регресивна пропозиція зазнала поразки, хоча тільки меншість вимагала блокувати прийняття Конгресом конституційної поправки. Це вкотре засвідчило, що до узгодженості дій, необхідних для зрівноваження неминучих у ринковій економіці підйому і спаду, ще далеко. Позиції нав'язування досі прагнуть не благодійної і стабільної, а хворобливо нестабільної економіки.

І останнє, що мушу зазначити. Відповідальність за економічні труднощі та безробіття, як правило, покладають на трудящих. Стандартна відповідь на зростання безробіття – заклик краще навчати трударів. Це – хитро замаскована відчепка. Як уже було зазначено, освіта та навчання справді найважливіші у суспільстві блага. Але вони ніяк не можуть вплинути на циклічні спади в економіці, про що йшлося вище. Від депресії чи спаду однаково потерпають навчений і нетренований, освічений і необізнаний. Тут не може бути сумнівів. Закликати до кращої професійної підготовки працівників, щоб знизити рівень безробіття, спричиненого спадом економіки – крайній вияв ліберальної бездумності.

Суспільство блага повинно боротися з депресією, спадом чи застоєм, що руйнують сучасну ринкову економіку. Але воно мусить також вирішувати проблеми високої та повної зайнятості, інфляції і ту, що багато людей потай віддають перевагу економічному застою. Крім того, дуже спірною є проблема дефіциту. Це теми наступних розділів.

Інфляція

ЯК УЖЕ БУЛО ЗАЗНАЧЕНО, є дві особливо складні проблеми на шляху до економіки блага. Перша – це ймовірність, точніше, майже впевненість у тому, що за повної або майже повної зайнятості й нормальних темпів економічного розвитку буде існувати певна інфляція. І друга проблема – це те, що основним інтересам великої та впливової частини нововладців застій та безробіття не суперечать і виявляються прийнятнішими, ніж ті заходи, що допомогли б ефективно їх долати чи спричинити більш небажану для цих добродіїв інфляцію. Тільки факт таких уподобань не можна визнавати і навіть згадувати. Вголос підтримувати спад чи застій було б політично менш вигідно, ніж стояти на позиції енергійної підтримки сексуальної стурбованості.

З наближенням до повної зайнятості – можливості працювати для всіх охочих і збільшення статку для інших – найбільш обговорюваними з усіх економічних питань стають загроза й реальність інфляції, а також дефіцит державного бюджету, які може стимулювати таке оздоровлення економіки. Причини виникнення інфляції

не викликають сумніву. Потік попиту, що очищає ринки, розширює виробництво, збільшує потребу в працівниках, так само неминуче призводить до підвищення цін. Цю неминучість потім будуть використовувати або підпорядковувати своїм інтересам. Коли є загальна можливість зайнятості, завжди є загальний, регіональний чи спеціалізований дефіцит роботи. Такий дефіцит можна побороти пропозицією вищої заробітної плати, усвідомлюючи, що на сильному ринку, який бере курс на збільшення заробітної плати, додаткові витрати можна перекласти на споживача. І підвищення заробітної плати спричинить збільшення попиту та посилення тиску на ринок.

Сильний ринок і зростання прибутків підприємців також, зрозуміло, стимулюють вимоги профспілок, що являють собою спадну, але ще помітну і соціально значиму силу в Сполучених Штатах. Ці вимоги, у свою чергу, виправдовують зростання цін, навіть роблять його необхідним.

Економічна наука не завжди вголос говорить про свої нерозв'язні проблеми. Але це не стосується питань зайнятості й інфляції. Багато років тому А. В. Філіпс, співробітник Лондонської школи економіки й Австралійського національного університету, встановив закономірність, що чітко показала необхідність вибору – або висока зайнятість та інфляція, або безробіття і відносно стабільні ціни. Цей компроміс узято до уваги у всіх загальноприйнятих міркуваннях.

Недавно, однак, відбулася істотна зміна у розумінні того, чому віддавати перевагу – інфляції чи безробіт-

ттю. Колись страх перед безробіттям був визначальним, повна зайнятість була головним іспитом функціонування економіки. Багато гідних поваги теорій і досі стоять на цьому. Але ж суть полягає в тому, що найвпливовіша частина нинішніх державців розглядає інфляцію як основну загрозу нормальному функціонуванню економіки; стабільність цін стала головною метою. Безробіття, з цієї точки зору, – інструмент цінової стабілізації. Це відображає нову дійсність, не часто про неї говорять прямо, та вона вже явна, навіть нав'язлива.

Визначальним чинником є те, що в умовах сучасної економіки й державного устрою особи, які мають політичний голос і вплив, більше потерпають від інфляції, ніж від безробіття. Від безробіття страждають ті, кого спіткало це лихо, та їхні сім'ї; ті, кого воно не торкнулося безпосередньо, залюбки з ним миряться.

І справді, безробіття має деякі соціально й економічно привабливі наслідки. Охочі працювати, через брак інших можливостей, заповнюють сферу обслуговування. Зайняті трудівники, побоюючись безробіття, можуть бути більш схильні до співпраці і слухняніші, так само і їхні спілки. І, чи не найістотніше, більшості, в тому числі громадянам із впливовим політичним голосом, безробіття не загрожує.

Інфляція, навпаки, може здійснювати ширший вплив у сучасній економіці. Багато хто з тих, що живуть з фіксованого прибутку, з пенсії, з накопичених заощаджень, бояться інфляції набагато більше, ніж безробіття. Навіть якщо прибуток індексовано на зростання життєвих витрат, ріст цін викликає занепокоєння. Ріст цін поміча-

еш щодня, а індексація відбувається тільки раз на рік. Стабільність цін – набагато краще.

Фінансові кола посідають значне місце серед тих, хто віддає перевагу стабільності цін, а не зайнятості. Сюди належать центральні банки, в яких, як-от у Федеральному резервному банку, банкірам надано визначений законом голос, а також комерційні банки, інвестиційні фірми і великий фінансовий світ. Усі, хто дає гроші в борг, бажають повернути їх із більш-менш еквівалентною купівельною спроможністю. Інфляція прямо суперечить цьому бажанню. І тут є також могутній суб'єктивний фактор. Запобігання інфляції має незалежний статус вирішального іспиту якості фінансового управління. Інфляція кидає довгу тінь на це управління, виявляючи його недоліки. Компетентний Голова центрального банку – це та людина, що мінімізує інфляцію. Але він не належить до тих, кому загрожує безробіття.

У той час, як принагідно це відкрито виражається фразою «безробіття – не мій клопіт», центральні банкіри і фінансова спільнота, загалом, трактують роль безробіття у стабілізації цін досить стримано. Вважається, що слід остерігатися й уникати занадто масового чи різкого скорочення безробіття. Але не годиться відкрито виражати схвалення сильного збільшення безробіття та його функції стабілізації цін.

Досягне суспільство блага ніяк не зможе поєднати повну зайнятість із цілком стабільними цінами. Однак можна дещо зробити, щоб мінімізувати конфлікт між

ними. Навіть у світі зі слабкими професійними спілками можна виявити й обмежити спіраль заробітної плати і цін. Домовленість про рівень заробітної плати можна тримати в межах структури наявних цін. Здавна це практикували профспілки Європи. Тому не дивно, що такий підхід було названо «європейською моделлю». Зі свого боку, істеблішмент повинен показати повагу до вимог трудящих, зберігаючи стабільні ціни.

Колись уряди і консервативної, і ліберальної орієнтації, у тому числі уряд Сполучених Штатів, вдавалися до обмежень заробітної плати й цін, час від часу запроваджуючи відповідний контроль. Це, однак, вступає у конфлікт з основною структурною рисою ринкової системи, так само як із могутніми економічними й суспільними відносинами й переконаннями. Єдине, до чого можна закликати зараз, – це до почуття відповідальності на переговорах про ціни і заробітну плату, що має великий суспільний інтерес.

Не можна ухилятися від вибору між безробіттям та інфляцією, його треба зробити. Суспільство блага не може приректи частину населення на безробіття, соціальне падіння й економічні втрати для того, щоб досягти стабільності цін. Мусимо вибрати збільшення цін, як менше зло. Не йдеться про серйозну інфляцію – про різке погіршення купівельної спроможності грошей, – але прогресивний ріст економіки, що ефективно забезпечує зайнятість більшості трудівників, буде неминуче призводити до деякого росту цін. Так було, без надмірних втрат, і так буде. У соціальному плані це краще, ніж стабільність ціною гнітючих наслідків широко розповсюдженого безробіття.

Треба розуміти, що не може бути повної зайнятості і стабільних цін водночас. Суспільство блага, відповідно, повинно рухатися в напрямі відшкодування чи мінімізації неприємних ефектів з обох боків. Виплата допомоги безробітним повинна бути щедрою. Епізодичні зловживання – не привід, щоб скорочувати ці виплати, і не треба думати, що суспільство дозволяє себе обдурювати, потураючи зловживанням. Компенсація за безробітність – обов'язкова й важлива частина системи.

Так само, оскільки визнано, що певної інфляції уникнути неможливо, необхідно вживати заходів для пом'якшення її негативних наслідків. Зокрема, має бути запроваджено загальну індексацію фіксованих і обов'язкових прибутків, пенсій, заробітної плати вчителів і державних службовців та рівня соціального забезпечення. Це стосується насамперед індексації мінімальної заробітної плати. Індексація вже стала досить поширеною практикою; вона повинна розширюватися в міру необхідності та вважатися нормою. Регулювання процентних ставок повинно, крім того, відповідати сподіваному збільшенню цін. Але це питання, до якого фінансова спільнота тепер понад усяку міру чутлива.

Як уже було зазначено, негативно ставиться до інфляції насамперед клас рантє. Це численна верства в сучасному суспільстві, і його глибока опозиція до інфляції та здатність до спротиву – безсумнівні. Це наслідок їхньої зацікавленості у тому, щоб отримати високі процентні прибутки, та щоб ціни разом з тим лишалися стабільними.

Є ще дещо, заховане у свідомості фінансистів і більшості суспільства, що було названо теорією «вагітності»

інфляції. Мовляв, як жінка не може бути трохи вагітна, так не може бути невеликої інфляції; далі буде більше, це неминуче. Це повний нонсенс; інфляція може збільшуватися чи зменшуватися відповідно до дії мотиваційних чинників. Це – досвід минулих років, навіть десятиліть. Ціни поступово вдавалося приборкати, обходилося без катастроф та гіперінфляції.

У роки після Другої світової війни висока зайнятість і енергійний економічний ріст існували поряд зі скромним щорічним збільшенням цін. Та це не означає, що ситуація була поза контролем. Різниця полягала в тому, що безробіття тоді не розглядали як засіб уникнути загрози інфляції.

Окреслюючи характеристики суспільства блага, було б доречно наголосити, що повної зайнятості і стабільності цін треба досягти одночасно. І справді, це ставили за мету у багатьох давніших працях. Тут, як завжди, утопічне в конфлікті з досяжним. Знизити рівень безробіття необхідно; тут не може бути жодного компромісу. Але поєднати це з абсолютною стабільністю цін – поза межами можливого.

Дефіцит

БУЛИ МОМЕНТИ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІЇ, і були приклади, коли вияв навіть найелементарнішого здорового глузду виглядав як оригінальність, нелогічність, навіть трохи як божевілья. Так само нині у Сполучених Штатах ризикує виглядати диваком кожен, хто піддасть сумніву чергову обіцянку скоротити й усунути дефіцит державного бюджету, що виражається в цьому бюджеті загальним перевищенням витрат над прибутками. Як щойно зазначено, вимога збалансованого бюджету, що її недавно прийнято з перевагою в один чи два голоси, і яка, якби штати згодом затвердили б її, стала б законодавчим актом, була б не меншою за значенням юридичною поправкою, ніж свобода слова або право приватної власності. Те, що якась витрата збільшує дефіцит, означало б, що треба відмовитися від цієї витрати, навіть якщо йдеться про найбільш нагальну потребу і це стосується найбільш нужденних громадян, – цього навіть не обговорювали б; таке ставлення і нині бачимо нерідко, а тоді б – і поготів. У житті Америки деякі урядові витрати лишаються поза суспільним занепокоєнням про дефіцит. Це стосується кричущого прикладу військових витрат, про що йтиметься далі. З витратами на бідних усе чомусь зовсім по-іншому.

Що є основним правилом суспільства блага, коли справа стосується державних позичань і виникнення бюджетного дефіциту?

Я наведу докази, що немає ніякого закону чи традиції, які вимагають збалансованого бюджету – щорічного зрівноваження прибутків і витрат. Це не означає, однак, що з бюджетом і з дефіцитом бюджету в сучасній державі можна поводитися недбало, у цій справі завжди потрібні неабиякі мудрість і розсудливість. Але треба, щоб розум і розсудливість залишалися у відповідних рамках. Дозвольте мені бути конкретним і винятково тенденційним у цьому специфічному питанні.

Є три широкі категорії державних витрат. Є ті, котрі не служать жодним видимим насущним чи майбутнім цілям. Є ті, котрі захищають або підсилюють поточні економічні чи інші соціальні обставини. І є ті, котрі принесуть або дозволять збільшити прибуток, виробництво і загальний добробут у майбутньому.

Спочатку розглянемо витрати без достатньої чи видимої підстави. Треба визнати, що жодна установа не може бути досконалою, у тому числі, звичайно, і сучасна держава. Є тенденція в будь-якій великій організації, державній чи приватній, до надлишку персоналу – до універсального бажання кожного в організаційній ієрархії використовувати додатковий залежний талант або щось на зразок. Завжди приємно мати когось, хто б робив твою роботу і думав за тебе. Число таких найманців – загальноприйнятий показник становища та престижу їхнього наймача. Разом з тим, витрати організації збільшуються.

Є також витрати, що відповідають політичним чи економічним інтересам, а не великим суспільним потребам чи бажанням. І є витрати, що пережили ті цілі, для яких вони були спочатку призначені і яким колись служили.

Оскільки безцільні витрати уникають контролю й усунення, провадити які є одним із головних завдань державної адміністрації, то мусить бути поточна компенсація видатків прибутками. Ніхто, крім одержувачів винятково щедрих дарунків, не наважиться аргументувати, що безцільні витрати мають покриватися державними запозиченнями. Не може мати суспільної підтримки те, що наступні покоління повинні перебрати відповідальність за теперішні розтррати. Та найбільше непокоїть у цьому випадку не принцип, але практичний факт, що не так легко виявити розтрату. Це завдання надзвичайно ускладнене вкоріненою тенденцією називати розтратою те, що насправді принесло користь іншій, нужденнішій верстві суспільства.

Друга і дуже велика категорія державних витрат, що мають покриватися податковими надходженнями, стосується поточних, щоденних дій держави. Тих дій, що є невідкладними вже сьогодні, але не мають чітко визначеного часового виміру. Вони включають великий діапазон державних функцій, як-то контроль законності, проведення зовнішньої політики, державна підтримка промисловості і сільського господарства, утримання армії у мирний час (що є предметом окремого розділу і про що йтиметься нижче) і багато чого іншого. Немає жодного економічного чи соціального виправдання за-

позичень для цих цілей, що тільки збільшують остаточні загальні витрати. Багато в чому залежні від успішності бюджетної політики, що захищає від спаду чи депресії, демократично встановлені поточні обов'язки держави повинні бути профінансовані за рахунок податків та інших поточних прибутків.

Тепер лишаються ті державні витрати, що призначені для поліпшення майбутнього добробуту й економічного зростання. У цьому випадку позичання не тільки виправдані, але соціально й економічно бажані. Подібні позичання в приватному секторі економіки допускають і цілком схвалюють навіть найбільш переконані, часто фанатичні опоненти бюджетного дефіциту.

Характерно, що субсидії для сучасних підприємців є також доречною державною політикою. Витрати на поточне виробництво мають бути покриті за рахунок поточних прибутків. Це також стосується, поза сумнівом, інвестицій, що примножать майбутні прибутки. Позичання треба сприймати як нормальне явище. Витрати на виплату відсотків й амортизаційні відрахування мають покриватися за рахунок бюджету. Капітальні витрати – ні. Взагалі, тепер це є нормою для місцевих органів влади в Сполучених Штатах. Тільки федеральний уряд визначає всі капітальні витрати як поточні. Ніяка логіка не захищає такий облік, тільки зручність, традиція і політична риторика та помилки.

Там, де громадські витрати є стимуляційними та справді потрібними для майбутнього росту економіки – збільшення виробництва, зайнятості та прибутків,

що є основою добробуту держави у майбутньому, – позичання цілком прийнятні. Це не можна розглядати як тягар для майбутніх поколінь, оскільки вони будуть користуватися результатами названих заходів, і, відповідно, повинні за це платити. Якщо припустити, що податкові ставки залишаться загалом незмінними, а економіка буде стабільною і в інших відношеннях, то така оплата виправдана, бо її компенсує зростання майбутніх прибутків. Це зростання буде певною мірою результатом довгострокової інвестиції. Для того, зрештою, її й було зроблено – щоб посприяти цьому росту.

Є багато державних витрат, що приводять до майбутніх вигод. Суспільні роботи дають очевидний приклад, який, справді, найчастіше згадують. Необхідність інвестицій для поліпшення засобів транспорту, зокрема повітряного руху і його майбутнього контролю, не менш очевидна. Наступні покоління повинні платити за те, що вони будуть використовувати. Це все одно що позики для вдосконалення суспільних поштових послуг; такі позички конкурентні приватні поштові служби беруть як субсидії. Але очевидність – це ще не аргумент, навіть не головна його частина.

Інвестиції в галузь охорони здоров'я забезпечать більшу продуктивність робочої сили в майбутньому. Добре здоров'я буде означати можливість скоротити витрати на медицину. Те ж саме з інвестиціями в програми боротьби проти наркотиків, алкоголю та тютюну. Діти, врятовані й захищені від бідності програмами соціального забезпечення, стануть корисними членами суспільства. Такі поточні витрати будуть плекати майбутню

продуктивність і давати додатковий прибуток, що після виплати податків покриє відсотки й амортизацію збільшеного боргу.

Однак це тільки фрагменти більшої картини. Ніщо не збільшить майбутній прибуток і продуктивність, та й зростання економіки взагалі, так, як освіта. З цього випливає, що, коли говорити про інвестиції у майбутнє, ніщо не буде так ефективно підвищувати майбутні прибутки, як витрати на освіту – інвестиції у поліпшення інтелекту й продуктивності людської істоти. З іншого боку, багато витрат на освіту, а також на медицину й подібні цілі слід розглядати як поточні витрати, бо вони не дають ефекту довгострокових інвестицій. Проблема в тому, щоб уміти їх розрізнити.

Фактично, ніяк не можна витрати на поточні потреби освіти, здоров'я, соціальне забезпечення чи на багато інших суспільних потреб відділити від тих, котрі збільшують майбутній прибуток. І можна засумніватися, чи варто витрачати зусилля, щоб класифікувати витрати на створення майбутнього добробуту. Немає жодної можливості провести кількісні, а не теоретичні оцінки. Однак існує одне загальне правило.

Якщо припустити завжди повну ефективність державного керівництва й мудре оподаткування, дефіцит і сукупні витрати на виплату відсотків повинні зрости через якийсь час у постійному співвідношенні до зростання економіки в цілому. Якщо вони зростають надто швидко, потрібно запитати, чи не включають вони якихось витрат, що не працюють, як того сподівалися, на

ріст економіки. Якщо ж вони відстають, то виникає питання, чи достатніми є державні інвестиції для необхідного економічного росту. Оскільки будь-який точний підрахунок для поточних та капітальних компонентів у бюджеті неможливий, ми повинні повернутися до сукупних величин.

Якщо оцінювати приблизно, вартість утримання державного боргу повинна бути співвідносна з ростом доступних засобів для оплати його. Мовою економічних термінів, витрати на виплату процентів у боргу повинні складати досить сталий відсоток від зростаючого сукупного прибутку, із якого ці витрати буде покрито. У Сполучених Штатах, незважаючи на занепокоєння щодо державного боргу, це співвідношення останнім часом було досить стабільне. У 1980-х роках відбулося різке збільшення федеральних витрат на виплату відсотків, як складової валового внутрішнього продукту (ВВП). Це сталося через рейганівську гонку озброєнь і тогочасну винятково невдалу чи, як деякі визначили це, ультракейнсову бюджетну політику. Після цього витрати на виплату відсотків, як частка ВВП, показали невелике зменшення і, на час написання цієї книги, залишалися в основному сталими. Майбутні покоління таки будуть платити за деякі з нинішніх державних витрат. Але, як уже було зазначено, вони будуть платити з більших прибутків і доходу, уможливлених саме цими витратами.

Залишається два питання. По-перше, необхідно щороку встановлювати чітку схему бюджетного процесу і з неї виходити. В добрі часи, коли державні прибутки ве-

лік, дефіцит має зменшитися. В результаті, для майбутнього економічного росту необхідно збільшити ціну інвестицій. Відповідно, в період спаду і пов'язаних із ним злиднів та безробіття державні капіталовкладення та витрати на створення робочих місць зростуть, це неминуче збільшить дефіцит. У цьому випадку необхідно вдаватися до компенсаційної фінансово-бюджетної політики.

Основною економічною політикою суспільства блага є державні витрати, спрямовані на досягнення майбутнього економічного росту й добробуту. Ці витрати, залежно від коштів, необхідних для виплати відсотків і амортизації, треба коригувати відповідно до поточних економічних умов процвітання чи спаду. Нижче я наведу аргументи на користь того, що це необхідна вимога до дій держави. Демократичний уряд керується менш ускладненими, простішими правилами. Таке буває. Але не слід вважати, що керувати сучасною економікою – проста справа. Можливо, ми незабаром наблизимося до ідеалу з таким державним управлінням. Постійна метушня, або, в кожному разі, постійна риторика навколо скорочення дефіциту – саме це відбувається у Сполучених Штатах та в інших індустріальних країнах. Проте немає виправдань незнанню того, якою повинна бути правильна політика – фінансова основа суспільства блага.

Дефіцит бюджету тепер використовується, як уже зазначалося, як засіб проти соціально необхідних, але відкинутих з певних політичних міркувань дій уряду. Найширшому діапазону державних дій протиставлено аргумент, що це призвело б до збільшення дефіциту і по-

даткового тягаря наших онуків. Це, що буде очевидно з подальшого, облудна й корислива дурість. Дефіцит слід розглядати як джерело підтримки, фінансову допомогу майбутнім поколінням, внесок з метою покращити рівень їхнього загального добробуту і здатності платити. Так було раніше, і так має бути надалі.

Є ще одне заперечення проти того, щоб погодитися на дефіцит і на нагромадження державного капіталу. Це, мовляв, виснажує заощадження і грабує приватний сектор, щоб знайти необхідні кошти для інвестицій. Цей аргумент наводять, коли процентні ставки низькі, а гроші, що є у надлишку, шукають інвестиційних можливостей. Або ж коли ставки високі, а дії центрального банку можуть їх знизити і, можливо, захопити інвестиції. Цей аргумент протиставляє приватні інвестиції у виробництво якихось споживчих товарів чи послуг державним інвестиціям для задоволення соціальних потреб. Докази на захист заощаджень треба розглянути з достатньою неупередженістю як частину загального використання дефіциту, як засобу проти вже з'ясованих громадських цілей.

Бюджет і фіскальна політика є найбільш вимогливими компонентами сучасної економічної політики, насамперед тому, що вони стосуються дефіциту. Вони є основою, від якої залежить багато інших політичних рішень. Не можна недооцінювати проблем, що з цього випливають, і необхідності ініціативи та стриманості. Тут економічний базис суспільства блага фокусується найчіткіше.

Розподіл прибутку і влади

СУСПІЛЬСТВО БЛАГА не прагне рівності в розподілі прибутків. Рівність не сумісна ні з людською природою, ні з характером і мотивацією сучасної економічної системи. Як відомо, люди радикально відрізняються за своїм ставленням до заробляння грошей, а також за вмінням це робити. Тому енергія та ініціатива, від яких залежить сучасна економіка, базуються не тільки на бажанні мати гроші, але також і на прагненні відзначитися у справі їх здобуття. Це тест на соціальну перевагу, головне джерело суспільного престижу.

Потужна течія соціалістичних настроїв та мислення стояла на тому, що є чи може бути вищий рівень мотивації, якби встановити вирівнювальний принцип нагороди – «від кожного відповідно до його здібностей, кожному відповідно до його потреб». Історія та досвід людства довели марність цих, широко розповсюджених ще задовго до Маркса, сподівань. На жаль чи на щастя, але людська істота не досягає таких висот. Покоління соціалістів та ідейно близьких їм лідерів у цьому переконалися, і це їх збентежило, або, швидше, засмутило. Основний факт ясний: суспільство блага повинно сприймати людей такими, якими вони є. Однак це не

зменшує потреби мати чітке уявлення про сили, що керують розподілом прибутку, і чинники, що формують ставлення до цього розподілу. І виходячи з цього, шляхом виключно практичних міркувань, треба будувати політику розподілу прибутків.

По-перше, сучасна ринкова економіка (вдаючись до нинішньої термінології) розподіляє прибутки вкрай нерівномірно, і нема на те ради. Це шкодить суспільству, ба навіть руйнує його. «Нью-Йорк Таймс», посилаючись на Федеральний резервний банк як достовірне джерело, повідомляє: у Сполучених Штатах, що являють собою крайній випадок серед найбільших індустріальних країн, 1989 року один відсоток найбагатших американських сімей володів майже 40 відсотками національного багатства. Двадцять відсотків володіли більш ніж 80 відсотками. Двадцять відсотків американців із найменшою зарплатою мали 5,7 відсотка сукупного прибутку після сплати податків. Двадцять відсотків американців із найбільшим заробітком мали 55 відсотків прибутку. До 1992 року прибутки горішніх 5 відсотків сягнули приблизно 18 відсотків і протягом наступних років істотно зросли, тоді як частка прибутку найбідніших американців зменшилася. Цього суспільство блага не може дозволити, так само, як не може дозволяти дурити себе виправданнями, точніше, вигадками, що захищають таку нерівність. Економічна думка чи не найретельніше працювала над цими вигадками. Але вона ніколи не приховувала того факту, що економічна і соціальна доктрина підпорядкована матеріальним інтересам (зокрема жадібності), і їм служить.

Характерно, що стверджується наявність морального права: кожна людина має право мати те, що вона заробляє, або, точніше, те, що вона одержує. Це заявляють з притиском, принагідно – різким тоном і, часто, у праведному гніві. Однак історичний досвід та факти свідчать про інше.

Трапляється, що великий прибуток і багатство мало виправдані в соціальному плані (чи й не виправдані взагалі) і є результатом незначної (або й ніякої) економічної діяльності з боку одержувача. Найяскравіший приклад – успадкування. Також це стосується пожертвувань, несподіванок та суперечливих змін у фінансовій сфері. І винагороди, які сучасне керівництво корпорації призначає собі, використовуючи особисті повноваження. Як уже зазначалося, керівництво корпорацій сповідує, як у всіх ортодоксальних економічних доктринах, максимізацію прибутку. Оскільки керівництво звільнене значною мірою від контролю акціонерів та обмежень, воно інтенсивно максимізує прибутки на свою користь. Зі слухняною радою власноруч обраних директорів можна легко підвищувати власну зарплату, отримати власний акціонерний опціон і забезпечити себе виплатою великої компенсації у разі звільнення. Зрозуміло, що такий прибуток, з точки зору здорового глузду, аж ніяк не відповідає соціальній чи економічній функції. Часті й іноді гарячі виступи на захист таких порядків можуть скласти збірку історій про очевидне-неймовірне.

Багаті вже не вдаються до виправдання свого багатства й прибутку як соціального, морального чи божественного права, їхній єдино можливий прихисток поля-

гає у функціональному виправданні. Завдяки безперешкодному і, як визнано, нерівному розподілу прибутку з'являється спонукання до зусиль та змін, що служить усім. Від такого розподілу прибутку збільшуються збереження й інвестиції, це теж благо для всіх. Багаті та заможні не виступають на захист своєї власної щасливої долі, вони виступають як милосерді служники суспільної користі. Деякі навіть можуть бути роздратовані надмірністю своєї мирської винагороди, але вони стерплять це в ім'я служіння загальному добробуту. Соціальна й економічна мета пристосовується до особистого комфорту й зручності. Це все буде враховано у суспільстві блага.

Далі, є впевненість, що специфічна класова структура у Сполучених Штатах підтримує щасливчиків і багатих. Усі поважні джерела, що розглядають структури класів, виділяють середній клас. Є вищий і нижчий класи, але вони – позаду, в тіні. Хоча це рідко так позначають, на практиці ми маємо систему з трьома класами, але складену тільки з одного класу, – свого роду арифметичне нововведення. Середній клас є настільки домінантним, що забезпечує захисне прикриття для багатих. Зниження податків заради середнього класу поширюється і на дуже заможних. Таким чином, нема сенсу виокремлювати вищий клас. Така от політична точка зору. Стосовно роботи економіки, в цьому є сильний функціональний ефект.

Що стосується прибутку найбагатших, повторюю, існує прояв, мовою економіки, зважання на ліквідність – вибір між споживчими витратами й інвестицією в реальний капітал та простим притриманням грошей в тій

чи іншій формі ефективної бездіяльності. Такий вибір щодо використання прибутку не постає перед особами чи сім'ями зі скромним статком. Перебуваючи під тиском нагальних потреб, вони, природно, витрачатимуть одержані гроші. Відповідно, рівномірно розподілений прибуток є економічно корисним, оскільки він допомагає забезпечити сталий потік сукупного попиту. І дуже схоже на те, що чим розподіл прибутку нерівномірніший, тим менш функціональним він стає.

Як же обрати правильний курс розподілу прибутку? Не може бути жодного фіксованого правила чи прийнятно-го коефіцієнта щодо того, скільки отримують багаті – і скільки перепаде бідному, чи між тим, скільки заробляє вище керівництво – і скільки заробляють ті, що внизу. У цьому виявляється базовий характер системи. Вона не дотримується довільно встановлених правил. Що необхідно зараз – так це сильні дії, спрямовані на покращення властивої нашому суспільству руйнівної нерівності.

По-перше, треба створити систему підтримки для бідних. Наступ на нерівність краще починати знизу. Це вже було підкреслено.

По-друге, і про це також ішлося, необхідно враховувати домінуючі тенденції фінансового світу. Незаконні операції з цінними паперами на основі інформації щодо діяльності компаній-емітентів, неправдива інформація про інвестиційні проекти, невиправдана динаміка інвестицій, що призводить до великого краху збережень і позик, поглинання корпорацій і поточні епізоди спекулятивного божевілья – все це негативно впливає на розпо-

діл прибутку. Засоби, що гарантують елементарну чесність у фінансових справах, і краще розуміння спекулятивних епізодів мають корисний ефект вирівнювання.

По-третє, потрібна особлива увага до персональних прибутків керівництва корпорацій з боку акціонерів та інформованої спільноти. Незалежність прибутку керівників корпорацій від акціонерів і суспільних обмежень, як уже зазначено, стає головною причиною соціально несприятливого розподілу прибутків. Єдине, що тут може зарадити – це об'єднана протидія власників акцій, які безумовно, зазнають збитків. Треба визнати, однак, що це навряд чи можливо, адже ті, хто володіє сучасною корпорацією, надто пасивні, хоча йдеться про їх експлуатацію.

Залишаються також дві лінії зміцнення громадської позиції, спрямованої на більш справедливий розподіл прибутку, одна з яких має вирішальне значення.

Перша – скасування державою пільг щодо податків і витрат для багатих. Останнім часом вони діяли під гаслом корпоративного добробуту. Це стосується різноманітних субсидій для ведення бізнесу і податкових пільг; підтримки сільськогосподарських виробників, які вже перебувають на вищих рівнях прибутковості (особливо щедро забезпечують цукрову монополію й надають субсидії для виробництва тютюну), субсидій для експорту, в тому числі експорту зброї, і, це найбільше впадає в око, величезних виплат виробникам зброї, які тепер знову попереду. Та про зброю трохи пізніше.

Але найефективнішим засобом досягти більшого ступеня рівності прибутків залишається прогресивний

податок на прибутки. Він відіграє центральну роль у здійсненні розумного, навіть цивілізованого розподілу коштів. Можна додати, що ніщо ще не було предметом таких активних і цілком передбачуваних нападів, як цей податок. Суспільство блага, одначе, схвалює мету цього податку, разом з тим усвідомлюючи, що буде сильний, чітко заявлений, навіть затятий опір з боку тих, кому такі податки платити. Особливо наголошуватимуть на негативному впливі такого податку на спонукальні мотиви. Але ж з тим самим успіхом можна стверджувати, що прогресивний податок на прибуток буде змушувати багатих і заможних працювати більше і старанніше, щоб зберегти рівень прибутків після сплати податків (ми вже висловлювали це припущення). Посилаючись на минулий досвід, можна сказати, що впродовж кількох років після Другої світової війни американська економіка мала найвищі рівень зайнятості та темпи росту, й існував значний профіцит бюджету в період, коли граничні податкові ставки на особистий прибуток були на рекордному рівні.

Але перш за все треба визнати сам принцип, що в суспільстві блага фундаментальною догмою сучасної державної політики повинен бути справедливіший розподіл прибутку, а прогресивне оподаткування відіграє головну роль у досягненні цієї мети.

Зрештою, розподіл прибутків у сучасній економіці впливає з розподілу влади. Влада – і причина, і наслідок того, яким чином відбувається розподіл прибутку. Влада сприяє появі прибутку; прибуток надає владі фі-

нансові важелі впливу на інших. Суспільство блага усвідомлює це й шукає виходу з цього традиційно замкненого кола.

Реакцією суспільства блага є надання прав слабким і їх захист з боку держави. У ринковій економіці влада зосереджена, природно, в руках роботодавця, найчастіше це приватна фірма. Право трудящих об'єднуватися і відстоювати свої права, зрівноважуючи владу, повинно бути визначальним і загальновизнаним. Оскільки ті, хто об'єднуються для інвестування капіталу, користуються захистом, що держава надає корпоративній структурі, то ті, хто об'єднуються для збільшення своїх прибутків чи поліпшення умов праці, повинні мати еквівалентний у багатьох аспектах захист для своєї організації.

Зараз, особливо у Сполучених Штатах, можливості захисту своїх прав у трудівників загалом зменшуються. Кількість членів профспілок на загальну кількість робітників різко знизилася, частково через зменшення масового виробництва, частково через тривалу летаргію профспілкового руху. Суспільство блага мусить намагатися, де це можливо, зупинити падіння влади профспілок, які залишаються головним цивілізаційним чинником у сучасному економічному житті.

Однак для багатьох трудящих організованість не має зараз практичного значення. Це насамперед стосується широко розгалуженої сфери обслуговування. Як це було у випадку з працевлаштуванням жінок і дітей, необхідне пряме втручання держави на захист тих, хто не належить до профспілок, але потребує його. Вона має забезпечити медичне страхування, виплати допомоги

безробітним і, що найважливіше зараз, соціально адекватну мінімальну заробітну плату. Останнє – вкрай необхідне в суспільстві блага. Найчастіше вживаний аргумент проти – це, мовляв, зменшить можливість працевлаштування – можна просто не брати до уваги, оскільки він, однозначно, спирається не на здоровий глузд, а на вигадки тих, хто не хоче платити працівникам (навіть якби ціною встановлення такої мінімальної заробітної плати стала незайнятість малої кількості людей, вона була б виправдана, бо це захист для багатьох). Поряд із базовою системою соціального захисту, суспільство блага повинно також захистити трудовий прибуток його найменш захищених членів.

Вирішальна роль освіти

МАЛО ЩО обговорюють так інтенсивно, як роль освіти у сучасному суспільстві, надто її зв'язок з цілями економіки. Всякий аналіз конкурентноздатності американської економіки зосереджується на питанні про важливість добре освіченої, професійно кваліфікованої робочої сили. І часто наголошують, що витрати на освіту – це інвестиції у людський фактор. Інвестиції традиційно роблять, щоб вони повернулися у більшому обсязі; таким чином, освіта є аспектом, точніше, складовою, великої економічної політики. У це зараз вірять, а суспільство блага – має перевірити.

Те, що освіта справді служить економічним цілям, не викликає сумніву. Це давно визнали. В минулому столітті у Сполучених Штатах освіта і транспорт, у поєднанні з добрим урядуванням, були першим і часто єдиним пунктом будь-якої промови, яка в цілому змальовувала основні передумови економічного прогресу. Зараз значна частина нескладної промисловості масового виробництва в усьому світі чудово обходиться напівграмотними робітниками, оскільки вони виявляють ста-

ранність і дисципліну, сподіваючись врятуватися так від економічних нестатків і соціальної ізоляції примітивного сільського господарства.

Тому значна частина трудовісткої промисловості перемістилася у нові промислові країни, де сила м'язів і слухняна старанність є головними умовами для економічного успіху.

Проте у розвинутих індустріальних країнах освіта відіграє центральну роль в економіці. Сучасна економіка вимагає добре підготовленої, здатної легко пристосовуватися робочої сили. Сектори економіки, що активно розвиваються, – виробництво на основі високих технологій, гуманітарні науки та дизайн, транспорт, культура і шоу-бізнес – потребують освіченої робочої сили. Крім того освіта також готує і стимулює новаторів, які реагують на інтереси і вподобання освіченого населення. Освіта сама себе робить економічно необхідною.

Це, повторюю, і є внесок освіти в економіку, на якому часто наголошують. Працівники сфери освіти звертаються із запитом про фінансову підтримку, обґрунтовуючи їх економічними причинами – своїм власним внеском у економічні звершення. Однак цього мало. Суспільство блага не може погодитися з тим, що освіта служить, насамперед, сучасній економіці; вона має більшу політичну та соціальну роль і глибші виправдання у собі самій.

Зокрема, освіта становить життєво важливу опору соціального миру і спокою; саме освіта забезпечує шанс і

можливість піднятися від нижчих, менш привілейованих соціально-економічних прошарків суспільства до вищих.

Певної соціальної і економічної стратифікації суспільству блага уникнути не вдасться; повне знищення класової структури майже напевно неможливе. Проте соціальні правила поведінки і політична стабільність суспільства вимагають, щоб існувала визнана і реальна можливість рухатися вгору, переходити з нижчих рівнів на вищі. Якщо її немає, неминуче виникне соціальне невдоволення, навіть небезпека бунту та насильства.

У Сполучених Штатах саме поступ колись бунтівних ірландських, італійських і єврейських переселенців і меншин дозволив цим етнічним групам змінити збурену, озлоблену, часом злочинну непокірність на мирну участь у житті суспільства, можливість просуватися до провідних ролей у його політичному та економічному житті. Для поступу до ліпшого людини або її дітей освіта стає вирішальним чинником. Неосвічені люди залишаються на нудній, монотонній або тяжкій, виснажливій роботі, і часто взагалі не мають ніякої роботи. Зі здобуттям освіти і лише завдяки їй можна вибороти кращу долю; без неї нема надії, навпаки, є ймовірність потрапити на шлях до злочинності і насильства. Можна було б зробити висновок (і, можливо, треба його зробити), що найкращу освіту слід забезпечити саме тим, хто у найгіршому соціальному становищі. Вони найбільше потребують засобів для порятунку.

У суспільстві блага існують ще дві життєво важливі функції освіти. Одна з них – дозволити людям керувати

своїм життям розумно, а друга – дозволити їм насолоджуватись життям у повній мірі.

Самоврядування і демократія, безсумнівно, необхідні. Колиш проста сільськогосподарська економіка вимагала небагато від держави; не надто обтяжений знаннями інтелект міг однаково успішно служити й державі, і громадянам. З економічним розвитком і пов'язаним із ним зростанням соціальної відповідальності проблеми, з якими стикається держава, ускладнюються й урізноманітнюються, – мабуть, не в арифметичній, а в геометричній прогресії. Тож або електорат має бути високоосвіченим, здатним до відповідальних рішень, або треба, щоб його представництво в державних органах влади було більш-менш повним. Інакше доведеться капітулювати перед голосом невігластва. А це вже зруйнує саму соціальну і політичну структуру.

Останнє судження не нове. Всі демократії потерпають від страху перед впливом невігластва. У Сполучених Штатах з досвіду того, що відбувалося з Г'ю Лонгом (Huey Long), Джералдом Л. К. Смітом (Gerald L. K. Smith), Отцем Кофліном (Coughlin), Джорджем Волесом (George Wallace), найбільш крайніми релігійними фундаменталістами, а порівняно недавно – із озброєними загонами, відомо, що певний відсоток населення здатен підтримувати фактично будь-які форми політичних і соціальних збурень. Саме освіта, якщо не сама лиш освіта, тримає кількість таких людей у рамках керованості.

Але є ще один, менш очевидний зв'язок між освітою і демократією. Освіта робить демократію не просто мож-

ливою, а внутрішньо необхідною. Освіта не лише дозволяє людям розуміти завдання суспільства; вона також виховує в них потребу бути почутими. Неграмотних людей, особливо якщо вони обмежені у контактах і перебувають у покірній залежності від землевласника, значно легше примусити мовчати і втримати під авторитарною владою; це добре відомо. Так не можна обійтися з освіченими, а отже політично грамотними і здатними чітко висловлювати свої думки громадянами. Це давно визнано в сучасному світі. Жодне добре освічене населення зараз не буде коритися диктатурі, принаймні, воно бунтуватиме. Диктатура серед бідних і неграмотних, навпаки, типове явище.

Традиційно ми думаємо про демократію як про основне право людини. Так воно і є. Але, крім того, демократія – цілком природний наслідок освіти і економічного розвитку. Тому що немає жодної реальної можливості нав'язати щось людям, які, завдяки своїм здобуткам на ниві освіти, почуваються впевненіше і не дозволять тримати себе у мовчазній покорі. Отже, ще раз повторюю: освіта уможлиблює демократію і, у поєднанні з економічним розвитком, робить її необхідною, навіть неминучою. І це має ще один позитивний наслідок.

Освіта існує насамперед для розширення можливостей отримувати насолоду від життя. Саме освіта відкриває людині світ насолоди від мови, літератури, мистецтва, музики, розмаїття і особливостей стилів світової сцени. Добре освічені люди всіх часів ніколи не сумнівалися у цінності такого здобутку; і саме доступність ос-

віти робить це багатство загальним і широко розповсюдженим.

Раніше вважали, і нерідко вважають досі, що діти економічно і соціально привілейованих верств населення повинні мати доступ до найкращої освіти та можливість користуватися її перевагами. І що вони мають платити, навіть грубі гроші, за таку освіту. Саме це призвело до появи приватних шкіл і коледжів у Сполучених Штатах. Ширші обрії, що ставали доступнішими, виправдовували ціну.

У наш час, оскільки цей досить драгливий факт зазнав широкого і критичного осмислення, були спроби демократизувати ці колись відверто привілейовані заклади шляхом надання стипендій і фінансової підтримки економічно та соціально менш забезпеченим. З тією ж метою (але з ширшою фінансовою підтримкою) у Сполучених Штатах розвивалася державна система вищої освіти – державні університети, з точки зору загального матеріального забезпечення найкращі у світі серед закладів такого типу. Однак і це радше допомога забезпеченим верствам населення. Бідні не мають такого доступу до державних закладів вищої освіти, оскільки заклади нижчого рівня – погано фінансовані початкові і середні школи, особливо ті, що у великих містах, – не дають їм такої можливості. Таким чином, у Сполучених Штатах ми маємо, можливо, найбільш брутальну форму соціальної дискримінації: хтось отримує всі радощі від життя як належне, а більшість цього позбавлена.

Роль освіти у суспільстві блага стає очевидною з викладеного вище. Кожній дитині треба дати доступ до ос-

віти і зобов'язати її отримати якісну початкову і середню освіту; для цього необхідно, щоб вона була привчена до дисципліни. Обов'язковий характер і дисципліна однаково необхідні; суспільство блага не може дозволити наймолодшим вільно обирати між старанністю і дитячими розвагами. А щодо подальшої освіти – кожному треба надати всі можливості вдосконалюватися, наскільки спонукають прагнення і дозволяють здібності. Для цього всього мають бути доступними державні ресурси. Ніщо не характеризує суспільство блага настільки однозначно і переконливо, як готовність сплачувати податки – відмовлятися від власних прибутків, витрат і надмірностей, культивованих у власному споживанні, щоб зробити внесок у справу розвитку і підтримки міцної системи освіти для всіх громадян. Позитивні економічні наслідки таких дій не викликають сумніву. Так само і політичні здобутки. Але найбільшою винагородою для суспільства буде повніше, змістовніше, краще життя для кожного, яке може забезпечити лише освіта.

Діяльність приватних і церковних шкіл, коледжів та університетів, безумовно, треба підтримувати – вони є проявом внутрішньої притаманної вільному суспільству свободи. Але вони не мають перетворюватися на спосіб давати найкращу освіту і найкращі можливості для навчання тим, хто може платити.

Престиж і заробітна плата тих, хто навчає, повинні відображати величезну важливість освіти у сучасному суспільстві. Освіта має і приваблювати, і відзначати найкращих. Є два дуже практичних питання, над якими має серйозно замислитися кожен, хто прагне до суспільства

блага. Перше – чому на телебачення, яке діти зараз дивляться так інтенсивно, виділяють кошти напрочуд легко і щедро, чого не скажеш про кошти на освіту та вчительську платню. Друге – чому ресурси так легко отримують військові, але не заклади освіти. Це – предмет подальшого обговорення.

Регулювання

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Ринкова економіка ґрунтується на неплановому, неконтрольованому реагуванні окремих виробників і корпорацій, малих чи великих, на запити і купівельну спроможність споживачів у межах країни і за кордоном. Купівельна спроможність, яка підштовхує цей механізм, є похідною продуктивності виробництва і від неї залежить. Замкнуте коло. Це – суть ринкової системи. Після краху соціалізму в Східній Європі та Радянському Союзі, а також його істотно модифікованої форми в Китаї, немає нічого іншого. Центральним питанням, як відомо, є те, наскільки цей економічний організм, цей механізм, функціонує незалежно, а якою мірою він вимагає підтримки або обмеження купівельної спроможності (ефективного попиту), що створює додаткові можливості для цієї системи. Ще одне нагальне питання – як контролювати цей механізм і керувати ним так, щоб він діяв у інтересах суспільства, а не суперечив їм; зокрема, яке регулювання з боку держави для цього необхідне. Останнє вважається однією з найбільш дискусійних соціальних і політичних проб-

лем нашого часу. Суперечка точиться між тими, хто підтримує автономну, внутрішньо мотивовану роботу системи і, зокрема, фінансову мотивацію як стимул для учасників, і тими, хто відстоює необхідність втручатися в економічні процеси і блокувати соціально шкідливі або глибоко саморуйнівні тенденції. Останнім часом у Сполучених Штатах почалася масована ідеологічна атака на державне регулювання в галузі економіки. Це – черговий вияв бездумності. Немає правила на всі випадки життя; такі рішення, як і з решти питань, треба приймати, виходячи з конкретного випадку.

Є чотири чинники, які спричиняють необхідність державного втручання і регулювання. По-перше, це необхідність і всеохопного, і розрахованого на перспективу захисту планети, тобто законодавчих норм, спрямованих на те, щоб запобігти руйнуванню довкілля. Це – тема наступного розділу. По-друге – необхідність захистити найбільш уразливих серед тих, хто працює у виробництві, від несприятливих впливів, породжуваних економічним процесом. Це було темою одного з попередніх розділів. По-третє, нерідко економіка виявляє тенденції до виробництва і продажу технічно недовершених чи шкідливих для здоров'я товарів та послуг. І, нарешті, системі притаманні самодеструктивні тенденції, які негативно впливають на ефективність її роботи. Кожен із цих чинників, повторюю, породжує гострий конфлікт (з ідеологічним підтекстом) між тими, хто дивляться на систему як на цілком незалежну силу, що особисто їх заслужено винаго-

роджує, і тими, хто висуває аргументи на користь захисних або регулятивних заходів.

Кілька слів варто додати до того, що було написано з приводу захисту трудівника. У суспільстві блага разом із працевлаштуванням має бути забезпечене медичне страхування; це стало одним із цивілізаційних кроків нашого часу. Так само необхідні медичний догляд і компенсація за пов'язану з роботою травму або шкоду для здоров'я, а також гарантія безпечного робочого місця. Не менш актуальна і невідкладна потреба захищати прибутки працівників малих підприємств або підрозділів підприємств, зокрема, індустрії обслуговування. Але в наш час роль уряду і державного регулювання у сфері трудових відносин загалом зменшилася. Колись у Сполучених Штатах членство у Національному управлінні трудових відносин було досить престижним з точки зору громадськості. Зараз його намагаються не розголошувати.

Колись сталість економічного процесу задовольняла прості, найнеобхідніші, основні потреби економічного існування – їжа, одяг, житло, паливо, транспорт, сировина. Якщо на забезпечення якоїсь із цих потреб встановлювалася монополія, наслідком були матеріальні нестатки і страждання. Тому й виникло антимонопольне законодавство та інші законопроекти – щоб захистити часто скривдженого покупця від свавілля виробника.

Сьогодні економічні зрушення і підвищення життєвих стандартів послабили і водночас підвищили необ-

хідність контролювати продукцію і виробників. Дедалі більша глобалізація економічного життя, якщо вжити модний зараз термін, зменшила загрозу влади монополій і експлуатації як її результату. Замість трьох виробників автомобілів – олігополії, у Сполучених Штатах зараз існує велика кількість конкурентів, іноземних і вітчизняних. Є не лише одна фірма ІВМ, а багато виробників комп'ютерів і програмного забезпечення для них. Так само і в інших країнах.

Взагалі, в економіці, що розвивається всебічно, є великий діапазон варіантів для вибору – і це цілком природно. Кожен може робити власний вибір між кадилком і мерседесом. Чи між іншими транспортними засобами. Чи між різними пропозиціями дизайнерів джінсів, чи між альтернативними варіантами сніданку. Увага сучасного руху споживачів головним чином спрямована на порівняння споживчої якості товарів, що конкурують – більш-менш однаково якісних, або з незначною різницею якості. Про монопольну владу єдиного виробника більше не йдеться.

Є, однак, інший бік проблеми. Поліпшення життєвих стандартів і зменшує необхідність регулювання, і водночас збільшує її. Поки не з'явилися автомобілі, не було проблеми безпеки транспортних засобів. Не було і необхідності регулювати швидкість на магістралях чи регулювати міський дорожній рух, не треба було боротися проти нетверезих водіїв за кермом. Не поставала і проблема забруднення довкілля, про яку йтиметься в наступному розділі. Та сама ситуація – з багатьма іншими това-

рами, від іграшок до азбесту. Сучасні електронні засоби комунікації також утворюють нову і суперечливу в плані регулювання галузь. Крім того, існує велика і в багатьох аспектах актуальна проблема захисту покупця від наївно-неправдивих або відверто шахрайських заяв у рекламі товару. Це особливо необхідно у сфері охорони здоров'я і медицини. Коли люди вже добре забезпечені предметами побутового вжитку, комфортом і отримують насолоду від життя, вони дедалі частіше звертаються до того, що може продовжити тривалість активного життя з його радощами, а у відповідь на попит з'явилася жвава індустрія. Регулювання в цій області – добре усвідомлена необхідність. Повинен існувати захист від шкідливих медикаментів і невиправданого медичного втручання.

Найбільш актуальна і найбільш обговорювана сфера регулювання пов'язана з тим, що впливає на роботу самого механізму економічного процесу. Погане керування тут може бути надзвичайно збитковим, але навіть коли воно вочевидь деструктивне, може виникати сильний опір заходам для покращення ситуації.

Економічна система працює ефективно лише в межах жорстких правил поведінки. Першою вимогою є звичайна чесність – правду треба повідомляти як важливу інформацію інвесторам, усій громадськості і, як уже зазначалося, споживачам. Але у сфері фінансів, де зловживання одним приносять прибуток, а іншим завдають збитків, до такого, схоже, ще дуже і дуже далеко. Тому має бути відповідний контроль, що запобігатиме поширенню неправдивої або неточної інформації що-

до стану бізнесу і прибутків, а також щодо перспектив інвестування. Існує також багато інших способів обдурити недостатньо інформованих людей або легковірних. Загальновизнаною є специфічна необхідність запобігати незаконним операціям з цінними паперами на основі інформації щодо діяльності компаній-емітентів та використанню конфіденційної інформації. Також відкритими для дискусії є масштабні або злочинні поглинання компаній, коли їх навмисно доводять до надмірних боргів, спекуляція земельними ділянками і цінними паперами з їх неминучими і тяжкими наслідками для економіки. Слід визнати, що мало від чого сучасне суспільство постраждало більше, ніж від надмірностей і помилок тих, кого зараз називають фінансовими колами, хоча вони колись мали більш гучнішу назву – «високі фінанси».

Тему сумнівного зв'язку грошей та інтелекту ми вже зачіпали. Суспільство блага повинно визнати, що робота фінансових кіл далеко не ідеальна, особливо коли кожне наступне покоління з ентузіазмом повертається до порушень і виявів нерозсудливості попередників.

Все це, разом із захистом довкілля, є особливою сферою державного регулювання у суспільстві блага. Немає, повторюю, жодного загальноприйнятого правила, яке б підтримувало або заперечувало таке регулювання в цілому. Знову-таки, не можна переходити від практичних міркувань до ідеології; все залежить від конкретного випадку з урахуванням загального контексту. Це – в самій природі системи, коли її виробничий процес або

її продукція можуть мати згубні соціальні наслідки. І можуть існувати довготривалі процеси, які зараз непомітні, або ж їх старанно, навіть з упевненістю у своїй правоті, ігнорують, але які потенційно небезпечні. Якщо необхідність певного, а може, навіть значного регулювання недооцінюють з позиції нинішнього статку та можливостей, які він надає, то добробут все ж посилює цю необхідність. І регулювання вкрай важливе, вирішальне для ефективної роботи самої економічної системи. Ніхто не може виступити на захист регулювання як такого, і ніхто не може виступати в цілому проти нього. Якщо тут і є якесь правило, то ось воно: коли десь розглядають питання про конкретне регулювання, необхідно зважити, чи не є власні фінансові інтереси учасників дискусії мотивацією їхніх аргументів.

Довкілля

СУСПІЛЬСТВО БЛАГА має три тісно пов'язані між собою вимоги щодо економіки, кожна з яких зумовлена незалежними чинниками. Треба постачати необхідні споживчі товари і послуги. Треба гарантувати, що ця продукція та її використання і вживання не завдають шкоди нинішньому добробуту народу в цілому. І треба гарантувати, що вони не будуть загрожувати життю і статку прийдешніх поколінь. Друга і третя вимоги часто суперечать першій, це протиріччя яскраво проявляє себе у повсякденному економічному і політичному житті. Особливо коли йдеться про довкілля. Тут у короткому викладі подано пов'язані з цим питання, як їх слід трактувати у суспільстві блага.

Проблему виробництва товарів і послуг у розвинутих країнах світу значною мірою вирішено. Все ще залишаються питання стабільності виробництва та розподілу прибутків і винагород, про це вже йшлося. Але сучасна економіка, безперечно, здатна виробляти у достатній кількості те, чого бажає і потребує споживач. Як уже зазначено, вона робить це, виходячи далеко за межі будь-якої незалежно встановленої вимоги. Широка й енергій-

на рекламна індустрія і переконлива могутність сучасних засобів комунікацій, особливо телебачення та радіо, зараз необхідні для того, щоб давати інструкції особі щодо її бажань, і таким чином сприяти споживанню.

Проблеми, які стосуються довкілля, виникають у зв'язку із впливом цього виробництва і споживання на здоров'я, комфорт та добробут сучасного суспільства в цілому та пов'язані з майбутніми наслідками, в тому числі виснаженням природних ресурсів, що їх зараз видобувають і споживають у великій кількості.

Прояви сучасних негараздів прикро відомі – забруднення повітря і води, велика проблема утилізації відходів, що стає дедалі серйознішою, безпосередня загроза здоров'ю, яку становлять неякісні продукти та послуги, а також видиме псування міського і сільського ландшафту від виробничої і торгівельної діяльності, зокрема від мережі роздрібної торгівлі. Нерідко погане здоров'я і візуальне забруднення ходять разом. У славний період процвітання виробництва сталі Пітсбург, середня частина Англії і Рур були небезпечними для здоров'я і водночас жахливо виглядали.

Довготривалі наслідки численніші, ніж нинішні: майбутні результати теперішнього забруднення повітря – це (найбільш обговорювані приклади) глобальне потепління, збільшення кількості онкологічних легеневих захворювань і емфізема, інші згубні кліматичні зміни, як-то через кислотні дощі, виснаження мінеральних, нафтових та інших ресурсів, від яких залежить рівень сучасного споживання; і, у більш віддаленій перспективі, оскільки населення зростає і триває нестримний наступ урбаніза-

ції, вичерпання придатного для життя простору. Існують також винятково складні проблеми, пов'язані із захистом дикої природи і, особливо у Сполучених Штатах, захистом державної земельної власності та парків від агресивного комерційного вторгнення або вилучення.

Такими є наявні і далекосяжні наслідки впливу нашої економіки споживання на довкілля. Як реагує на це суспільство блага?

Перша вимога – це сильна і свідома позиція громадськості. Захист довкілля не дає негайного економічного ефекту; для того, щоб здобути фінансову підтримку і досягти мети, потрібно бути у стані бойової готовності, мати незламну громадську позицію і політичну волю та активно діяти. Сьогоднішня ситуація не геть безнадійна; проблеми охорони довкілля нині мають широкий і часто результативний публічний резонанс. Це життєво важливо; суспільство блага повинно всіляко це заохочувати.

Треба також чітко усвідомити економічну і політичну ситуацію. Як вже було зазначено, турбота про довкілля – намагання вирішити наявні проблеми, а надто запобігти шкоді наступним поколінням – внутрішньо суперечить мотиваційній силі ринкової економіки, яку становить собою прибуток підприємства, негайний і передбачуваний. Це, у свою чергу, спрямовує енергію та інтелект, які діють на економічну систему і фізично, і ментально. Будь-яке насильство над цією системою і її мотивацією сприймають як щось соціально й економічно шкідливе, і насамперед ті, хто це відчуває на собі. Жертвувати свободою вибору і вигодою з метою захистити суспільство в ціло-

му або його ненароджених дітей – це сприймають як обмеження самої свободи, що є передумовою економічного успіху. Той факт, що уряд (держава) – головне джерело захисту довкілля, протиріччя не знімає. Наступом на державу, ніби на якусь злісну та агресивну силу, можна успішно розхитувати законодавство, що стосується захисту довкілля. Така тенденція, і досить сильна, вже помітна.

Неузгодженість наявних і можливих соціальних наслідків економіки споживання з поточною динамікою економічної системи – предмет щоденного спостереження і обговорення. Електростанція постачає необхідну енергію і світло своїм користувачам. Разом з тим вона забруднює атмосферу, створює проблему утилізації відходів палива, цілком імовірно, прискорює майбутнє виснаження ресурсів і, в окремих випадках, створює загрозу ядерної катастрофи. Автомобіль, навколо якого, значною мірою, обертається сучасна економіка споживання, так само забруднює повітря і, захаращуючи вуличний простір, погіршує стан міського середовища, а оскільки працює на пальному, то ще й посилює загрозу виснаження нафтових джерел. Протягом тривалого часу Сполучені Штати забезпечували себе паливом зі своїх власних нафтових родовищ. Зараз, після лише кількох десятиліть неспинного зростання кількості легкових і вантажних автомобілів та розширення сфери їх використання, країна залежить від Близького Сходу, може навіть стала його заручницею. Але одного дня (всі вірять, що він прийде ще нескоро) і там буде скрутно з ре-

курсами, або вони й зовсім вичерпаються. Сучасна економіка має велику будівельну індустрію; це може означати нищення лісів, загрозу для звірів, птахів та інших тварин, які там мешкають, і обмеження можливості відпочивати та милуватися красою лісу.

Вплив потужної економіки на візуальне забруднення потребує окремого пояснення. Вже йшлося про пекельно-чорні металургійні заводи у великих центрах виплавлення сталі. Значним джерелом видимого забруднення нині є і реклама на узбіччях доріг. Тут ми вже досягли етапу далекосяжних наслідків. Сьогодні американська сільська місцевість набагато менше приваблює пересічного мандрівника, ніж сто або навіть п'ятдесят років тому. В інших багатих країнах ситуація та сама, якщо не гірша. Великобританія, Франція і Швейцарія, слід віддати їм належне, більше дбають про свій ландшафт. Значно гірше у прекрасній колись Японії, де зараз узбіччя доріг дуже нагадують «сценічну грацію» Джерсі-Сіті у Нью-Джерсі.

Суспільство блага не заперечує існування протиріччя між основною мотивацією економіки та наявними й далекосяжними наслідками впливу на довкілля. Воно прагне розв'язати протиріччя раціональним шляхом, адже ні молитви, ні риторика державних чиновників проблеми не вирішать. Це не заперечує ролі держави, адже саме для загальних інтересів суспільства і захисту його майбутнього існують уряд і державне регулювання.

Ринкова система та її стимули – без сумніву, складові суспільства блага. Але вільне підприємництво, свободу вибору для виробників та споживачів не можна абсолю-

тизувати. Необхідно подбати про загальносуспільні інтереси, про клімат майбутнього та добробут прийдешніх поколінь, і час задуматися про вичерпність ресурсів. Оскільки треба виробляти автомобілі, треба, щоб вони мали пальне і їздили, треба забезпечувати споживача відповідними товарами та послугами, доведеться шукати оптимального компромісу між поточними фінансовими і далекосяжними інтересами суспільства. Та загалом цей компроміс повинен бути насамперед щодо загальносуспільних інтересів та інтересів прийдешніх поколінь. Адже ділова активність, політична думка і гроші виступають союзниками нинішньої економічної влади – фірм, що виробляють товари і послуги, їхніх лобі і пов'язаних із ними або лояльних політиків. Суспільство і доля прийдешніх поколінь не мають такої конкретної підтримки.

У суспільстві блага організація захисту довкілля повинна спиратися на фінансові ресурси дуже зацікавлених прихильників-меценатів. Усі публічні дискусії та політичні акції повинні мати на увазі презумпцію захисту довкілля. Економічну винагороду – прибуток – і фанатичне завзяття, з яким завжди відстоюють право необмеженого збагачення, визнають законними і опозиція, і виробники, і постачальники та їхні спеціалісти з маркетингу й реклами. Але суспільна рівновага вимагає, щоб були ті, хто виступає на захист довкілля ефективно і переконливо, для сьогодення і для майбутнього. Вони не мають бути поза межами конструктивної критики, але громадська думка і політична підтримка повинні завжди бути на їхньому боці.

Міграція

ЩЕ ОДНА ПРОБЛЕМА, спричинена бідністю, проблема, можливо, найбільш суперечлива, з якою кожна сучасна спільнота мусить рахуватися, це міграція – простими словами, переміщення людей від менш до більш розвинених країн і їхній вплив на соціальне та економічне життя тих земель, до яких вони їдуть. Таке є у Сполучених Штатах, Канаді і Західній Європі, і, можливо, у майбутньому це чекає на Японію.

Розвиток сучасної економіки змушує дедалі більше покладатися на працю іммігрантів. Без цих трудових ресурсів виникли б серйозні економічні труднощі, навіть катастрофа. Проте ще існує ціла ідеологія (принаймні, це так підносять), прихильники якої скаржаться на імміграцію, глибоко обурені мігрантами і палко виступають проти їхнього в'їзду та перебування. Нині немає промислово розвинених країн, крім Японії, в яких питання міграції не постає як головне політичне питання.

Визначальний факт, що у Західній Європі, яка є найвиразнішим прикладом, багато промислових і сервісних підприємств залежать, поза сумнівом, від праці іммігрантів. Німеччина не збирала б автомобілів, її промисло-

вості бракувало б робочої сили, а її громадяни не користувалися б таким розмаїттям послуг, якби не робітники з Туреччини, з республік колишньої Югославії або зі Східної Європи. Подібні труднощі мала б Франція, якби у неї забрали північноафриканських робітників. Колись промисловість Італії залежала від робітників з її власного півдня, відносно збіднілого Медзоджорно; тепер вона також позирає на Африку. Іспанія, яка довго постачала робітників іншим європейським країнам, нині покладається певною мірою на Африку. Великобританія поповнила свою промислову робочу силу і укомплектувала штат підприємств сфери обслуговування, включно із численними малими підприємствами, жителями колоній своєї колишньої імперії.

У Сполучених Штатах послідовні хвилі переселенців, спочатку з Європи, пізніше з Азії і Латинської Америки, пішли працювати і в промисловість, і в сільське господарство; зараз у наших магазинах бракувало б фруктів, овочів і консервів за доступними цінами, якби не робочі-мігранти.

Важливе питання, яке рідко згадувалося в економічній літературі, слід з'ясувати з самого початку: є проблема зі словом «робота». Зазвичай його вживають для характеристики двох принципово відмінних, точніше, прямо протилежних способів використання людського часу. Робота може бути чимось, що комусь дуже подобається, що пов'язане з почуттям виконаного обов'язку і досягнутого успіху, і без чого було б відчуття психологічного дискомфорту, соціальної непотрібності, депресії або, в кращому випадку, нудьги. Йдеться про роботу, яка визна-

чає соціальне становище – як робота президента корпорації, фінансиста, художника, поета, вченого, телевізійного коментатора, навіть журналіста. Але робота також прирікає людей на анонімність невиразних трудящих мас. Їхня праця полягає у нудних, виснажливих мускульних зусиллях, які дуже пригнічують. Часто вважають, що хороший робітник любить свою роботу; це найчастіше кажуть, і то серйозно, ті, хто не має жодного досвіду тяжкої, фізичної, економічно вимушеної праці. Слово «робота» позначає прямо протилежні поняття; і навряд чи є ще один термін у будь-якій мові, який би так суперечив сам собі в плані того, що він означає.

Крім того, є ще життєво важливе питання матеріальної винагороди. Як правило, ті, хто мають втіху від того, що роблять, для кого робота – найбільша приємність, ще й отримують найвищу фінансову винагороду; а ті, чия робота найбільш монотонна і фізично виснажлива, отримують найменшу чи близьку до мінімальної платню.

Головна риса суспільства блага, як було зазначено, – це те, що воно надає можливість для економічного і соціального руху вгору. Головний стимул – це рух від, так би мовити, реальної роботи до того, що лише називається роботою. Це створює вакуум у нижніх прошарках суспільства, який заповнюють саме іммігранти. Існує необхідність цього постійного оновлення робочої сили у сфері монотонної, непрестижної тяжкої праці, і таку необхідність задовольняють люди, які втікають від ще гірше оплачуваної і виснажливішої найманої праці у бідних країнах, або ті, хто не мав там роботи взагалі. Для них мінімальний заробіток і тяжка праця, які доступні у

багатих країнах, все ж набагато кращий варіант, ніж те, що вони можуть знайти вдома.

Міграція, викликана саме цими обставинами, не є виключно міжнародною проблемою. Про залежність промисловості північної Італії від вільної робочої сили з італійського Півдня вже згадувалося. Навіть показовішим був рух бідняків з Апалач, що на сході Сполучених Штатів, і колишніх рабів плантацій та селян з Півдня в пошуках роботи до зосереджених на Півночі об'єктів промисловості й у сферу обслуговування. Ця міграція також відбувалася не без протидії; рух чорношкірих і білих бідняків у великі північні міста породжував соціальну напруженість і, часом, ворожість.

Ставлення до іноземних іммігрантів, і так само до внутрішніх мігрантів, почасти ґрунтується на переконанні чи хоча б припущенні, ніби прибульці забирають робочі місця, які належать місцевим, тутешнім робітникам. Не згадують про те, що багато мігрантів, якщо не більшість, отримують робочі місця, які місцевим робітникам не підходять, або яких вони більше не потребують. Інша дуже культивована негативна реакція має етнічне і соціальне забарвлення – вважається, що новоприбулі приносять чужу і гіпотетично неповноцінну расову, релігійну, сімейну, санітарно-гігієнічну або соціальну культуру в спільноту.

Серед промислово розвинених країн Сполучені Штати були найбільш соціально толерантними до іммігрантів у минулому. Поважна і переконлива література високо оцінює внесок міграцій, які відбувалися в американсько-

му суспільстві, підкреслює позитивну дію цього плавильного котла. Та все це переважно стосується давнішніх мігрантів. Ставлення до сьгоднішніх прибульців дуже негативне, воно проявилось у політичній риторичі, дискримінаційному законодавстві й окремих вибухах громадської ненависті. Та сама ситуація, з певними варіаціями, склалася в інших економічно розвинених країнах.

Крайній і де в чому унікальний приклад спротиву імміграції являє Японія, де острівне географічне положення і сильний дух культурної ідентичності поєдналися, щоб обмежити потік іммігрантів. У майбутньому це може стримувати індустріальний розвиток Японії, – країна залишається без вкрай необхідної для виробництва робочої сили. Вже є перші симптоми цього – періодичний брак робочої сили і значні масштаби нелегальної імміграції, яку офіційно не визнають.

Було б, звичайно, серйозною помилкою обмежувати розгляд проблеми міграції лише робітничими масами – тими, хто шукає будь-яку роботу. У світовому співтоваристві існують тісні зв'язки між діловими і фінансовими, мистецькими, літературними, сценічними, інтелектуальними та науковими професіями, і дедалі зростає так званий обмін талантами в галузях бізнесу, науки та культури.

Тут – знову різниця у ставленні суспільства, як між ставленням до праці взагалі і до конкретної роботи: міграція соціально, культурно і економічно добре забезпечених людей не викликає серйозних заперечень, навпаки, її дуже схвалюють. Така міграція практично майже не стикається із законодавчими обмеженнями. Як у відомому вірші Кокні: «Саме бідняка судять за гріхи».

Як, зважаючи на глибину і багатогранність цієї проблеми, повинно реагувати суспільство блага?

Суспільство блага має усвідомити, що тут дві мети, достойні і гідні похвали, суперечать одна одній, (ця непероста ситуація буде тепер у центрі уваги власного соціального забезпечення сучасної держави і дедалі більшої інтернаціоналізації економічного, соціального і культурного життя). Для бідних світу міграція – найпростіший шлях утекти від злиднів і страждань. І турбота про ближнього, де б він не жив, є чи повинна бути на совісті всіх. Отже, бідному треба дозволити використовувати можливості і вигоди більш благодатних країн.

Разом з тим, держава має, без сумніву, обов'язки перед своїм народом – створення робочих місць, соціальне забезпечення, медичний догляд тощо. Зобов'язання перед рештою світу щодо прав людини повинні узгоджуватися з місцевими, тобто внутрішніми державними зобов'язаннями.

Будь-яке усунення протиріч між цими двома цілями повинно сприяти постійному потоку мігрантів і явно його підтримувати. Це працюватиме і на користь іммігрантів, і, не меншою мірою, на користь гостинної країни. Заслуги іммігрантів із визначними обдаруваннями вже оцінили і визнали, але треба, навіть конче необхідно, і це ознака цивілізованої поведінки, щоб послуги і простих трударів були теж визнані й поціновані.

Останній момент слід підкреслити. Тенденцію дивитися на біднішого іммігранта як на непроханого гостя і, бува, як на тягар, суспільство блага відкидає. Воно ба-

чить іммігранта-робітника у світлі того, як він працює. Зрозуміло і очевидно, що життя у розвинених країнах було б непротим без напруженої праці іноземців, котрі займаються найважчою роботою. Відповідно, тих, хто приїздить і так важко працює, треба зустрічати як бажаних, і заохочувати, не кажучи вже про те, що вони не повинні стикатися з жодною дискримінацією або ворожістю на ґрунті расової, пов'язаної з кольором шкіри, мовної або культурної різниці.

Їм також має бути надано можливість для економічного і соціального руху вгору, що вже було підкреслено, і особливо – наступним поколінням. Знову повертаємося до основного пункту: ліберальна імміграційна політика у суспільстві блага служить тим, хто збирається приїхати, і не менш дієво служить тим, хто вже прибув.

Залишається, однак, важливе питання. Якщо держава відповідає за свою власну робочу силу, чи повинна вона принаймні регулювати міграцію на її користь?

Відповідь, пов'язана з практикою – так. Не потрібно жодних серйозних обмежень на міжнародне або внутрішнє переміщення людей вищого рівня досягнень – на імміграцію літературних, мистецьких, наукових, технічних, спортивних та інших талантів, бізнесменів і, цілком можливо, тих, хто їде насамперед задля відпочинку та розваг. А для тих, хто рятується від одвертих політичних переслідувань, двері завжди мають бути відчинені (власне, вже тепер так і є). Не повинно бути, повторюю, жодної дискримінації, вираженої або прихованої, щодо етнічної ідентичності або раси.

Але що стосується тих, хто їде в пошуках будь-якої роботи, важкої праці, яка не популярна серед громадян забезпеченіших країн, візд повинен, без сумніву, залежати від наявності робочих місць. Не можна перевантажувати країну кількістю робітників-іммігрантів, що значно перевищує потреби нижнього рівня зайнятості. Деякі країни, найяскравіший приклад – Швейцарія, провадять свою імміграційну політику так, щоби запобігти цьому, і з великим успіхом. Приклад Сполучених Штатів Америки значно складніший, бо офіційні статистичні дані неточні у зв'язку з проблемою контролю кордонів, особливо з Мексикою. Трохи зусиль та наполегливості – і робітники можуть перейти кордон та обійти пости імміграційної служби. Як і все, що стосується суспільства блага, а можливо, навіть більшою мірою, імміграційна політика не може бути досконалою. Та аж ніяк не можна вважати прийнятним варіант, який пропонували у багатьох сучасних дискусіях; він полягає в тому, щоби скасувати пільги, зокрема у сфері освіти, для тих, хто вже приїхав.

Загалом відповідь суспільства блага полягає у необхідності визнати благотворну роль міграції в цілому і діяти, реагувати відповідним чином. Ліберальна імміграційна політика дозволяє національній спільноті збагачуватися людьми іншої культури і досвіду, а також уможливує обмін ідеями і талантами. І є конкретний економічний зиск для багатих країн від згоди робітників з бідних країн на важку роботу, якої у багатому світі всі, крім відвертих диваків, намагаються уникнути.

Автономна влада військових

У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ рівень суспільного життя, а також соціально необхідні обмеження щодо дій окремих осіб є результатом демократичного процесу і відповідних рішень. Цей порядок далекий від ідеального або мирного; щодня преса та інші засоби масової інформації повідомляють про політичні сутички і чвари навколо цих питань та про те, як вони завершуються. І у цій дискусії вимальовується основна проблема, що перекриває інші. Рівень приватного життя, як було вже підкреслено, є предметом палкої, часто безжальної пропаганди; це функція всієї торгівлі, всієї рекламної індустрії, всього сприяння продажу товарів і послуг. На противагу цьому, суспільний рівень життя – школи, парки, бібліотеки, правоохоронні органи, суспільний транспорт і багато іншого – не мають такої підтримки. Наслідки знайомі кожному – багате телебачення і бідні школи, чисті будинки і брудні вулиці – те, що я колись схарактеризував як приватну розкіш і суспільну вбогість. Але і вже в межах асигнувань на соціальні потреби існує особливо кричуща хиба у розподілі ресурсів. Йдеться про розподіл між військовими і цивільними потребами, і ця помилка – результат серйозного провалу в демократичному процесі.

У Сполучених Штатах рішення щодо громадських витрат приймають спільно законодавча і виконавча влада. Визначальний і регулятивний чинник усіх державних заходів – виділені на них кошти. Закон може визначити багато чого, але якщо гроші не виділено, мало що можна зробити. І законодавча, і виконавча гілки влади залежать, у свою чергу, від вибору громадян у цілому, а отже вирішальна сила грошей стає безпосереднім і ефективним проявом демократичної влади. Принаймні, так вважають.

Насправді ж є один істотний виняток з цієї практики демократичного управління, а саме – влада військових. Вона часто мала місце в інших країнах, і особливо в тих, які називають країнами третього світу. Але нині особливо яскравим прикладом є Сполучені Штати. Американське військове начальство ефективно і незалежно вирішує питання свого бюджету, кількості і способу використання грошей, які воно отримує.

Зазіхання на державні фінансові ресурси з боку військових і безконтрольність щодо їх використання виконавча гілка влади сприймає як звичайне явище. Існує неписаний закон, що цивільні посадові особи не конфліктують із військовими. Це сила, з якою бюджетна дирекція, призначена президентом, ба навіть сам президент, серйозно не сперечаються. Такий стан речей настільки звичний, що дискусій майже не буває.

Сила військових – здатність відстоювати власні потреби щодо фінансової підтримки і домагатися свого – ще більше впадає в око, коли розглядати дії законодавчої гілки влади. Там, після незначних символічних змін, вій-

ськовий бюджет приймають автоматично і, на момент написання цих рядків, він щороку зростає. Навіть не вважають за необхідне повідомляти увесь законодавчий орган про деякі військові витрати – як-то на розвідувальні операції або високотехнологічні види озброєння.

Сильна у Конгресі США також фінансова і політична підтримка тих галузей промисловості, які виробляють зброю; законодавцям не так легко голосувати проти робочих місць, які виробники зброї забезпечують їхнім виборцям. Ще більше важить, мабуть, переконливість демонстрації патріотизму, що виражається підтримкою збройних сил. Влада військових керівних кіл, таким чином, стала повною – це загальноновизнана обставина.

Якщо існує повна, беззаперечна влада для отримання необхідних фінансових ресурсів і безроздільна сила у вирішенні питань про їх використання, то така влада є абсолютною. Демократичний контроль вправно усунуто. Це, без усякого перебільшення, характеризує сьогоднішню ситуацію, якщо йдеться про військових у Сполучених Штатах. Ресурси, якими вони розпоряджаються, перевищують необхідність, але це всерйоз не обговорюють навіть у поінформованих колах. Видатні офіцери армії і флоту у відставці, особливо ті, які пов'язані з Центром оборонної інформації, регулярно ставлять питання про необхідність особливих видів озброєнь і про підвищення боєздатності. Закінчення холодної війни було видатною подією, та навіть ця обставина не вплинула на нескінченні вимоги військових керівних кіл щодо грошей і на підтримку, що вони мають з боку виконавчої і законодавчої влади, які виділяють ці гроші.

Протягом століть у багатьох країнах військові були авторитетною силою. Зброя і дисципліновані загони, які їм підкорялися, були загрозою владі цивільних. Творці Американської Конституції були цим дуже стурбовані; тому призначення цивільного Президента Головнокомандувачем збройних сил забезпечувало йому остаточну владу над військом. Нинішня влада військових над власними фінансовими ресурсами та спосіб використання цих ресурсів і є, значною мірою, саме те, чого найбільше боялися Батьки-Засновники.

Ситуація у Сполучених Штатах, як було зазначено, не унікальна. У Центральній і Південній Америці, у значній частині Африки та Азії збройні сили були, і в багатьох країнах досі є, незалежними від цивільного контролю, втіленого у демократичному уряді. Або ж вони самі виконують його функції. Сполучені Штати, захоплені капканом військових витрат, не пов'язаних з військовими потребами, пішли хибним шляхом, характерним для країн третього світу. Сталося, в основних рисах, саме те, від чого намагався застерегти Дуайт Д. Ейзенхауер, генерал армії і президент-республіканець: постав незалежний могутній військово-промисловий комплекс.

Суспільство блага не визнає влади військових. Це не пов'язано з небезпекою, дуже загостреною у країнах третього світу, що військові можуть посісти місце цивільного уряду. Політичні структури у Сполучених Штатах та інших індустріально розвинутих країнах дуже добре захищені від цього. Радше це тому, що сучасна військова машина не сприймає загальних державних інтересів, впер-

то і не криючись, – і це визнано; вона керується своїми власними інтересами, які, більше того, можуть бути дуже шкідливими для загальних державних потреб і цілей.

Несприятливий вплив американських військових на політику був особливо очевидним на початку 90-х років. Тоді крах комунізму та дезінтеграція Радянського Союзу породили величезну потребу міжнародних ресурсів, зокрема доларових, для фінансування і полегшення переходу колишніх комуністичних режимів до чогось на зразок ринкової економіки. Така допомога колись стала доступною в рамках Плану Маршала, у загальному легшому русі до мирної економіки в Європі після Другої світової війни. Багатьох страждань і серйозної загрози політичного безладу таким чином вдалося уникнути або пом'якшити їх. Так мало би бути в колишньому Радянському Союзі та його сателітах у Східній Європі. Замість цього військові в Сполучених Штатах залишилися відданими справі використання державних ресурсів для захисту від воєнної загрози, яка зараз, за загальним визнанням, зникла. А допомога, необхідна колишнім комуністичним країнам, не надходила у відповідному обсязі.

Так само і всередині країни – кричущі потреби бідних і обділених як були, так і залишилися незадоволеними, особливо у великих містах. Якою б не була раніше зовнішня загроза, була й досі існує загроза раптової і гострої внутрішньої дестабілізації. Військові й далі використовують на задоволення своїх власних потреб ресурси, які, якщо їх спрямувати на підтримку загального статку, створення робочих місць, житла і медичних консультацій, могли б зменшити кризу в містах країни.

Ми маємо тут, можливо, найбільше і найочевидніше зазіхання на стандарти суспільства блага. Як вже було зазначено, має бути постійний пильний контроль обґрунтованості вимог, найперше, сильних світу цього, щодо державних витрат. Нема жодного сумніву, що на громадських послугах і витратах спритники добре навчилися гріти руки. А військові та їхні потреби, треба визнати, всіх перевершили. Для всіх, хто прагне до суспільства блага, головним клопотом має бути те, щоб автономна влада військових, яка зараз існує, була підпорядкована ефективному демократичному контролю. На це треба спрямовувати найактивніший політичний вплив і пропаганду.

Проникнення військових у сучасні державні структури й економіку, їхні зазіхання на державні ресурси не є чимось персоніфікованим. Час від часу видатні особи справді з'являються і досягають всенародної популярності – голови Об'єднаного комітету начальників штабів, або командувачі з далеких полів битв. Влада військових іде, однак, від моці організації, до того ж масової організації. Саме вона може мати репутацію і цілі, а також вимагати ресурсів значно більших, ніж ті, на які може претендувати окрема особа. Якщо використати загальноприйнятту термінологію, це – бюрократія, крайнім виявом якої є у багатьох аспектах сучасне військове керівництво. Роль бюрократії та бюрократичної влади у суспільстві блага, протистояння між ними – предмет наступного розділу.

Бюрократичний синдром

ОРГАНІЗАЦІЯ, з її силою та, дуже часто, з її слабкістю, – головна риса сучасності; зведення індивідів у ієрархічну структуру домінування та співробітництва заради спільної мети важливе для ефективної діяльності в кожному аспекті нинішнього існування. В державному секторі є великі агенції, у приватному – великі корпорації.

І державні, й приватні організації стають об'єктами критичної перевірки та обговорення. Державні організації часто з осудом звуть «бюрократією», це слово має явно негативне емоційне забарвлення; сумлінних, розумних та необхідних урядовців часто лають «бюрократами». Ці терміни також вживають, може не так агресивно, для характеристики не дуже ефективного адміністративного апарату у великих корпоративних підприємствах. Суспільство блага має розпізнавати бюрократичний синдром та боротися з ним і в громадському, і в приватному секторах. Існують і основні ознаки цього синдрому, кожна з яких важко розпізнати.

Перша та найбільш очевидна шкідлива тенденція, що з'являється в організаціях, зокрема великих, полягає в тому,

що дисципліна замінює мислення. Дисципліна – річ необхідна, члени організації мусять визнати спільну мету і прагнути до неї, бо саме це забезпечує ефективну роботу організації, власне, творить організацію. Індивідів, що вміють пристосуватися до цього, звивають «гарними солдатами» – значуща метафора. Водночас, немає сумнівів, що дисципліна пригнічує, а часто і заступає творче мислення. Людину, що має незалежну точку зору – може розгледіти недогляд чи помилку, бачить або передбачає необхідність змін, – можуть характеризувати як нездатну працювати в колективі, безвідповідальну, ексцентричну. Як люблять висловлюватися чиновники, вона є «небажаною». В усіх організаціях існує цей основний конфлікт: з одного боку – дуже практична необхідність кооперативного визнання встановлених процедур та цілей, а з іншого боку – необхідність розглянути ці процедури та цілі як помилкові чи випадкові, що потребують змін. Також необхідне бажання та сили наполягти на бажаних змінах і домогтися їх.

Цей конфлікт виникає і в громадському, і в приватному секторах. Коли йдеться про державну установу або якусь державну організацію, тенденції до заскності тут у всіх на слуху. Хтось неугавно лає бюрократію і бюрократів, бо для нього громадські послуги політично невивідні або збиткові. Але ж можна і справді зіткнутися з виявами зайвої тяганини, недоречними чи некомпетентними діями. Суспільство блага має розрізняти ці дві речі.

Це особливо стосується зовнішньої політики (дивіться наступний розділ). У Сполучених Штатах Державний департамент і, до певної міри, також Центральне розвідувальне управління та Пентагон клопочуться не зако-

нодавством, не поточними справами, не державними програмами, а політикою. Це, у свою чергу, потребує певного курсу. Курс є основою, без якої вести політику було б неможливо. Але якось встановлений курс залишається незмінним, хоча змінюються визначальні обставини. Мілітаризація американської зовнішньої політики у 50-х роках ХХ століття призвела пізніше до таких згубних негараздів, як літак У-2 над Радянським Союзом, Затока свиней, параноя комунізму у Центральній Америці (та на Кубі), війна у В'єтнамі – і все внаслідок внутрішньої негнучкості дотримуваного курсу.

У сучасному великому бізнесовому підприємстві також наявний бюрократичний синдром, який легко розпізнати. Звична та дисциплінована поведінка, що часто спирається на колишній успіх, протистоїть нововведенням та змінам. У Сполучених Штатах сталеливарна, автомобільна, комп'ютерна та авіаційна промисловості та роздрібна торгівля дають загрозливі приклади цієї тенденції в останні роки. В інших країнах – схожі випадки. Але, на відміну від громадських організацій, приватні підприємства можуть відчувати на собі шокуючу дію можливої фінансової втрати. Приватне підприємство може зазнати збитків та випасти з бізнесу, бути поглинутим іншою, спритнішою фірмою, або вдатися до самореформації під тиском зовнішньої фінансової загрози. Але бюрократичний застій – це невмируще, він існує всюди: і у великих приватних, і у великих державних організаціях.

Про другу, пов'язану з першою, тенденцію, характерну для всіх організацій, вже якось було згадано – це внутрішня рушійна сила, що веде до невпинного розростан-

ня управлінського та іншого персоналу. Визначальні обставини, що керують кадровою політикою в обох секторах сучасної економіки, прості та цілком очевидні, але вони зазвичай діють без розголосу, з мовчазної згоди тих, кого це стосується. Все починається з бажання якогось-небудь члена службової ієрархії мати достатню кількість допоміжного персоналу. Нові працівники, у свою чергу, теж хочуть мати і вимагають помічників. Тоді постає питання спеціалізації – працівники повинні відрізнятися за рівнем знань та компетенції. Весь цей процес, як зазначено, має рушійну силу в собі самому.

Більше того. Із наявності численних та належно шанобливих підлеглих впливають і реальність влади, і задоволення від неї. А також престиж в організації та підстава вимагати більшу матеріальну компенсацію. Загальноприйнятий показник успішності індивіда – це кількість людей, якими він керує: «Скільки у нього підлеглих?». Тож набирати більше підлеглих – означає підвищувати найбільш наочно суспільний статус, престиж та платню.

Звичайно, наступ цього процесу намагаються зупинити. Для цього розробляють бюджети та накладають бюджетні обмеження. Та результат може бути майже символічним. В усіх великих організаціях тенденція збільшувати кількість керівних, технічних, професійних та інших працівників сильна і майже нездоланна. Лише коли хтось потрапляє до промислової корпорації на загальні роботи – на, як їх промовисто називають, робочі рівні підприємства, – динаміка розростання залишається під контролем. Тільки на цих рівнях – робота на конвеєрі, первинний канцелярський персонал –

існує постійний та ефективний контроль кількості працівників, необхідної для виробництва.

Однією з на диво суперечливих тенденцій економічної поведінки є те, що наслідки часто більш очевидні, ніж причини. Наприклад, така ситуація. У приватному секторі викликане внутрішніми чинниками зростання кількості персоналу призводить з часом до зниження ефективності роботи. Відтак, після того, як цей процес стане очевидним, маємо наслідок: періодичні програми звільнення зайвих працівників, що часто набувають широкого розголосу. Ці події (їх звичайно називають корпоративним скороченням і ніколи відкрито – звільненням) регулярно висвітлюють на сторінках, присвячених фінансам. Ніхто не питає, що ті люди, яких вигнали, робили до цього, чому, власне, їх узяли на роботу, як організація буде функціонувати без них. Також не згадують, або рідко згадують про те, що це насамперед особиста біда тих, кого звільнили: для багатьох це тривале безробіття, і для всіх – відчуття власної непотрібності, до того ж оприлюдненої.

Треба також визнати, що державні організації – Пентагон, Державний департамент, Департамент торгівлі та інші – також мають тенденцію до нефункціонального зростання кількості працівників. Організація залишається організацією незалежно від того, де та за яких обставин вона утворена. Питання в тому, як має діяти суспільство блага.

Напрямок дій визначити не так просто. Відповідь полягає в тому, щоб визнати, що бюрократичний застій та

зайве збільшення кількості персоналу – основні вади всіх організацій. Національні благодійні організації, адміністрації коледжів та університетів, профспілки, інші великі організації мають постійно та чітко враховувати ці фундаментальні тенденції.

Приватне підприємство має таку справді позитивну якість, як змагальна некомпетентність – її можна б назвати рішенням Джеренал Моторс-Форд, – що може змусити до реформ. Фінансові збитки, загроза банкрутства мають свій цілющий ефект. Однак є явні переваги творчої передбачливості, що випереджає виникнення негараздів під тиском ринку. Існує безперечна соціальна перевага поміркованості, що запобігає необхідності постійних та болючих скорочень непотрібного штату.

У випадку державної організації це важче. Тут ані інституційні зобов'язання щодо сталої політики, ані зростання кількості персоналу не мають тих ліків, що внутрішньо притаманні приватним організаціям. Навпаки, сподіватися треба на ефективне та поінформоване керівництво і готовність вдаватися до змін у разі необхідності. Зазвичай, як уже було зазначено, кожен випадок проти бюрократів та бюрократії в державному секторі є прикриттям для протидії певним його функціям, конкретному закону, що вступає в силу, чи витратам на них. Але проблеми, що властиві бюрократичному синдрому, справді існують у державній організації, як у кожній великій організації. Вирішення цих проблем до снаги пильному керівництву виконавчої та законодавчої гілок влади, а вирішити їх необхідно для того, щоб суспільство блага працювало ефективно.

Зовнішня політика

ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

ВИЗНАЧНА МЕТА суспільства блага пов'язана зі сферою зовнішньої політики. Воно прагне до сталого миру між націями. Нема нічого гіршого за воєнний конфлікт, ніщо не приносить стільки скорботи, збитків та смертей. Він прирікає молодь, а зараз, у ядерний вік, і цивільних середнього та старшого віку, на раптове та неминуче знищення та на духовний розпач, хоч і прихований, від життя з такою перспективою. Мало що людський розум так напружено продумував, як виправдання війни та здобутого завдяки їй. І ніщо так ясно не спростовує претензій людства на прогрес та цивілізовану просвіту в ХХ столітті, як дві великі війни у Європі, одна велика війна на Тихому океані і менші, але не менш жорстокі конфлікти в Кореї та В'єтнамі. Це були кричущі провали на шляху до суспільства блага чи, принаймні, кращого суспільства. Запобігання таким масовим трагедіям, поряд із вирішенням проблем бідності на планеті, – найнагальніше завдання суспільства, що прагне та намагається захищати все людство.

Успіх суспільства блага в економічному вимірі – основа для мирних відносин і в межах нації, і між націями. Це необхідно для миру та спокою на рівні держави, а також дуже впливає на відносини між державами, і цей вплив дедалі посилюється, ми в цьому переконуємося. Та економічний добробут – це ще не все. Треба переглянути і врешті відкинути постулат військових, що війна – це неминучий аспект людського існування, постулат, який породжує попит на дедалі жажливішу зброю. З нього, далеко не випадково, випливає і найбільший скандал нашого часу – торгівля зброєю з бідними країнами, торгівля, що регулярно та щедро підтримує військові установи в цих країнах, де досі багато людей не мають життєво необхідного – їжі, медичного обслуговування та освіти.

Але найбільше значення має конфлікт між соціальною та економічною відповідальністю нації-держави у добре забезпеченому суспільстві та дедалі більшим впливом на економіку і лад міжнародних чинників.

У державних справах найзручніше вибирати між тим, що вочевидь правильно, і тим, що явно неправильно. А може статися, що обидва напрями дій призводять до небажаних наслідків; тоді має бути встановлена межа прийнятності для ціни, яку має заплатити суспільство. Труднощі виникають, коли обидва напрями дій здаються прийнятними. Тоді кожен із них має своїх палких захисників, і в кожному обґрунтуванні буде істотний елемент справедливості. Мало що так надихає думку та красномовність, як віра у власну правоту в поєднанні з

довірою інших. Саме це відбувається, коли роль та обов'язки нації-держави оцінюють у протиставленні до вигод тіснішого глобального об'єднання націй. Обидва напрями, начебто, є прагненням до суспільного блага, і тому конфлікт між ними неминучий.

Протягом останнього сторіччя соціальні ініціативи та більша довіра до плину історії об'єдналися для великого піднесення соціальної та економічної відповідальності націй-держав у економічно розвинених регіонах. Про це читачі мають знати достатньо: соціальний захист для людей похилого віку, компенсації безробітним, державна охорона здоров'я, яку досі запекло обговорюють у Сполучених Штатах, хоча повсюдно вона вже в основному запроваджена, регулювання умов праці, особливо для жінок та дітей; мінімальна заробітна плата; підтримка освіти та науки; ціновий захист для фермерів через надмірно жорстку конкуренцію на ринку в цій галузі.

До того ж, сучасна держава, як було зазначено, не може й далі залишатися спостерігачем там, де, за давньою сталою тенденцією ринкової системи, функціонування економіки доводить її недосконалість чи гостру неадекватність. Ніхто нині не хоче терпіти інфляцію, кризу та безробіття як щось неминуче; держава має за це відповідати, навіть якщо мало чим може зарадити. У кожній країні керівники державних органів уникають показуватися на очі виборцям у економічно скрутні часи, і це не дивно. Не що інше як стан економіки напередодні виборів – найбільш важлива та вирішальна обставина.

Все це треба вітати. Капіталізм у своїй первісній формі XVIII-XIX століть був жорстокою системою, що не пережила б соціальної напруги та революційного завзяття, які сама ж і породила, якби не було пом'якшувальних, поліпшувальних дій з боку держави. Останнім часом дуже часто нарікають на сучасне державне соціальне забезпечення та вважають його недоцільним; ці категоричні заяви звичайно виголошують ті, хто мають вдале економічне становище, або ж вони адресовані таким щасливчикам. Але ті, що критикують систему державного соціального забезпечення, не тішилися б зараз вигодами хорошого життя, якби не це забезпечення. Та водночас триває супутній міжнародний розвиток, що нібито суперечить внутрішнім соціальним цілям нації-держави, але має не менш позитивні наслідки.

Супутній розвиток досі означав тіснішу співпрацю людей та інституцій економічно розвинутих країн. Йдеться про міжнародну торгівлю, яку багато обговорюють, міжнародні фінанси – потік інвестиційного (та спекулятивного) капіталу з однієї країни до іншої, сучасні транснаціональні корпорації, що без зусиль перетинають національні кордони. І навіть більше того. Подорожі, наукові дослідження, література, театральні та художні досягнення, розваги, освіта дедалі частіше і простіше переходять кордони. Все це людина, пильніша до плину історії, має вітати. У другій половині XX століття це стає відрадним контрастом до війн, які вщерть наповнили першу половину смертю та людськими стражданнями. Зараз можна припустити, що певні країни планети бу-

дуть жити в мирі завдяки інтернаціоналізації економічного, соціального та культурного життя. Ніхто з тих, хто знав колишній світ, ні на мить не шкодує, що це так.

Але тут постає ще одна сучасна діалектика. Економічно керована, орієнтована на соціальний захист держава – це, безперечно, благо. Інтернаціоналізація економічного, культурного та іншого життя – теж благо. Але між цими двома благами існує, або, у всякому разі, здається неминучим конфлікт. Є побоювання, що інтернаціоналізація економічного життя поставить під загрозу систему соціального забезпечення нації-держави. А також її культурну та соціальну своєрідність, розкриття національних особливостей, опору її патріотизму, який вважають найпершим, майже священним обов'язком. Ці положення дуже переконливо звучать на захист нації-держави.

Економічна загроза від глобалізму, як це зараз називають, може здаватися найбільш явною. Країни, де кращі соціальні умови та умови праці, не можуть уникнути суперництва з боку країн із нижчою заробітною платою, менш ефективним захистом від економічної вразливості, а отже і з нижчою вартістю продукції. Туди транснаціональні корпорації можуть легко переносити свою діяльність.

Можливо, цю загрозу перебільшують: навіть країни з гарними заробітною платою та соціальним забезпеченням – включно з Японією, яка має щось на кшталт довічного захисту від безробіття – досягають успіхів у міжнародному змаганні. Незважаючи на це, дехто вважає, що над національним добробутом та зокрема державним соціальним забезпеченням нависла загроза з боку між-

народних торговельних структур та транснаціональних бізнесових підприємств. Зараз це предмет значної стурбованості та інтенсивного обговорення в усьому світі.

Існують також обмеження, які міжнародна торговельна та фінансова системи накладають на рух до економічної стабілізації. У разі спаду чи депресії нація-держава традиційно має у відповідь провести необхідну стимуляцію. Прямі фіскальні заходи – зниження податків, створення робочих місць, інші процедури для збільшення попиту – все, як належить. Так само монетарний захід – зниження процентних ставок, – байдуже, реальні чи позірні його позитивні наслідки. Але результативність цих дій зменшується під впливом міжнародної системи. Деякі, а можливо, більшість стимулятивних впливів загубляться в міжнародній торгівлі – у зростанні закупівель з інших країн та зайнятості в цих країнах. Мовою термінів, певний ефект мультиплікації збільшення громадських чи приватних витрат губиться в інших країнах. Деяким з цих втрат можна було б, принаймні теоретично, запобігти шляхом знецінення валюти; тоді експорт буде дешевий, а імпорт дорожчий. Але це суперечить базовому принципу великої торговельної спільноти, що потребує стабільних валютних відносин, аж до введення спільної валюти, як нині у Європі.

Теми, що ми зараз розглядаємо, присутні в політиці всіх індустріально розвинених країн; з огляду на їх повсюдність та нагальність, тут є чому здивуватися. Особливо цікавим є розкольницький характер реакції полі-

тиків. На правому фланзі політичні консерватори за-
тиснуті між непохитністю поглядів щодо національної
ідентичності та традиційного патріотизму і очевидніс-
тю переваг вільної торгівлі та підтримки транснаціо-
нального характеру сучасного бізнесу. Патріотизм усі
визнають найпершою консервативною чеснотою. Але
зараз у будь-якій поважній консервативній гіпотезі
знайдемо давній аргумент на користь міжнародної тор-
гівлі: вона максимізує продуктивність виробництва то-
варів та послуг. Таким чином, підвищення продуктив-
ності виробництва – можливо, не така вже й нагальна
потреба у сучасному економічному світі, де пропозиція
товарів та послуг постійно зростає – міцно спирається
на традиційні переконання. Консерватори голосно і
гордо проголошують національну ідентичність, так са-
мо, як і економічні вигоди інтернаціоналізму.

На лівому фланзі – теж розбрат. Багато з тих, хто під-
тримує державні функції соціального забезпечення, вис-
тупають проти можливих втрат у сфері зайнятості через
поширення продукції, що вироблена в економічно та по-
літично відсталих країнах, де праця коштує менше, і за ра-
хунок цього дешевшої. Водночас вони схвалюють мирну
природу великої міжнародної спільноти та тісніші полі-
тичні, культурні, наукові та економічні зв'язки. Крім того,
на лівому фланзі панує історична підтримка вільної або
порівняно вільної торгівлі із закордоном.

Останні події показово ілюструють цей конфлікт. Ма-
астрихтська угода, черговий крок до зближення країн
Європейської спільноти, викликав палкі публічні обго-
ворення, у яких традиційні політичні угруповання заз-

нали внутрішнього розколу. Хтось із лівих був за, хтось – проти. Те саме відбувалося і з правими, яскравий приклад – британські торі.

Не менш показовою демонстрацією у Сполучених Штатах були дебати щодо Угоди про вільну торгівлю в Північній Америці (NAFTA)* та Генеральної угоди про тарифи та торгівлю (ГАТТ)**. Тут також і ліві, і праві, висловлювали різні, часто погрозові судження. Коли йшлося про ГАТТ, був страх, швидше красномовно проголошений, ніж глибинний, що суверенітет може капітулювати в економічних та соціальних питаннях перед вищою міжнародною владою – Всесвітньою торгівельною організацією. У Канаді численна та чітко визначена меншість вбаचाє в NAFTA, як і в попередніх спробах укласти подібну угоду, найбільшу загрозу для безупинних зусиль цієї країни зберегти економічну, культурну та політичну самотождність, відокремлену від її великого, соціально та економічно агресивного сусіда.

Врешті-решт обидві угоди отримали схвалення – у Сполучених Штатах шляхом неприродного союзу між інтернаціонально налаштованими лібералами та орієнтованими на торгівлю консерваторами. Та навряд чи можна сподіватися, що конфлікт такого штибу можна так легко вирішити. Як його буде вирішено в суспільстві блага?

Рішення насправді просте і має перевагу невідворотності. Рухові до тіснішого об'єднання між народами та інституціями розвинених країн не можна опиратися. Він

* *the North American Free Trade Agreement*

** *the General Agreement on Tariffs and Trade*

– частина великого плину історії; соціальні сили, що беруть у ньому участь, – поза межами впливу національних законодавчих установ, парламентів та політиків. Можна пускати в хід риторику, але це його не зупинить.

Та й не варто бажати іншого. Ревна увага нації-держави до недоторканності власної території, захисту власних економічних інтересів, економічної моці національних виробників зброї, пристрасне прагнення зберегти мовну та культурну ідентичність були причинами найбільших трагедій сучасності. Але незважаючи на плюси інтернаціоналізму, примиритися з його неминучістю не так просто.

Серед розвинених країн вже зараз має бути встановлено ефективну міжнародну координацію соціальної та економічної політики. Це починається з фіскальних та монетарних акцій, які є необхідними, бо нормальна послідовність підйомів та спадів чи спекуляція спричиняють безробіття, якому необхідно запобігти. Жодна окрема країна не може діяти ефективно самотужки. Крім того, необхідно запровадити, як зазначено раніше, координацію національної соціальної політики, сільськогосподарської політики, заходів щодо охорони довкілля та інших важливих програм сучасного стану соціального забезпечення різних країн. Цю координацію слід покласти на суспільство блага, тому що це не тільки найкраще, а єдине рішення.

Необхідність таких дій визнали у Європі, зокрема, члени Європейського економічного співтовариства у Брюсселі, Страсбурзький парламент, і нещодавно – дуже показово – шляхом укладання Маастрихтської уго-

ди, та, пізніше, через дуже визначний крок, який зробили більшість країн, аби координувати військове постачання. Необхідність такої координації менше визнана у Сполучених Штатах, Канаді, Японії та у країнах-членах Тихоокеанської торгівельної спільноти, і визнання того, що вона таки потрібна, – вже щось значно більше, ніж просто практичний відгук.

Президенти та прем'єр-міністри зараз регулярно зустрічаються головним чином для того, аби обговорити економічні питання. Найчастіше увагу зосереджують на торгівельних стосунках. Відтак це обговорення має перейти до пов'язаних з ним питань – соціального забезпечення, фіскальної і монетарної політики та координації. Це не можна й далі полишати на суперечливі, і тому часом саморуйнівні рішення окремих націй-держав. Торгівля здебільшого сама здатна про себе подбати; в будь-якому разі, віддача від переговорів часто не очевидна. Але ефект від невизначеності політики щодо соціального забезпечення, податків та зайнятості може бути дуже відчутним. Саме тому треба й надалі усе чітко зважувати та наполегливо діяти.

Однак це лише перший крок; тісніше та приязне єднання, що нині залучає народи та інституції у міжнародну взаємодію, має через певний час привести їх до необхідної міжнародної організації. Економічна та соціальна відповідальність нації-держави – лише проміжна фаза. Кінцева мета – транснаціональна влада з додатковими особливими повноваженнями, в тому числі у сфері фінансів.

Уже зараз існують Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, що відсвяткували 1995 р. п'яту річницю створення. Вони є прикладом делегування економічної влади до вищого міжнародного органу. Банк бере на себе відповідальність, що рух та спрямування інвестиційних коштів будуть невідкладними окремій державі, незважаючи на те, що домінуючу роль Сполучених Штатів у справах Банку не можна ігнорувати. Фонд, спочатку призначений для того, щоб домогтися стабільності у міжнародних валютних відносинах, тепер визначає внутрішній бюджет та політику витрат, що стосується цієї стабільності. Але і Банк, і Фонд спрямовують свої зусилля та ресурси на бідніші країни; вони ніяк не намагаються координувати, скажімо, політику податків чи соціального забезпечення, ані інші напрямки політики розвинених країн. До того ж, Фонд надто часто розглядає функції соціального забезпечення нації-держави не як такі, що варто захищати, а як щось, що треба принести в жертву валютній стабільності. Проте Банк і Фонд – помітні, виразні кроки на шляху, яким ми можемо і, зрештою, маємо йти.

Суспільство блага не може дозволити собі бути отождненим лише з нацією-державою; воно має визнавати та підтримувати більші міжнародні сили, яким окрема країна підпорядковується. Це не справа вибору, а сучасний імператив.

Бідність на планеті I

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ

ТЕПЕР УЖЕ ЦІЛКОМ ЗРОЗУМІЛО, що проблеми і можливості людства не зважають на національні кордони; цивілізоване суспільство мусить думати про світ як цілість. І окремо слід подбати про мільйони та сотні мільйонів тих, хто живе поза межами розвинених країн. Вони, повторюю, також люди. Аби окреслити цей обов'язок, треба повернутися, принаймні побіжно, до певних історичних подій.

Були часи, коли країни, тепер розвинені і багаті, владарювали над тими, що нині бідують. Великобританія, Франція, Бельгія, Нідерланди, Німеччина, Італія, Росія, а також, з особливою енергією та географічним розмахом, Іспанія та Португалія були колоніальними державами. Як, власне, і Сполучені Штати. Пам'ять про це владарювання досі живе у бідних країнах, так само, як і наслідки його падіння.

Те, що володар та піддані мають радикально різні погляди на імперську державу, не треба доводити. Перші пишаються власною силою та впливом у колоніальному світі; останні почувають глибоке обурення, що часто призводить до прихованого чи відкритого бунту.

Не зовсім ясно, чи була ворожа реакція частини підданих на владу колонізаторів завжди такою сталою та цілковитою, як тепер зазвичай вважають. Римська імперія, головний приклад імперської держави, була прийнятна для багатьох підлеглих народів, багато з них вважало, що краще бути «всередині», ніж «зовні». Безперечно, Рим, як Греція до нього та як Іспанія, Великобританія, Франція та інші імперські держави потому, відігравав велику цивілізаційну роль та поширював здобутки культури, врядування і закону, що були значним внеском у розвиток тих країн, які він завоював. Але цього було замало.

У другій половині двадцятого століття відбулася найбільша зміна за останні декілька тисячоліть – слово «революція» не буде тут надто сильним. Масштаб та глибина цієї зміни можуть лише дивувати: хоч би як здавна існували імперіалізм та колоніалізм, скрізь вони враз скінчилися. Раптом в Азії, Африці, Південнотихоокеанському регіоні колоніальне владарювання стало явищем минулого. Права окремих країн керувати іншими вже не виправдовує ані реальність, ані закон. Загальноприйнятими стали самоврядування й повага до суверенітету.

Озираючись на минуле, все ж важко збагнути, як така радикальна зміна відбулася за такий короткий час. Саме слово «імперіалізм» набуло сильного негативного забарвлення, як і «колоніалізм». І це не лише в колишніх колоніях; ці слова стали термінами, які позначають погану репутацію, також у колишніх імперіалістичних або колоніальних державах. Світ проголосив нове просвітництво. Ще один, завершальний акт деколонізації відбувся після 1989, коли нації Східної Європи звільнилися

від радянського впливу, і колишній Радянський Союз сам розпався.

Все це, повторюю, було бажаним для всіх. Звільнення від імперської влади, реальність політичної незалежності сприймали і приймали як соціальне та політичне благо. Імперська влада не має зараз захисників, і суспільство блага це схвалює. Але, по-перше, чому імперська влада скінчилася так раптово, так несподівано? І чи не триває вона, якщо мислити ширше, і досі, у витонченіших, але не обов'язково менш ефективних формах? Із цього випливають сучасне становище колись колонізованого світу та зобов'язання суспільства блага щодо бідноти планети.

Немає сумніву, що народ, який потерпав від колоніального режиму, активно домагається своєї незалежності. У певних випадках іноземне владарювання припиняється, бо народ стає непідвладним зовнішньому врядуванню. Самоствердження, самовизначення стають надто сильними. Саме так, без сумніву, було в Індії, де, під натхненним керівництвом Махатми Ганді та Джавахарлала Неру, протест досяг апогею, і породженій ним силі опору нічого було протиставити.

В Індокитаї та Алжирі проти Франції, в Анголі та Мозамбіку проти Португалії було організовано збройний опір колоніальній владі. Але варто зазначити, що у більшій частині колоніального світу блудних братів (такими з жалем їх вважали багато хто) відпустили з миром. Сполучені Штати і не думали утримувати Філіппіни силою. Так само як інші, менші території маленької Аме-

риканської імперії. У більшій частині Африки, багато де в Азії, та й у решті колоній взагалі не було ні активного спротиву колоніальній владі, ні дієвого опору з її боку. Колоніальне правління мирно, невідворотно перестало існувати. Колишні колонії тішилися своєю новою волею, а колишні владарі – своїм мудрим прийняттям нової, більш цивілізованої дійсності. У Великобританії, Сполучених Штатах, Франції, Нідерландах, Бельгії – у великих і малих імперських державах – це отримало політичну підтримку та схвалення. Деколонізацію розглядали як тріумф добра над злом, поразку політично застарілих та реакційних сил.

Це самохвальство було надмірним. Адже була ще одна, впливовіша обставина: колоніалізм більше не слугував жодним важливим економічним інтересам. Звичайно, він міг би існувати навіть нині, проте лише за умов певних дотацій. Економічні переваги об'єдналися з ідеалізмом; такий союз завжди стає життєдайною силою для соціальних змін.

Колись, у часи землевласників та земельних інтересів, купців та торговельних інтересів, колоніалізм мав потужну економічну базу. Придбання прилеглих чи навіть віддалених територій давало прибутки та селянську робочу силу, яку можна було експлуатувати. Саме тому більш консервативна військова думка досі стійко фіксована на захисті кордонів. Територія – це святе, що може бути важливішим?

А важливішим насправді було те, що служило торговельним та промисловим інтересам. Гендлярський та ранній промисловий капіталізм були зосереджені на от-

риманні сировини, тропічних продуктів, екзотичних витворів ремесла та примітивних виробів колоніальних країн. До того ж, вони мали прибуток від збуту в колоніях індустріальної фабричної продукції. З владою над колоніями прийшла національна монополія або майже монополія у цій торгівлі. І в урядах колоніальних держав торгівці та виробники мали сильну політичну підтримку. Їхня думка та думка уряду часто збігалися.

Наприкінці Другої світової війни роль торгівельних та первісних промислових чи фабричних прибутків стала незначною, навіть ритуальною. Економічний розвиток тепер концентрувався всередині країн, а не ззовні; саме завдяки зростанню внутрішньої економіки нації тепер процвітали і мали прибуток. Торговля між індустріальними державами стала доміантною; економічні зв'язки з колоніальним світом тепер відійшли на другий план. Ленін якось заявив, звісно, перебільшуючи, що робітники у розвинених капіталістичних країнах жили за рахунок колоній. Насправді ж це не так, навіть з натяжкою. Підраховано, що втрату Нідерландами їхнього найбільшого володіння в Індонезії після Другої світової війни внутрішній економічний ріст компенсував усього-навсього за два роки.

Отже, розлучитися з колоніями можна було без економічних втрат. Небагато, принаймні не надто багато, втратили Сполучені Штати у фінансовому плані від звільнення Філіппін. Якби там були великі економічні інтереси, то було б могутнє економічне лобі, яке б їх захищало, тоді події б розвивалися по-іншому. І, певна річ, не тихо та мирно.

Є, однак, друге питання: чи не прийшла до влади витонченіша, вишуканіша форма імперіалізму? Чи не пе-

ретворився один спосіб колоніального владарювання на інший?

Багато хто у старих колоніальних країнах гадав, що просто нова форма зовнішнього управління замінила старий імперіалізм. Вважалося, що замість імперіалізму, який підтримували уряди, тепер має бути імперіалізм, підтримуваний приватно – що діє через транснаціональні корпорації. Колишні колоніальні країни, природно, зважаючи на це, мусили пильнувати за поведінкою та інвестиційною діяльністю іноземних корпорацій, що стали новою імперською загрозою. Це справило значний вплив на ставлення до економічного розвитку в нових державах.

Таке бачення тепер відкидають і, власне кажучи, роблять це дедалі частіше. Політичну міць і вплив транснаціональної корпорації та компаній, пов'язаних з іноземними інвестиціями, дуже переоцінювали, виходячи із забобон щодо капіталізму, а не з реальності. Практично, втручання в місцеве врядування з боку міжнародного бізнесу було перебільшеним, і його сприймали як деструктивне.

Ще важливіше те, що змінився сам характер великої бізнесової корпорації. Первісно вона демонструвала велич капіталістичної влади; тепер її сприймають (про це йшлося у попередньому розділі) як велику, іноді неповоротку бюрократичну машину. Занепокоєння через її всемогутність часто переходить у побоювання щодо її неідеальності. Колись, звичайно, існувала в бананових республіках Центральної Америки Юнайтед Фрут Компані. І великі нафтові компанії домінували на

Близькому Сході. Тепер усе змінилося. Натомість існують бюрократичні застороги. І сучасна реальність полягає в тому, що колишні колоніальні країни тепер вітають іноземних інвесторів без остраху; іноземні інвестиції – не те, чому слід опиратися, навпаки, їх шукають. Саме це робить зараз Індія, колись найбільш дражлива у цьому плані з нових націй-держав. Стало ясно, що корпоративна влада, економічна влада не є виявами нового імперіалізму.

У роки після Другої світової війни та аж донедавна існувала сильніша форма неоімперіалізму. Те, що виходило з Радянського Союзу, Китаю та зі Сполучених Штатів, меншою мірою із Західної Європи, було колоніальним вираженням холодної війни. Був сильний радянський вплив та контроль у Східній Європі. Була надія в Радянському Союзі та параноїдальний страх у Сполучених Штатах, що менш розвинені країни планети оберуть комунізм, а не капіталізм. Отож поширення надпотужного впливу на нові та найбільш бідні нації можна розглядати як нову форму імперіалізму. Однією зі згубних помилок нашого часу була віра в те, що може існувати соціалізм перед капіталізмом, і що неймовірно складні адміністративні завдання всеохопного центрального планування та контролю можна покласти на простих селян. Ця помилка спричинила раптовий і руйнівний конфлікт у Афганістані, і, так само безглуздо, в Індокитаї, зокрема у В'єтнамі.

Але і це вже історія. Розпад Радянського Союзу, падіння комунізму та закінчення холодної війни поклали край цьому пануванню помилки. До того ж, у 1990-х

вперше в давній та новітній історії не було помічено жодного відчутного та очевидного вияву імперіалізму. Існує більший чи менший економічний вплив. Є різноманітні армії, більша частина яких, як виявилось, існує невідомо для чого. Імперіалізм, колоніалізм відійшли в минуле. Ми говоримо, часом рефлексійно, про кінець історії; тут, справді, історія скінчилася.

Суспільство блага повинно визнати, що стосунки між багатими та бідними країнами, між колишніми колонізаторами та їхніми колоніями, між світом та людиною увесь час змінювалися. Зовнішня політика суспільства блага має засвоїти уроки минулого і пильнувати, особливо тоді, коли є підозра бодай натяку на нову спробу відродження колоніалізму.

Це особливо актуально, коли говорити про Сполучені Штати. Найбільша та найкраще озброєна серед усіх колишніх колоніальних держав, вона, звичайно, викликає найбільше побоювань щодо можливих імперських рудиментів. Часті й переважно необдумані заяви, що Сполучені Штати мають бути лідерами у світовій спільноті (мається на увазі, що роль лідера для них *природна*), посилюють ці побоювання. Тут головне – обережність та стриманість. Лідерство, ініціатива, звісно, завжди потрібні, але в сучасному світі вони мають бути поміркованими, загалом колективними, і задіяними у разі потреби, а не перетворюватися на маніфестацію імперського права.

Багаті країни тепер мусять давати раду з імперською спадщиною – важкими, часто нестерпними людськими стражданнями. Це теж дуже важливо для суспільства блага, про що – у наступному розділі.

Бідність на планеті II

ЩО ПОВИННО РОБИТИ СУСПІЛЬСТВО БЛАГА

ПРОБЛЕМИ БІДНИХ КРАЇН планети не обмежуються лише історією, яку ми щойно виклали в подробицях. Щойно колишні колонії здобули незалежність, перед ними постало найбільш відповідальне завдання людської спільноти – створити чесний, надійний та відповідальний уряд. Багатьом це не вдалося, що своєю чергою спричинило економічні негаразди, бо економічний успіх залежить від підтримки та нагляду з боку стабільної, дієвої та ефективної урядової структури. Без цієї вкрай необхідної умови економічний розвиток реалізувати не вдасться. За останні сто років (про це вже йшлося) на питання «що треба для економічного прогресу?» і Сполучені Штати, і Європа завчили відповідь: хороший уряд, хороша освіта та, наскільки це можливо, хороший транспорт. Це залишається основним правилом і в наш час.

Те, що нація-держава у суспільстві блага відповідальна насамперед перед власним народом, поза всяким

сумнівом. Але жодна країна не може почуватися комфортно та тішитися своїм достатком, якщо інші потерпають від злиднів. Тим паче зобов'язана зважати на це колишня метрополія, адже вона брала на себе відповідальність за слабший народ, і не повинна відмовлятися від неї, коли її колонія стала самоврядною. У більшій частині Африки, значній частині Азії, великій частині Латинської Америки досі панують жахливі злидні. Суспільство блага не може закрити очі на ці злидні; вони мають бути на совісті у всіх, їхнє усунення має бути частиною державної політики всіх. Нація-держава не має права втікати від відповідальності, ховаючись за найчастіше вживану для захисту власних егоїстичних інтересів формулу: «Це інша держава; це не наші проблеми».

Протягом останніх п'ятдесяти років бідним країнам, колишнім колоніям, приділено, звичайно, більше уваги з боку заможніших. Це почасти результат віри в комунізм чи страху перед ним. Більш благодійною та розумною була спонукальна дія співчуття та почуття обов'язку. Це не можна було проігнорувати. Впливові прошарки громадськості багатих країн послідовно висловлювали симпатію та підтримку бідним, як і Світовий банк та дрібніші міжнародні агенції. Суспільство блага енергійно підтримує ці загальні зусилля, але воно також вимагає, щоб допомогу було належно розподілено та застосовано. Це не завжди вдається, принаймні не так часто, як хотілося б.

В перші роки реалізації програм підтримки після Другої світової війни, а потім після деколонізації і нові, і ста-

рі країни щиро вірили, що найперша умова переходу від злиднів до успішного економічного розвитку – запозичити технічне оснащення у розвиненої економіки. У «країнах, що розвиваються», як їх оптимістично називали, з'являлися сталеливарні заводи, електростанції, хімічні та машинобудівні заводи, що були, здавалося б, істотною ознакою сформованої економіки. Гадали, що це і є економічний прогрес, який покладе край злидням. Це була, фактично, головна помилка, марна мрія. Проігнорували дві основні потреби, на які вже було вказано: стабільний політичний лад та загальна освіта для мас. Сталеливарні заводи, гідроелектростанції та блискучі аеропорти в руках неосвічених людей стали безплідними пам'ятниками помилці й – поразці. Пізніше це до певної міри усвідомили, коли роль стабільного, ефективного, чесного уряду стала очевидною та загально-визнаною, як і важливість освіти. Про це пізніше.

Крім того, на ранніх етапах програми підтримки розвитку сільське господарство часто ігнорували; акцент було зроблено на міста та їхніх мешканців. Саме там ця програма мала реальні наслідки. Ціни на їжу часто були фіксовані на користь міського пролетаріату, і це пригнічувало сільськогосподарське виробництво. Втім, було кілька явних винятків, і найяскравіший приклад, як це часто було, дала Індія. Після здобуття незалежності її населення зросло більш ніж удвічі, але вона має своє виробництво харчів, підтримуване зерновими гібридами, добривами, іригацією, контролем земельних та водних ресурсів і гарантованими цінами для фермерів.

Однак у більшій частині колишнього колоніального світу уряди досі функціонують так, що завдають шкоди економіці та суспільству. Нестабільність, некомпетентність, корупція та диктат упривілейованої меншості трапляються надто часто. Екстремальними, але не винятковими випадками стають громадські заворушення та конфлікти. Навіть коли справи йдуть краще, держава звичайні завдання – збір податків, надання основних послуг, забезпечення міцної законодавчої основи економічного прогресу – виконує погано або не виконує взагалі. Розвивається небезпечна комерція – політики та державні службовці продають «винятки» і привілейовані інтерпретації законів та розпоряджень. Таке буває навіть у країнах із порівняно хорошим урядуванням, як от Індія. У найглухіших глибинках Африки це взагалі навіть не проблема, бо там ніхто і не думає, що таке урядування можна поліпшити.

З вищенаведеного випливає роль суспільства блага. Вона починається зі щедрості – фінансова допомога базується не на власних політичних чи економічних інтересах, але, як не раз було підкреслено, на турботі про людей. Там, де є внутрішній мир та досить ефективний уряд, головну увагу треба зосередити на освіті. Гроші для цього завжди мають бути доступними – гроші на школи, обладнання та вчителів, і особливо на підготовку вчителів. Капітал, головна вимога для матеріальних інвестицій, легко рухається з однієї країни до іншої. Вчителі, необхідне знаряддя для освітнього прогресу, менш мобільні. Створення міжнародної організації для підготовки вчителів –

«вчителі вчителів» – одна з найголовніших потреб економічного розвитку. Взагалі, освіта має бути центральним моментом у політиці в усіх галузях. Я знову наполягаю: в цьому світі жодне освічене населення не може бути бідним, а неосвічене – багатим. Якщо населення освічене, економічний розвиток стає, до певної міри, невідворотним. Тільки тоді буде справді ефективно використано інші види допомоги для розвитку.

У бідних країнах порушення законності та ладу також часто постає як особливо нагальна проблема. Насамперед це стосується Африки, але часом таке трапляється й у Центральній Америці, Азії та Європі. Останні приклади цього – Ліберія, Сомалі, Руанда, Нікарагуа, Гаїті, Боснія. Сотні тисяч їхніх громадян загинули в конфліктах, або від злиднів чи вимушеної міграції.

Давно визнано і ухвалено, що жодна нація-держава не має права нападати на іншу. Міжнародні закони це забороняють; Організація Об'єднаних Націй існує головним чином для того, аби такому запобігати. Але коли якась держава масово вбиває своїх громадян – це інша справа. Таке можуть не схвалювати, засуджувати, але це не дає підстав для втручання з боку інших країн, як було, наприклад, після захоплення Іраком Кувейту. Однак внутрішні конфлікти можуть спричинити більше людських страждань, економічних і соціальних бід, ніж міжнародні. Останнім часом так і є. Це треба осмислити; суспільство блага мусить робити щось із цією найжахливішою з людських трагедій. Цю необхідність треба визнати і вжити конкретних, зважених заходів.

Протягом останніх років у Сомалі, Руанді, раніше в їхніх сусідів у Ліберії та в колишній Югославії вдавалися до міжнародних інтервенцій з метою заспокоїти спалах насильства всередині країни чи нагодувати, дати притулок, надати медичну допомогу або ще якимось допомогти постраждалим. Кожен випадок розглядали як виняток; дії миротворців розцінювали як пристосування до обставин, що здавалися особливими. Так не повинно бути в майбутньому; брак законності та ладу та пов'язані з цим людські страждання треба сприймати як цілком передбачуване явище в бідних країнах. Так само й інтервенцію – вона порушує суверенітет, аби врятувати та захистити населення, яке страждає, якому загрожує реальна небезпека.

Якщо йдеться про міжнародні акції, то йдеться і про Організацію Об'єднаних Націй. І з точки зору міжнародної громадської думки, і з точки зору міжнародного закону одностороння акція з боку однієї держави дуже підозріла. Особливо якщо це велика держава, як Сполучені Штати Америки; тут дається взнаки примара імперіалізму. До того ж, така акція завжди мусить отримати міжнародну санкцію та бути проведена під міжнародним контролем. У майбутньому саме в цьому слід вбачати одну з найбільш важливих функцій ООН, підтримку якої забезпечуватимуть (залежно від платоспроможності) багаті країни та, звичайно, Сполучені Штати Америки. Відправка поліцейських загонів разом із військовими, якщо це необхідно, повинна бути загальноприйнятим обов'язком. Сучасну американську позицію – що, хоча військо Сполучених Штатів Америки найсильніше та найкраще споряджене, не можна допустити навіть

можливості, щоб його використання за кордоном, пов'язане з жертвами, відобразилося на політичній ситуації всередині країни – треба переглянути насамперед. Суворя течія історії вже визначила завдання; суспільство блага має відповідно реагувати.

У цьому розділі було підкреслено роль співчутливості – обов'язку щасливого перед знедоленим. Після зникнення антикомуністичних страху та параної, що колись надихали багатих допомагати бідним, саме співчуття тепер має стати головним фактором підтримки такої допомоги. Але не тільки. Усі народи матимуть вигоду, навіть більше – безпеку, якщо світ стане спокійним і мирним. Вже було зазначено, що бідність народів породжує і наснажує джерела конфліктів, і в сучасному світі заможні країни живуть у мирі між собою та з самими собою. Міжнародної згоди можна досягти тільки шляхом забезпечення економічного та соціального добробуту всіх країн. Конфлікт, як відомо, це інфекція, що може поширюватися. Допомога та відповідальність за внутрішній спокій та лад, як ми переконуємося, принесе мир бідним країнам і спокій розвиненим. Співчуття має людське обличчя, а також величезне практичне значення.

Не всі нації, що потребують допомоги, бідні в традиційному сенсі. Після 1989 року країни Східної Європи та колишнього Радянського Союзу зробили важкий перехід від всеохопного соціалізму до ринкової економіки. А також до демократії та мирного членства у великій

сім'ї націй. Тут теж потрібна розумна щедрість, що слугуватиме власним інтересам, бо цей перехід важкий і негативно впливає на багатьох людей. Такий вплив, у свою чергу, виступає великою загрозою для демократії, але допомога ззовні може багато в чому його пом'якшити. Це працюватиме на перспективу сталих міжнародних відносин та позбавлення від загрози міжнародного конфлікту.

Турбота про бідних планети, у необхідності якої ми намагаємося переконати, та готовність до витрат, пов'язаних із наданням допомоги, повинні поширюватися і на тих, хто потребує захисту від можливих негативних ефектів великих перетворень у Східній Європі. Суспільство блага не може жити під загрозою соціальних негараздів у колишніх комуністичних країнах, тобто під загрозою війни чи навіть ядерного спустошення. Повторюю, часу залишилося дуже мало, бо ці заходи відкладали надто довго.

Політичний контекст

КНИГИ З ТАКИМ НАСТРОЄМ і в такому жанрі, як я не раз зауважував, майже завжди закінчуються на одній ноті. Після того, як визначають, що є добрим та досяжним, у них висловлюють сподівання, що наслідком буде необхідний політичний відгук, якщо не одразу, то з часом. Люди еством відчувають правду. Коли так сталось, автор виконав завдання; далі – черга за діями. Саме цей оптимізм підтримує важку працю мислителя та письменника; так виявляється величезна сила ідей, котрі, як сказав Джон Мейнорд Кейнс у своєму найвідомішому вислові, керують світом, яким мало що ще керує.

Тут немає нездорового оптимізму. Оскільки в сучасному політичному устрої є дві групи, що мають нерівні влади та вплив, демократія стає чимось недосконалим. З одного боку, як ми бачили, стоять ті, хто має привілеї, вплив та багатство, в тому числі корпоративна бюрократія та комерсанти, а з другого – соціально та економічно знедолені разом із багатьма тими, хто, спонуканий турботою та співчуттям, їх підтримує. Це змагання може бути нерівним, і здебільшого так і є.

Рішучим кроком до суспільства блага буде зробити демократію справжньою, всеохопною. Поки ця книга

була в роботі, у Сполучених Штатах розгорталися гострі дебати щодо реформи соціального забезпечення; пропонують, по суті, часткове скорочення мережі, що захищає бідніших громадян та особливо їхніх дітей. Без неї вони будуть приречені на голодування, всілякі хвороби та значні побутові проблеми; вони відчуватимуть, що за ними намагаються закріпити статус другосортних.

Усе б дуже змінилося, якби менш забезпечені та бідні справді звернулися до виборчої урни, аби виправити свої негаразди. Їхні голоси стали б реальним, навіть настійливим клопотанням про збереження і покращення мережі соціального забезпечення та про якість державних шкіл, житла, охорони здоров'я, можливостей відпочинку і багато чого ще. У політичному повороті у Сполучених Штатах восени 1994 р., як зазначено раніше, супротивники допомоги бідним у різних її формах отримали свою приголомшливу перемогу за підтримки менш ніж одної чверті від усієї кількості тих, хто має право голосу, та менш ніж половини з тих, хто прийшов на голосування. Поширений відгук – ті, хто переміг, представляли точку зору та голос громадськості. Але якби у виборах брали участь усі, результат і реакція були б зовсім іншими. Соціальна відповідальність перед бідними могла б значно зрости.

Тому головна умова для досягнення суспільства блага – вдосконалення демократичного волевиявлення; демократія має бути справжньою, всеохопною. У штаті Нью-Джерсі на останніх губернаторських виборах головним предметом обговорення (і вдало обіграним)

були рівень оподаткування, прийнятний для досить забезпечених і багатих, та обіцянки скоротити податки. Високопосадовий і надміру самовпевнений політик розповідав потім з утіхою, як він давав гроші пасторам негритянських церков за те, щоб вони відмовляли своїх бідних парафіян від участі в голосуванні. Пізніше він заперечував те, чим вихвалявся, але дії, несумісні з демократичним процесом, були надто явними. Та його політичний інстинкт спрацював безпомилково. Голоси бідних – єдиний для них засіб домогтися потрібних їм послуг з боку держави, отримання необхідних коштів та встановлення відкритої політики, що зменшить злидні – словом, це буде перший крок до суспільства блага.

Демократія ставить свої принципові вимоги. Треба чітко усвідомити цілі, на які більшість орієнтується або мусить орієнтуватися; саме їх ця книга намагається визначити. І має бути організація, яка б мобілізувала виборців та переконувала законодавців і президентів підтримувати такі цілі. Останнім часом природа та значущість таких зусиль стають абсолютно очевидними.

Гроші, голоси та політичну активність зараз значною мірою контролюють багаті, дуже багаті, а також бізнесові інтереси, і саме вони мають успіх у політиці. Висловлену ними їхню ж мету вважають за громадську думку. Саме під таким ярликом її поширюють засоби масової інформації щодня. У Сполучених Штатах республіканська партія відверто підтримує багатих, вплив та багатство останніх приваблюють і демократичну партію, при-

наймні багатьох її членів. В результаті (принаймні ця можливість існує) отримуємо двопартійну систему, в якій обидві партії віддзеркалюють у політиці і діях потреби та бажання багатих і забезпечених.

У суспільстві блага голос та вплив не можуть належати лише одній частині населення. У Сполучених Штатах зарадити цьому може тільки активніша участь у політиці коаліції бідних і тих, хто їм співчуває. І їхнім інструментом має стати Демократична партія, саме в цьому і полягали її роль у минулому та причина її колишніх успіхів. Вона традиційно вимагає ефективних дій з боку держави, коли це потрібно, від імені тих, хто має менші переваги. І вона опирається загальній тенденції оцінювати уряд як тягар, коли він допомагає бідним, а не коли він клопочеться про потреби або бажання багатих.

«Практичні» політики, як вважають, вимагають такої політики, яка працює на багатих. Бідний не голосує, тому завбачливий політик виступає за тих, хто живе в комфорті або багатстві. Такий вибір був би політичним безглуздом для Демократичної партії, адже ті, хто в першу чергу захищають свої прибутки, свій капітал та свої бізнесові інтереси, будуть завжди голосувати за партію, яка найпереконливіше обіцяє служити їхньому фінансовому добробуту. Такими завжди були і є республіканці. Демократи не мають майбутнього в ролі низькосортного їх замітника.

Також невинуватою є надія, що у Сполучених Штатах з'явиться і матиме успіх нова партія, хоча колись певна частина неупривілейованих на це сподівалися. Це суперечило б інституційній структурі, двопартійній

системі, що понад століття була й далі залишається найбільш сталою рисою американського врядування. Ці дві партії так чи інак підтримують, і з цим треба рахуватися.

В інших індустріальних країнах ситуація в цілому більш сприятлива для бідних. Там більша частина виборців бере участь у голосуванні, і – яскравий приклад протидії політичному пануванню багатіїв – деякі країни (Австралія, Бельгія) навіть зробили голосування обов'язковим. Такий крок поза межами досяжного у Сполучених Штатах; можливо, це одне із суверенних, невід'ємних прав громадянина Америки – право бойкотувати виборчий процес. Та хай там як, а головним вразливим місцем суспільства блага є не сама демократія, а недосконалість демократії. Тільки коли голосують усі – за винятком жменьки ексцентричних, – суспільство блага досягне очікуваної мети.

Критики, що дочитали до цих сторінок, обов'язково скажуть в один голос, що все написане – не на часі. Багаті, включно з тими, хто захищає їхні інтереси і підтримує їхню політику, спокійно панують. Це політична реальність, так буде і в найближчому майбутньому.

Не обов'язково. Нехай утвориться коаліція небайдужих, співчутливих та тих, хто зараз опинився поза політичною системою, – і для суспільства блага з'явиться ясна й цілком реальна перспектива. Багаті залишаться багатими, ті, що мають комфорт, матимуть його, але бідні стануть частиною політичної системи. Про їхні потреби почують, як і про інші наміри суспільства блага. До

них будуть дослухатися претенденти на державні посади. Їхні голоси будуть досягати мети. Ми не матимемо суспільства блага, якщо демократія не запрацює посправжньому у вирішенні проблем мережі соціального забезпечення, охорони здоров'я, довкілля, і особливо влади військових. І тільки якщо демократія буде справжньою, суспільство блага перемаже, – це абсолютно неминуче.

Алфавітний покажчик

- Авіаційна промисловість, 114.
Див. також Громадські служби
- Австралійський національний університет, 53
- Австралія, 149
- Автомобілі, вплив на довкілля, 95
- Автомобільна промисловість, 88, 95–96, 97, 114
- Азія, 35, 109
 колониалізм у Азії, 35, 109
 постколониалізм у Азії, 138
- Алжир, 131
- Америка, центральна, 134
 порушення законності та ладу, 35, 141
 збройні сили, 109
- Ангола, 131
- Антимонополне законодавство, 26
- Афганістан, 135
- Африка, 35, 99, 109
 колониалізм, 130, 132
 деколонізація, 138, 140, 141
- Багаті, 17, 70–71
 як підприємці, 26
 податки і субсидії, 73
 і політичний контекст, 17–18, 26, 145, 147–148
 і прогресивне податкування, 74
- Безпечні умови праці та здоров'я, 86, 120
- Бельгія, 132, 149
- Бідність, політичне ставлення до неї, 14
- Біднота
 історичне підґрунтя колоніалізму, 129–136
 початок 1990-х, 110–111
 освіта, її доступність для бідних, 82
 і політична бездіяльність, 34–36
 і політичний контекст, 17–18, 145–146, 149–150
 і розподіл прибутку, 69, 72
 роль держави (уряду), 18, 60
 як виборці, 146, 147, 148, 149–150
- Близький схід, 134–135
- Боснія, 141
- Британія *див.* Великобританія
- Британська лейбористська партія, Четвертий пункт, 28
- Британські торі, 22, 125
- Будівельна промисловість, 96
- Булька південних морів, 44
- Бюджетний процес, 65
- Бюрократія
 вживання терміна, 112
 інертність бюрократії, 112–114
 престиж субординації, 115
 розширення управлінського персоналу, 114–115, 116–117
 роль бюрократії, 111
- Валовий національний продукт, 65
- Вандербільт, Корнель, 26
- Веблен, Торстейн, 37
- Велика депресія, 19–20. *Див. також* Спади економіки
- Великобританія
 британський колоніалізм, 130, 132
 псування ландшафту (візуальне забруднення), 96
- В'єтнам, 135
- Вибори 1994, 18–19, 146
- Виробництво товарів і послуг, 13, 24–25, 124
 вплив на довкілля, 92–93

- небезпечне чи шкідливе, 86
- Витрати
 державні (урядові) витрати, 45
 капітальні витрати, як поточні видатки, 62
 громадські витрати, 60–64, 107
 в період економічного зростання, 66
 приватні інвестиції, 45–46, 67
 доцільність інвестицій у міжнародну торгівлю, 123
 споживчі витрати, 45, 46, 47, 71
 уряду штату, 45
 федерального уряду, 50,
 59–60, 61–63
- Вищі класи *див.* Багаті
- Війна, 118–119
- Війна у В'єтнамі (В'єтнамська війна), 114
- Військо
 військові витрати, 18, 59, 108
 і законодавство, 109
 військові сили, 12, 65
 вкладання коштів у військо та в освіту, 84, 106
 організація війська, 110–111
 влада військових, 106–111, 119
 контроль цивільних над військом, 109
 у суспільстві блага, 109–110
 і виготовлення зброї, 73, 108
- Військово-промисловий комплекс, 109
- Дискримінація за віковою ознакою, 17
- Влада
 військових, 106–111, 119
 контроль цивільних над владою військових, 109
 у суспільстві блага, 109–110
 монополій, 26, 72, 86
 політична, 27
 робітників, 75
 розподіл влади, 68–76
 у суспільстві блага, 109–111
 у ринковій економіці, 75
- Волес, Джордж, 80
- Всесвітня торговельна організація, 125
- Вчителі, навчання вчителів, 140–141. *Див. також* Освіта
- Гаїті, 141
- Ганді, Махатма, 131
- Гаріман, Е. Г., 26
- Генеральна угода про тарифи та торгівлю (GATT), 125
- Гіперінфляція, 58
- Глобальна відповідальність, 103,
 120–121, 123
- Головнокомандувач збройних сил, як цивільний, 109
- Голосування, 18
- Голосування обов'язкове, 149
- Громадські землі та парки, 94
- Громадські служби, 11, 36–37.
Див. також Добробут
- Громадянські війни, 141–142
- Двопартійна система, 148–149,
- Демократія, 16, 146
 вимоги демократії, 147
 демократична освіта, 82–83
 і витрати на соціальні потреби, 106
 у суспільстві блага, 146–147,
 148, 149
 у сучасній політиці, 145–146
- Демократична партія, 148
- Деколонізація, 131–132, 139–140
 допомога країнам, що розвиваються, 138–139, 140
 імміграція промисловості,
 141–142
 порушення законності та порядку під час деколонізації,
 141–142
- Департамент торгівлі, 116
- Депресія (Велика депресія), 19–20
- Держава (уряд)
 втручання держави з метою створення робочих місць, 49

- її роль, 18, 22, 29–31
її роль у збільшенні загально-
го попиту, 46–47
у період економічного зрос-
тання, 64–65
державні витрати, 45, 50,
59–60, 61–63
державні запозичення, 62
державна регуляція *див.* Регу-
ляція
і самоврядування (демократія),
80–81, 130
турбота про довкілля з боку
держави, 94–95
Державний департамент, 21–22,
116
Дефіцит федерального бюджету,
51, 59–67
Дика природа, 94, 96
Дискримінація, 17, 82
Дискримінація за ознакою статі, 17
Дисципліна в організаціях, 113
Добробут, 21, 22–23, 37
витрати на, 64, 65
корпоративний, 73
та міжнародна торгівля, 122–123
і реформи, 146
Довкілля, 86, 92–97, 126
конфлікт між турботою про
довкілля та ринковою еконо-
мікою, 94–95
наслідки довгострокових
збитків довкіллю, 93–94
промисловість та довкілля, 21
у суспільстві блага, 92, 94,
96–97
Дозвілля, 37–38
Дороги *див.* Громадські роботи
Друга світова війна, 58, 74, 110, 133
Вейзенхауер, Дуайт Д., 109
Економіка, 43–45
глобалізація *див.* Міжнародна
торгівля
циклічна природа економіки,
43–45
у суспільстві блага, 47–49,
50–51
у 1980-х, 44, 65, 69
у 1990-х, 69. *Див. також* Кон-
грес
Економічна політика, 11–12, 66
внутрішній конфлікт, 16
ідеологічне визначення, 24–25
освіта та економічна політика, 77
та розподіл прибутку *див.*
Прибуток, розподіл прибутку
Економічні спади, 41, 43, 45–46, 50
і міжнародна торгівля, 123
оподаткування в період еко-
номічних спадів 48–49
роль держави в період еконо-
мічних спадів, 49–50
Електорат
біднота, 146, 147, 148, 149–150
освіта виборців, 80–81
погляд на економіку, під час
виборів, 120
Електростанція, 95
Енгельс, Фрідріх, 26
Епоха практичних рішень, 24–32
Європейське економічне спів-
товариство, 126
Європейська модель діяльності
профспілок, 56
Житлове будівництво *див.* Гро-
мадські роботи
Життєві стандарти
запити,
відповідно до розвитку еко-
номіки, 29, 87
у сільській Америці, 20–21
Захист заощаджень, 67
Зброя *див.* Військо
Забруднення, візуальне (псування
ландшафту), 93. *Див. також*
Довкілля
Зайнятість / безробіття, 13, 17, 34,
38. *Див. також* Робітники
економічно вимушена тяжка
праця, 100–101

Алфавітний покажчик

- інфляція та зайнятість 56–57
компенсація, 120
позиція банкірів, 55
процентні ставки, 46, 57
професійна підготовка робітників, 51
та роль держави в період економічного спаду, 49–50
циклічна природа, 44
урбанізація, 20
- Закон і лад, порушення закону і ладу, 141–142
- Засоби інформації
показ виборів 1994 р., 146
просування споживання чез-рез, 25, 92–93
- Затока свиней, 114
- Західна Європа, 16, 98, 135
- Збалансований бюджет, 50, 59–60
- Зважання на ліквідність, 49, 71
- Зовнішня політика, 12, 21–22, 118–128
мілітаризація зовнішньої політики, 114
у суспільстві блага, 118, 119, 136
- Зростання економіки
зростання потреб зі зростанням економіки, 28–29
і дефіцит, 64, 66
під час деколонізації, 139–140
стабільність під час, 41–42, 51, 123
- Іммігранти, 10. *Див. також* Іміграція, Міграція
економічно вимушена важка праця, 100–101
злочини, скоєні іммігрантами, 79
міграції забезпечених, 102–103
ставлення до іммігрантів у США та повсюди, 101–102
як робоча сила, 79, 98–99
- Іміграція, 12, 17
- забезпечених і бідноти, 102–105
у суспільстві блага, 103–105
роль імміграції, 104
- Імперіалізм
історичне підґрунтя, 129–136
нео-, 134–135
транснаціональних корпорацій, 134–135
- Інвестиції *див.* Витрати, Ринкова економіка
- Індексація, 57
- Індія, 131, 135, 139
- Індокитай, 131, 135
- Індонезія, 133
- Інфляція, 41, 52–58
причини, 52–53
ставлення банкірів до інфляції, 55
теорія вагітності, 58
у суспільстві блага, 55–58
- Ірак, 141
- Іспанія, 129–130
- Історичні тенденції, 16–23
- Італія, 35, 99, 101
- Італія південна (Медзоджорно), 99
- Канада, 22, 98, 125
- Капітал, 17, 26
- Капіталізм, 121, 132, 135
- Кейнс, Джон Мейнорд, 41, 49, 145
- Кейнсова політика, 65
- Китай, 27, 85, 135
- Класова структура, 70–71, 79.
Див. також Прибуток, Розподіл прибутку, Середній клас, Біднота, Багаті
- Колоніалізм
економічна база, 132–133
історичне підґрунтя, 129–136
падіння, 133
- Комп'ютерна промисловість, 114
- Комунізм, 26, 110, 114, 135
- Конгрес
1995 р., 22, 32, 50
та військові витрати, 107

Алфавітний покажчик

- Конгрес США
і витрати на військові потреби, 107
з'їзд 1995 р., 22, 32, 50
- Консерватори, 19, 22
та погляди на міжнародну торгівлю, 124, 125
- Контракт з Америкою, 32
- Корпоративна економіка, 70, 73
- Корпоративна організація (бюрократія), 112, 113, 145
престижність субординації, 115
розростання управлінського персоналу, 114–116
транснаціональні корпоративні організації, 122–123, 134
- Корпоративний добробут, 73
- Корпоративні порушення /
Корпоративна етика, 37–39, 72–73, 89–90
- Кофлін, Отець (Чарльз Едвард), 80
- Країни третього світу, 107
- Крива Філіпса, 53
- Куба, 114
- Кувейт, 141
- Купівельна спроможність *див.*
Сукупний попит
- Латинська Америка, 99, 138
- Ленін, Володимир Ілліч, 133
- Ліберали, 16, 19, 20, 22
і їхня точка зору на міжнародну торгівлю, 124, 125
- Ліберія, 141, 142
- Лонг, Г'ю, 80
- Лондонська школа економіки, 53
- Лос Анжелес, Південно-центральний район, 35
- Людська природа, 13, 14–15, 68, 81
- Людські права, 14, 33, 94–95
- Маастрихтська угода, 124, 126–127
- «Маніфест комуніста» («Маніфест комуністичної партії»), 26, 32
- Маркс, Карл, 26, 68
- Маршала план, 110
- Медицина, 20–21, 86–87
- дослідження у галузі медицини, 31
- Мексика, 105
- Міграція, 12, 17, 98–105. *Див. також* Іммігранти,
- Міжнародна торгівля, 42, 121
і економічна стабільність, 123
конкуренція, 26
- Міжнародний валютний фонд, 128
- Міжнародні валютні відносини, 128
- Міжнародні фінанси, 121, 127–128, 138
- Мінімальна зарплатня, 57, 76, 120
- Мозамбік, 131
- Монетарна політика, 46–48, 123, 126. *Див. також* Процентні ставки
- Монополії; влада монополій, 26, 73, 87
- Морган, Джон П'єрпонт, Сер, 26
- Наркотики, 34, 63
- Нафтові
ресурси, 93–96
транснаціональні компанії, 134
- Національне управління трудовими відносинами, 85
- Неоімперіалізм, 134–135
- Неру, Джавахарлал, 131
- Нідерланди, 132, 133
- Нікарагуа, 141
- Німеччина, 35, 98
- Нью-Джерсі, 96, 146
- Озброєні закони, 80
- Організація об'єднаних націй, 141, 142
- Оподаткування
зниження податків, 48–49, 71, 123
з метою підвищити сукупний попит, 46
в період відродження економіки, 50
пільги багатіям; зниження податків, 74
прогресивне, 40–41, 73–74

- Освіта, 51, 64, 77–84
 під час і після деколонізації,
 139, 140–141
 у суспільстві блага, 82–84
- Охорона здоров'я
 витрати на охорону здоров'я,
 63, 64
 державна охорона здоров'я, 120
 медичне страхування, 20–21,
 87
 фінансування, 63–64
- Пентагон, 113, 116
- Південна Америка, 109
- Південнотихоокеанський регі-
 он, 130
- Північно-американська угода про
 вільну торгівлю (NAFTA), 125
- Політика, 16–17
 1950-х, 114
 1980-х, 15–16
 1990-х, 110, 146–147
 вибори 1994 р., 18–19, 147
 Конгрес 1995 р., 22, 31–32, 50,
 51
- Політична влада, 26–27
- Португалія, португальський ко-
 лоніалізм, 129, 131
- Поштові послуги *див.* Громад-
 ські роботи
- Права людини, 14, 33, 94–95
- Правопорушення, 34–35
 серед іммігрантів, 79
 корпоративні, 39–40, 72–73,
 89–90
 правопорушення і безлад в
 період деколонізації, 140–141
 ставлення до незаконного
 прибутку, 39–40
- Праця *див.* Робітники
- Прибуток
 розподіл прибутку
 і влади, 68–76
 у суспільстві блага, 72–76
 прогресивне оподаткування і
 розподіл прибутку, 73–74
- статистика, 69
 одноосібне і корпоративне
 управління, 73
 соціально невинуватий, 69–71
 ставлення до джерела при-
 бутку, 39–40
 як вимога суспільства, 40
- Приватизація, 30
- Приватні школи, 82, 83
- Прогресивне оподаткування
 прибутків, 40–41, 73–74
- Процентні ставки, 46, 47, 48
 встановлення процентних
 ставок, 57
 і безробіття, 54–55
 запозичень, 62
- Профспілки, 53, 75–76
 Європи, 55
- Радянський Союз, 27, 35
 деколонізація, 130–131
 інцидент з У-2, 114
 падіння, 135
 перехід до ринкової економі-
 ки, 85, 110, 143–144
- Рантє, клас, 41, 52
- Расова дискримінація, 17, 101
- Регулювання, 85–91
 і втручання держави, 85–87
 і корпоративні порушення,
 89–90
 посилення 87–89
 послаблення, 87–88
 у суспільстві блага, 90–91
- Рейганівське врядування, 65
- Реклама, 25, 93, 96. *Див. також*
 Засоби інформації
- Релігійна дискримінація, 101
- Релігійний фундаменталізм, 80
- Республіканська партія, 148
- Ринкова економіка, 30, 51, 85.
див. також Реклама, Регуляція
 вибір споживача у ринковій
 економіці, 88
 і влада, 75
 і ріст інфляції, 52–53

- і розподіл прибутку, 69
саморуйнівні аспекти у ринковій економіці, 86
і стабільність цін, 41
і турбота про довкілля, 93–95, 96–97
циклічна природа ринкової економіки, 43–45
- Розподіл прибутку *див.* Прибуток, розподіл прибутку французький колоніалізм, 130, 131, 132
- Рокфелер, Джон Д., Старший, 26
- Римська імперія, 130
- Робітники, 16, 26. *Див. також*
Зайнятість / безробіття безпечні умови праці та здоров'я, 86, 120
іммігрант, 79, 98, 100–102, 103
захист прав, 75
та медичне страхування, 20–21, 87
профспілки, 53, 56, 75–76
роль бюрократії, 115–116
- Робота, визначення, 99–100
- Руанда, 141 142
- Самоврядування (демократія), 80–81, 130
- Світовий банк, 128, 138
- Свобода, 14. *Див. також* Права людини
- Середній клас, 37, 71
- Сільська Америка, 19, 20
- Сільське господарство
відмова від податкових пільг для сільського господарства, 73
занедбаність сільського господарства під час деколонізації, 139
і захист довкілля, 21
координація сільськогосподарської політики, 126
період Великої депресії, 20
- примітивне сільське господарство, 78
фінансування досліджень у галузі сільського господарства, 31
ціновий захист сільського господарства, 120
- Скорочення штату, 116, 117
- Служба безпеки *див.* Добробут
- Сміт, Джералд Л. К., 80
- Сомалі, 141, 142
- Соціал-демократи, 16, 19
роль освіти, 77–79
- Соціалізм, 25–26, 27–28, 29, 135
перехід до ринкової економіки, 85, 110, 143–144
- Соціалісти, 16, 19, 68
- Соціальне забезпечення, 18, 20, 32
- Спади економіки, 41, 43–45, 49
- Співчутливість як мотиваційний фактор допомоги, 143
- Спілки, професійні, 53, 75–76
- Спіраль «зарплата-ціни», 56
- Споживачі
споживацький вибір на ринку, 88
споживчі витрати, 44, 45, 46, 71–72
- Сполучені Штати, 133
колоніалізм, 131
міграції сільської бідноти у Сполучених Штатах, 101
нео-імперіалізм, 135, 136, 142–143, 143–144
політика *див.* Електорат, Політика
пост-імперіалістська зовнішня політика, 135–136
- Стагнація економіки, 34
- Сталеливарна промисловість, 93, 96, 114, 139
- Страсбурзький парламент, 126
- Суверенітет, 25
- Сукупний попит, 85
потік сукупного попиту, 45–46, 53

- сукупний попит і монетарна політика, 47–48
- Суспільні роботи (інфраструктура), 49, 63
- брак ресурсів для громадських робіт, 106, 111
- Суспільство блага
- визначення суспільства блага, 11–12, 14, 33–34
- відповідальність перед колишніми колоніями, 137–144
- і влада військових, 109–111
- і довкілля, 92, 94, 96–97
- економіка суспільства блага, 34–36, 46–50
- і зовнішня політика, 118, 136
- та інфляція, підхід до інфляції, 55–58
- і міграції, 103–105
- і міжнародна торгівля, 42, 126, 128
- і освіта, 82–84
- і приватизація, 30
- політичний контекст суспільства блага, 145–150
- економічний і соціальний рух угору у суспільстві блага, 100, 104
- і регуляція, 90–91
- розподіл прибутку та влади у суспільстві блага, 72–76
- роль співчуття у суспільстві блага, 143
- стабільність суспільства блага, 41–42, 45
- Східна Європа, 27, 99
- деколонізація Східної Європи, 130–131
- нео-імперіалізм у Східній Європі, 135
- перехід до ринкової економіки у Східній Європі, 85, 110, 143
- Телебачення *див.* Засоби інформації
- Теорія «вагітності» інфляції, 58
- «Теорія забезпеченого класу», 37
- Торгівля *див.* Міжнародні фінанси, Міжнародна торгівля, Ринкова економіка
- Трудова етика, 37–39
- Туреччина, 99
- Урбанізація, 20–21, 101
- Фашизм, 35
- Федеральний резервний банк, 47, 55, 69
- Фермерство *див.* Сільське господарство
- Фіксований прибуток (клас рантьє), 41, 57
- Філіппіни, 131–132, 133
- Філіпс, А. В., 53
- Франція, 22, 96, 99
- Холодна війна, 108, 135–136
- Центр оборонної інформації, 108
- Центральне розвідувальне управління, 113–114
- Ціни
- зростання з інфляцією, 53–55
- контроль над цінами, 56
- стабільність і стабілізація цін, 41, 55
- Цукрова монополія, 73
- Четвертий пункт програми Лейбористської партії Великобританії, 28
- Швейцарія, 96, 105
- Школи *див.* Громадські служби
- Югославія (колишня), 99, 142
- Юнайтед Фрут Компані, 134
- Японія, 16, 31
- візуальне забруднення (псування ландшафту) у Японії, 96
- імміграційні обмеження, 98, 102
- конкуренція Японії на міжнародній арені, 122
- GATT (Генеральна угода про товари та торгівлю), 125
- NAFTA (Угода про вільну торгівлю в Північній Америці), 125

Книги Джона Кенета Гелбрейта

- American Capitalism: The Concept of Countervailing Power
- A Theory of Price Control
- The Great Crash, 1929
- The Affluent Society
- The Scotch
- The New Industrial State
- The Triumph
- Indian Painting (with Mohinder Singh Randhawa)
- Ambassador's Journal
- Economics and the Public Purpose
- Money: Whence it Came, There in Went
- Annals of an Abiding Liberal
- A Live in Our Times
- The Anatomy of Power
- A View from the Stands
- Economics in Perspective: A Critical History
- A Tenured Professor
- The Culture of Contentment
- A Journey Through Economic Time: A Firsthand View
- The Good Society: The Humane Agenda

Джон Кенет Гелбрейт

СУСПІЛЬСТВО БЛАГА

Пора гуманності

Головний редактор
Технічний директор
Редактор
Комп'ютерна верстка

Ю. Харковий
К. Скрипка
О. Плаксії
Б. Швецький

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №40 від 25.04.2000 р.

Видавничий дім «Скарби»

03110. Київ-110, а/с 70

тел./факс (044)550-0144, 550-3276

E-mail book@skarby.kiev.ua <http://www.skarby.kiev.ua>

Підписано до друку 10.08.2003. Формат 60×90/16 Папір офсетний. Гарнітура Гарамонд. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 10,0. Обл.-вид. арк. 5,1. Наклад. 1000 прим.

Надруковано в типографії фірми «Грамна»

Суспільство блага

Праця легендарного економіста про людяне,
заможне суспільство

Ця компактна, ґрунтовно аргументована й промовиста книга – найвагоміше зі створеного Дж. К. Гелбрейтом, маніфест «переконаного ліберала». Окреслюючи риси суспільства блага і створюючи посильну програму його досягнення, Гелбрейт бере до уваги людські слабкості, але не ставить під сумнів гуманність культури. Він визначає, які перешкоди стоять на шляху до надійного, стабільного та людяного майбутнього, і стверджує, що їх можна здолати.

Джон Кенет Гелбрейт (John Kenneth Galbraith) – Почесний професор економіки – посада на честь Пола М. Ворбурга (Paul M. Warburg) Гарвардського університету, автор книг «Суспільство достатку» (The Affluent Society), «Культура вдоволення» (The Culture of Contentment), «Подорож крізь економічний час» (A Journey Through Economic Time). Був Президентом Американської асоціації економістів і Президентом Американської академії мистецтв та літератури, а також членом її літературного відділення.

ISBN 966-8016-04-1

4 829668 016040